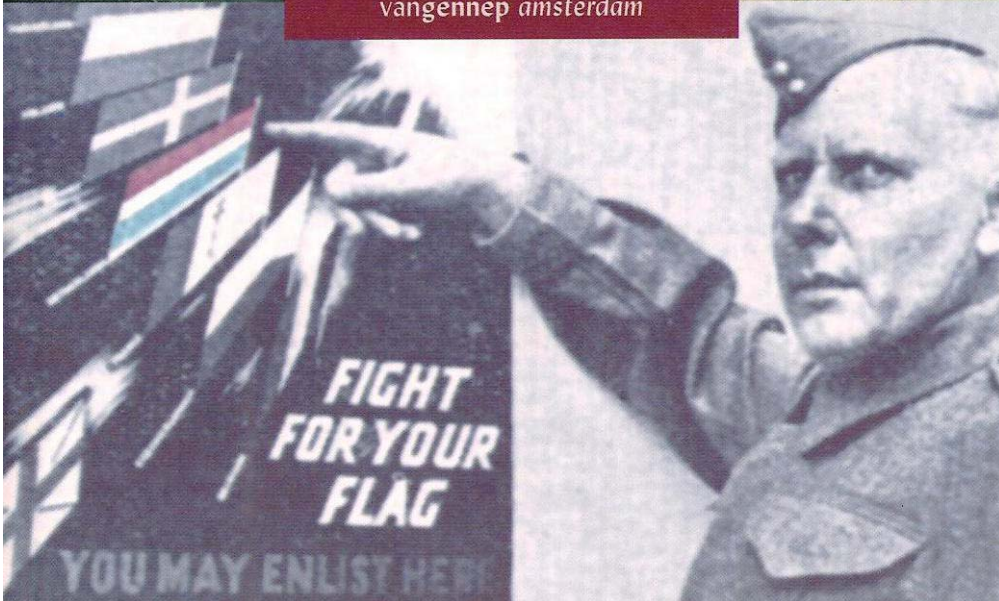

Peter Schumacher

VOOR HET VADERLAND WEG

Nederlandse dienstweigeraars
in de Tweede Wereldoorlog

vangennep amsterdam

Inhoud

Inleiding

Hoofdstuk 1

Arrestatie in Londen
Vlucht in verwarring

Hoofdtuk II

Het staatsnoodrecht
Eigen legereenheid
Het proces Amand
Was onafhankelijk rechtspraak mogelijk?

Hoofdstuk III

Wie betaalde Amands proces?
Amand voor de krijgsraad

Hoofdstuk IV

Canada
Veel te hoge schatting
Weigeraars persoonlijk bezocht

Hoofdstuk V

Amerika
Kwestie De Vogel
Duur fiasco

Hoofdstuk VI

Zuid-Afrika
Opstand
Nederlandse Militaire Missie
Smuts weizigt zijn mening

Hoofdstuk VII

Ook naar Indië
Het Immigranten Comité
Schip met dienstplichtigen getorpedeerd

Hoofdstuk VIII

Arrestaties
Leo Hoft
Dagboek Piet Boer
Brieven van Klazien en Jan
Rechtszaken

Hoofdstuk IX

Ossewa Brandwag
Complicaties bij te vroege arrestaties
Javanen en karabijnen
Vrouwenprotest
Onderduikers

Hoofdstuk X

Vertrek naar Suriname
Hard optreden van kolonel Meyer
Slechte behandeling in Fort Zeelandia
NSB'ers
Toestand onhoudbaar, toch soldaat

Hoofdstuk XI

Naar Curaçao
Kamp Copieweg
Beroep aan Smuts recht te doen
Brief aan de gouverneur

Hoofdstuk XII

Rekest aan de koningin
Afkeuringen

Hoofdsuk XIII

Naar huis
Madeira
Gravin
Geen naturalisatie

Hoofdstuk XIV

Acties van War Resisters' International
Hollands Weekblad kritiseert dienstweigeraars
WRI steunt Nederlandse gewetensbezwaarden in Engeland
Brief van WRI aan Gerbrandy

Hoofdstuk XV

De arrestatie in Durban van Reinier Nieuwstad
Eerst naar Londen dan naar Den Bosch
Zonder proces vrij
Na de oorlog
Late consequenties
Hein van Wijk overweegt proefschrift

Hoofdstuk XVI

Conclusie

Hoofdstuk I

Arrestatie in Londen

De Nederlander Jack Amand wordt op vrijdagochtend 14 maart 1941 om tien voor half acht door de Londense politie gearresteerd. Dit gebeurt als hij bij zijn bloemenzaak op Strand (West End) uit zijn auto stapt. Zijn aanhouding komt voor hem niet als verrassing. Al weken dringt de London Metropolitan Police er bij hem op aan om onmiddellijk terug te keren naar de kazerne van de Nederlandse troepen. Als hij dit weigert zullen ze hem onverwijld moeten arresteren en uitleveren aan zijn commandant. Er wacht hem dan een krijgsraadzaak wegens desertie, of *AWOL*, wat staat voor *absent without leave* (onwettig afwezig).

Jean Jacques Amand, zoals zijn volledige naam luidt, woont dan al twaalf jaar in Engeland, handelt in bloembollen, zaden en bloemen en is in augustus 1940 keurig opgekomen om zijn dienstplicht te vervullen bij een net opgericht Nederlands krijgsmachtonderdeel in Engeland, dat dan nog het Nederlands Legioen wordt genoemd, maar later bekend zal worden als de Koninklijke Brigade Prinses Irene. Vanaf het moment dat hij in dienst moet maakt Amand zich zorgen over de manier waarop zijn drie goedlopende bloemenwinkels, die hij een aantal jaren eerder samen met een andere Nederlander, Klaas Twisk, in Londen heeft opgezet, verder moeten worden geleid. Hij vraagt uitstel van eerste opkomst om zijn zaken eerst goed te kunnen regelen, maar dit wordt hem geweigerd.

Twee weken nadat Amand is opgekomen overkomt hem een verkeersongeluk. Als hij daar in januari 1941 van is hersteld vraagt en krijgt hij nog een week ziekteverlof. Hij merkt dat de zaken niet naar zijn tevredenheid worden geleid en verzoekt om nog minstens een week verlof, maar dit wordt hem geweigerd.

Vooraf de bloemenzaak *Jacques' Fleurs* aan het Strand vlak naast het sjeke Strand Palace Hotel is een kleine goudmijn. Tal van politici, Britse en Amerikaanse filmsterren en bekende theaterfiguren, zoals Noel Coward, bestellen er regelmatig dure boeketten. De beroemde Britse acteur, songwriter en toneelschrijver Ivor Novello heeft zijn kantoor boven de winkel en raakt bevriend met de familie Amand. Als hem die tweede verlofweek wordt geweigerd, besluit Amand niet meer terug te keren naar de kazerne. Hij is er achter gekomen dat de bij zijn oproep meegezonden disciplinaire dreigementen voor het geval dat hij weigert dienst te nemen, in de praktijk een wassen neus zijn. Ook is het Amand inmiddels duidelijk dat de Britse regering vooralsnog niet zal ingaan op aanhoudende verzoeken van de

Nederlandse regering om Nederlanders die weigeren op te komen in de kraag te vatten.

Amand is echter een ander geval. Omdat hij al in dienst zit wordt hij beschouwd als deserteur, of minimaal als militair die niet is teruggekeerd van verlof. Hij is het met die zienswijze niet eens, maar na verschillende gesprekken met de politie in Londen ziet hij in dat terugkeer naar de kazerne onvermijdelijk is. Amand verklaart dat hij op 14 mei 1941 op Euston station, waar vandaan zijn trein zal vertrekken, nog een krant heeft gekocht. Hij en leest daarin dat het Labour Lagerhuislid Clement Attlee (de latere premier) in het House of Commons (Lagerhuis) vragen heeft gesteld aan de regering over de rechtmatigheid van in Londen in ballingschap verblijvende regeringen dienstplichtigen op te roepen. Dit is voor Amand voldoende reden om toch maar in Londen te blijven. Uit de Handelingen van het Lagerhuis blijkt dat Amands verklaring niet erg nauwkeurig is. Het is niet Attlee die de vragen stelt, maar het Liberale parlementlid Geoffrey Mander die wil weten of en wanneer er een wettige regeling komt met betrekking tot het oproepen van eigen burgers door in Londen gevestigde regeringen in ballingschap. Het is Attlee die als minister zonder portefeuille (Lord Privy Seal) Mander antwoordt. Hij merkt op dat deze zaak zo ingewikkeld is dat wetgeving op zich moet laten wachten. Wat ook niet helemaal klopt met Amands verklaring is dat Mander zijn vraag aan Attlee ruim een week eerder heeft gesteld dan op de dag dat Amand op de trein wil stappen.

Vlucht in verwarring

Amands conscriptie is mogelijk geworden op grond van een in juli 1940 afgekondigd 'wetsbesluit' door de Nederlands regering in ballingschap, die sinds de Duitse bezetting van Nederland in mei 1940 zetelt in Londen. Dit besluit, bekend onder de naam A 10, maakt alle Nederlanders tussen de 18 en 40 jaar in het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Canada en later ook elders in de vrije wereld dienstplichtig.

Een vraag die zich snel aandient is of het afkondigen van een dienstplichtwet wel legaal is, want het ontbreekt de Nederlandse regering in Londen aan een behoorlijke grondwettelijke basis. De Nederlandse Grondwet bepaalt namelijk dat volgens art. 21 de Nederlandse regering zich nimmer buiten het koninkrijk mag vestigen. Bij een betere voorbereiding van deze zetelverplaatsing naar Engeland zouden veel moeilijkheden zijn voorkomen. Hoe is het gegaan? Terwijl in de jaren '30 Adolf Hitler in Duitsland aan macht wint en duidelijk expansieve bedoelingen heeft, rekent Nederland er op dat het,

net als in de Eerste Wereldoorlog, neutraal zal kunnen blijven. Desondanks acht de Nederlandse regering het in 1937 gewenst een wet te laten voorbereiden waarop zij zich kan verlaten als er een noodtoestand ontstaat. Het begint dat jaar met de publicatie van zogeheten Aanwijzingen waarin suggesties worden gedaan over de bevoegdheden van verschillende bestuursorganen van het Rijk in het geval van een militaire inval en bezetting en de centrale regering is geïsoleerd.

De opdracht om die wet voor te bereiden wordt verstrekt aan prof. mr. dr. G. van den Bergh, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Hij dient een wetsontwerp te maken voor een staatsnoodwet, of oorlogswet. Geen moment wordt overwogen dat tijdens zo'n noodtoestand de regering het Rijk zou moeten verlaten.

In 1940, Duitsland is Polen binnengevallen en Engeland heeft naar aanleiding daarvan Duitsland de oorlog verklaard, heeft Van den Bergh een vóórontwerp van wet gereed. De kans dat Duitsland binnenvalt en bezet is aanzienlijk toegenomen, dus is haast geboden om de oorlogswet zo snel mogelijk door de Raad van State te laten toetsen en door beide Kamers te laten goedkeuren. Dat gebeurt niet, omdat bij de meeste ministers op grond van militaire adviezen de mening heeft postgevat dat er ook na een Duitse inval nog tijd genoeg voor is. De invallers zullen, zo is de optimistische verwachting, nog zeker drie weken worden opgehouden voor de Gelderse Waterlinie, waar een groot gebied onder water zal worden gezet. Nadat die stelling is gevallen zal het, zo redneren de generaals, nog minstens twee maanden duren voor de Duitsers het laatste Nederlandse militaire verzet heeft gebroken. Het wordt en geen drie maanden maar vijf dagen.

Het gevolg van die hele snelle opmars van de Duitsers is dat er een chaotische situatie ontstaat en het besef groeit dat de regering het land moet verlaten. Londen is al snel het doel, omdat bekend wordt dat de koningin en haar familie al daarheen onderweg zijn. De koningin heeft het niet opportuun gevonden de regering van haar reis op de hoogte te stellen.

Op het moment dat nog niet bekend is dat de koningin van plan is het land te verlaten roept parlamentsvoorzitter Van Schaik de kamer bij elkaar. Hij wil dat de kamer steun verleent aan een krachtige veroordeling van de brute invasie van Duitsland. Er komen van de 100 Kamerleden niet meer dan 38 naar Den Haag. Dus geen quorum. Tot ergernis van Van Schaik verschijnt er niet één minister. Van Schaik belt premier De Geer, maar deze zegt geen behoefte te hebben aan de vergadering. De kamervoorzitter is verbijsterd en overlegt met de griffier. De laatste vraagt wat De Geer precies heeft gezegd. Van

Schaik antwoordt: “Hij denkt er niet over, hij heeft er geen zin in, want hij heeft wel wat anders te doen en begrijpt bovendien niet waarom de Kamer moet bijeenkomen.” De griffier stelt voor De Geer nogmaals te bellen. Dan antwoordt De Geer: “Ik zal nog wel zien”. Hij komt niet en zal na de oorlog nadrukkelijk ontkennen ooit te zijn gebeld door de kamervoorzitter. Van Schaik houdt een krachtige toespraak waarin hij de Duitse inval in felle bewoordingen veroordeelt. Meer kan hij niet doen.

Het is door historici, inclusief onze nationale geschiedschrijver over de Tweede Wereldoorlog dr. Loe de Jong, altijd zo voorgesteld dat ook de vlucht van de koninklijke familie naar Engeland een geheel onverwachte en onvoorbereide gebeurtenis is geweest. Dit blijkt echter niet juist, want de historica Nanda van der Zee komt in haar boek *Om erger te voorkomen* in 1997 met een aantal documenten waaruit blijkt dat minister Van Kleffens (Buitenlandse Zaken) al vanaf najaar 1939 in verbinding staat met de Britse autoriteiten om de komst Wilhelmina en haar familie goed voor te bereiden in geval van een Duitse inval. Volgens de historicus J.G. Kikkert heeft prins Bernhard zich er persoonlijk mee bemoeid. In zijn in 2004 uitgekomen boek *De Prins in Londen* schrijft hij: “De Prins der Nederlanden ging mee naar Engeland en volgde daarbij een van de vluchtroutes, die voorafgaande winter nauwkeurig was bepaald. Nog vijf dagen vóór de Duitse inval had prins Bernhard, slechts vergezeld van één ondergeschikte, alle wijkplaatsen en vluchtroutes persoonlijk geïnspecteerd.”

Van Kleffens, die hierover na de oorlog nooit iets heeft verteld, kan nu niet meer worden gevraagd of hij in deze zaak een zwijgplicht had, om de Oranjes te beschermen. Of Loe de Jong het wèl wist en ook zijn mond moest houden weten we misschien pas als Nanda van der Zee haar biografie over De Jong, waarmee de laatste overigens van harte mee instemde, heeft voltooid.

Zelfs als de oorlogswet die Van den Bergh heeft ontworpen nog wel vóór de capitulatie door de Staten generaal was aanvaard en in werking was gesteld, had deze niet voorzien in een stevige grondwettelijke basis die voor de Nederlandse regering noodzakelijk was om legaal te kunnen regeren vanuit een plaats buiten het Rijk. Die wet voorzag immers niet in het buitenwerking stellen van art. 21 van de grondwet. Een maand voordat de Duitse legers Nederland overrompelen valt Hitler op 9 april 1948 Noorwegen aan. Nog dezelfde dag komen het Noorse Parlement en de regering niet in Oslo maar in het stadje Everum bijeen en krijgt de regering en de koning een verregaande volmacht om vanuit het buitenland alle maatregelen te nemen die in oorlogstijd noodzakelijk zijn. De Noorse koning en regering vestigen zich ook in Londen. De Nederlandse regering daarentegen blijkt heel

slecht voorbereid en zal de hele oorlog last krijgen van haar omstreden grondwettelijkheid. Dit had overigens ook voorkomen kunnen worden als de regeringszetel in mei 1940 was verplaatst naar verre steden 'binnen het Rijk', zoals Batavia, Paramaribo, of Willemstad. Daar is wel even over gedacht, maar om praktische en geografische redenen en omdat koningin Wilhelmina dit absoluut niet wilde, van afgezien.

00000000000000000000000000000000 (18480

Bronnen:

De details over Amands arrestatie zijn afkomstig uit de bijlagen van Amands cassatieverzoek bij de Law Lords, waarvan een kopie (zie illustratie omslagblad) welwillend werd afgestaan door prof. Laurens Winkel. Volgens hem bevindt zich in het Nationaal Arief in Den Haag ook een exemplaar.

De persoonlijke bijzonderheden over Amand zijn afkomstig van dienst oudste zoon Gordon en in mindere mate van zijn jongste zoon John Amand.

De citaten van de getuigenissen die werden afgelegd voor de Parlementaire Enquête Commissie zijn te vinden in de complete serie met alfabetisch register. Deze zijn in te zien bij ondermeer het NIOD, maar ook bij andere nationale bibliotheken en archiefdiensten.

Hoofdstuk II

Het staatsnoodrecht

De naar Londen uitgeweken regering moet het voorlopig slechts doen met een verklaring van de Britse regering dat zij de thans in Londen gevestigde Nederlandse regering als zodanig officieel erkent. Daarnaast verwijzen voor de Nederlandse regering optredende juristen naar de jongste twijg van het internationaal staatsrecht: het staatsnoodrecht. In 1940 hebben nog maar enkele specialisten in internationaal recht hierover verkennende artikelen gepubliceerd. “In feite was er toen op dit gebied nog helemaal niets”, zegt prof. mr. dr. Laurens Winkel, hoogleraar internationaal recht aan de Rotterdamse Erasmus Universiteit, wiens vader Hans Winkel juridisch adviseur was van de Nederlandse regering in Londen.

Na de oorlog verschijnen er talloze beschouwingen over de juridische basis waarop de Nederlandse regering in ballingschap heeft geregeerd en wetten heeft afgekondigd en toegepast. Een van hen is Mr. J.C.E. van den Brandhof. In zijn proefschrift “De besluitwetgeving van de kabinetten De Geer en Gerbrandy” (1986) neemt hij de kwestie van het staatsnoodrecht nader in ogenschouw. Na een lang theoretisch betoog stelt Van den Brandhof vast dat het staatsnoodrecht ‘een plaats in het recht niet kan worden ontzegd.’

“Die constatering”, schrijft hij, “doet inmiddels een nieuwe vraag rijzen, namelijk welke situaties als zodanige noodsituaties kunnen worden aangemerkt, dat met een beroep op dit recht van de gewone wet mag worden afgeweken. Naar het oordeel van de meeste schrijvers [allen juristen], die zich hiermee hebben bezig gehouden, is in het algemeen niet nauwkeurig vast te stellen welk soort buitengewone omstandigheden de naam van de noodsituatie verdient. Ernstige ontwrichting van het maatschappelijk en bestuurlijk bestel kunnen als zodanig beschouwd worden. Het verdient echter géén aanbeveling hiervoor een nauwkeurig omlinjende regeling in de wet op te nemen, omdat zich nu eenmaal in de werkelijkheid altijd situaties kunnen voordoen, die in de wet niet zijn en kunnen worden voorzien. In de praktijk”, zo gaat hij verder, “is op zeer ruime schaal een beroep gedaan op het subjectieve staatsnoodrecht tijdens de Tweede Wereldoorlog, nadat de regering door de vijand was gedwongen uit te wijken naar Londen. Omdat zij als gevolg hiervan niet meer de wet in formele zin na raadpleging van de Raad van State in samenwerking met de Staten Generaal kon vaststellen, is zij er toe overgegaan om naar het voorbeeld van de Belgische regering in de Eerste Wereldoorlog bij Koninklijk Besluit voor herhaalde toepassing vatbare regels af te kondigen”. En Van den Brandhof concludeert: “Hoewel deze niet op een lijn zijn gesteld met de wet in formele zin, hebben zij een rechtskracht, die daar maar weinig van verschilt; in dit verband zijn zij daarom naderhand aangeduid als wetsbesluiten “

Van den Brandhofs betoog is een 'goedkeuring' achteraf van het optreden van de Nederlandse regering in Londen als wettige regering. Maar in 1940 was er wat betreft de bevoegdheden van de Nederlandse regering in ballingschap op basis van het staatsnoodrecht 'nog niets', om prof. Winkel nog maar eens te citeren.

Om die reden heerst in de boezem van de regering grote onzekerheid.

Binnen het kabinet wordt in het voorjaar van 1941 door juristen de suggestie opgeworpen om een proef-proces te beginnen om de juridische basis van de regering in Londen te toetsen, Premier Gerbrandy, die De Geer dan net als premier is opgevolgd, vindt dit te riskant.

De belangrijkste noodzaak om als Nederlandse regering buiten bezet Nederland door te regeren is dat er wetten moeten komen om te voorkomen dat de Duitse bezetter zich meester maakt van honderden miljoenen guldens aan deviezen van Nederlandse bedrijven en particulieren die zich op buitenlandse banken bevinden. De eerste wetsbesluiten (meer bekend als A 1 t/m A 5) zijn dan ook bedoeld om deze tegoeden te blokkeren en vervolgens op te eisen.

Eigen legerenheid

De regering acht het noodzakelijk een eigen legertje op te bouwen als een concrete bijdrage aan het geallieerde voornemen Europa zo spoedig mogelijk van de Nazi's te bevrijden en om na de bevrijding van het land weer onmiddellijk een legermacht ter beschikking te hebben. Zij heeft daarbij uiteraard de hulp van de Engelsen nodig voor training, uitrusting en bewapening. Volgens dr. L. de Jong had de Britse regering als eis voor haar hulp gesteld dat Nederland alle Nederlanders in de vrije wereld onder de wapenen zou roepen. Waar hij dit aan ontleent schrijft hij niet en vermoedelijk is het ook niet juist, althans in tegenspraak met wat majoor Kruls (na de oorlog generaal en legercommandant) over de aard van de rekrutering verklaart voor de Nederlandse Enquête Commissie (PEC), die onderzoek heeft gedaan naar het optreden van de Nederlandse regering tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook toetste deze commissie achteraf of alle wetsbesluiten nationaal en internationaal gezien wel over voldoende juridische grondslag beschikten. Haar oordeel was positief. Kruls verklaart tegenover de PEC over het instellen van dienstplicht: "Ik herinner mij wel, dat er zeer veel over is gepraat alvorens er beslist is, of er al dan niet tot dienstplicht moest worden overgegaan. Een argument "contra" was de twijfelachtigheid, of de Nederlandse Regering de bevoegdheid bezat om tot oproep van dienstplichtigen in het buitenland over te gaan en als ik mij wel herinner, was het voornaamste "pro"-argument de overweging, dat de vrijwilligheid niet verwacht kon worden zodanig te zijn, dat deze de dienstplichtresultaten zou overtreffen".

Tussen de Nederlandse regering en de militaire autoriteiten heerst verschil van opvatting over de vraag of de wegloper Amand moet worden gearresteerd of

niet. Bij de militaire top wil men Amand niet laten lopen, omdat dan ook anderen op het idee zouden kunnen komen ongestraft te deserteren. De regering echter vreest dat Amand na zijn arrestatie mogelijk voor een Engelse rechtbank zal aanvechten, zodat er toch een rechtszaak komt en de zwakke basis waarop de wetsbesluiten zijn gestoeld kritisch zal worden getoetst, zonder dat er veel zekerheid bestaat over een gunstige afloop.

Ondanks die interne discussie komen de juridische stappen van Amand in Nederlandse regeringskringen toch nog als een verrassing. Dit blijkt uit het verhoor van mr. J.R.M. van Angeren, destijds secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, voor de Nederlandse Enquête Commissie. Van Angeren, die later in Londen minister van Justitie zal worden, verklaart in 1948 voor de Commissie: “Op een zeker moment werd ik opgebeld, 's morgens om half elf, of ik direct naar de ambassade wilde komen om aan de attorney-general (advocaat-generaal) inlichtingen te geven en uit te leggen wat een algemene maatregel van bestuur en een Koninklijk besluit was. Toen ik vroeg: waarvoor, werd mij geantwoord, dat een vertegenwoordiger van de Lord Chancellor (voorzitter van het Hogerhuis/House of Lords) graag precies wilde weten, wat dat was. Wat is een algemene maatregel, wat is een wet? Wat moet ik op de ambassade doen, vroeg ik, waar hebben de heren het over? Ja, dat proces begint deze morgen. Toen zei ik: Dat proces? Daar weet ik niets van. Ja, dat was dat proces over die meneer daar. Meneer Amand heette hij. Ik heb toen terstond uitstel van behandeling gevraagd en gekregen. Wij hebben goede advocaten genomen, want u voelt wel dat, wanneer Amand weer bloemen mocht gaan verkopen, dan al onze deviezen weg geweest waren. Die meneer Amand kon mij niets schelen, maar het ging om die miljoenen, die wij daar in het buitenland hadden. Daar moesten wij voor vechten. Dat waren de deviezen, waar tenslotte nu de eerste klap van de Nederlanders mee is opgevangen. Vandaar die procedure. Toen zijn wij begonnen eerst die advocaten in te lichten over Nederlands recht en over Nederlands Staatsrecht. Toen hebben wij geleidelijk de leidende advocaat, die zeer goed was, maar die eigenlijk van ons recht niets afwist, helemaal praktisch college gegeven om hem een idee te geven, hoe de verhoudingen waren. De moeilijkheden werden groter, toen wij een gevaarlijke tegenstander kregen - die bereid was gevonden de deskundigenverklaring tegen ons standpunt af te leggen -, en wel de enige bekende Nederlandse advocaat te Londen, n.l. de advocaat van de ambassade. Hij viel de Regering af en hij verklaarde zich deskundig om aan te tonen, dat wij niet gerechtigd waren een besluit af te kondigen”.

De voorzitter van de Commissie vraagt Van Angeren dan of deze advocaat misschien mr. W. Roosengaarde Bisschop was. Dit bevestigt Van Angeren en hij gaat verder: “Het standpunt in het algemeen was dit, dat de Grondwet niet gebruikt kon worden door de tegenpartij, wanneer Nederland en de Nederlandse zaak herwonnen moesten worden. Nu de Regering op het ogenblik noodgedwongen door een bezetter Nederland heeft moeten verlaten, moet er doorgeregeerd worden. Dit kan niet volgens de normale wetgeving gebeuren,

zoals de Grondwet voorschrijft. De Grondwet voorziet echter niet in de onderhavige toestand en daarom wordt niet tegen, maar naast de Grondwet gehandeld. Dat betoog was natuurlijk veel langer en is ook nog met voorbeelden toegelicht”.

Het proces Amand

Amands verzoek om zijn arrestatie te toetsen aan het *habeus corpus* beginsel wordt behandeld door het uit drie rechters bestaande King's Bench Divisional Court in Londen. Het proces begin in mei 1941. Amands advocaat tracht de rechters ervan te overtuigen dat op grond van het Engelse recht de Nederlandse regering onbevoegd is dienstplichtigen op te roepen. Het betreffende wetsbesluit A 10 mist volgens hem rechtskracht, omdat de *King in Parliament* de enige bevoegde wetgever is op Brits grondgebied. Hij vindt dat het oproepen van Nederlandse dienstplichtigen op Brits grondgebied een aantasting is van de Britse soevereiniteit. Er bestaat, zo betoogt hij, dientengevolge geen enkele wettelijke grondslag om Amand zijn vrijheid te ontnemen.

De Britse rechtbank dagvaardt ook Amands Nederlandse commandant op de legerbasis te Congleton in Cheshire. Omdat de Nederlandse regering in ballingschap het verzoek tot arrestatie van Amand heeft ingediend is zij medeverantwoordelijk voor zijn aanhouding. Het Nederlandse ministerie van Defensie te Londen krijgt de zaak in behandeling. Voor haar treedt als getuige-deskundige op mr. H. Winkel, de vader van de hierboven genoemde prof. Winkel. Hij zet uiteen dat het wetsbesluit A 10 m.b.t. de dienstplicht wel degelijk rechtsgrond heeft. Amand was immers op het moment van zijn arrestatie Nederlands militair. Mr. Winkel geeft toe dat de Allied Forces Act (1940) niet voorziet in het afdwingen van conscriptie, maar Amand is geen dienstweigeraar. Hij was opgekomen en nu dus in werkelijke dienst. Winkel zwijgt in zijn getuigenverklaring over de rechtsgeldigheid van wetsbesluit A 10 naar Nederlands recht.

Dit verandert als getuige-deskundige mr. W. Roosegaarde Bisschop door Amands advocaat wordt ingeschakeld. Amand, zo redeneert Roosegaarde Bisschop, is geen vrijwilliger en kan volgens het Nederlandse recht alleen dienstplichtig zijn op basis van de vooroorlogse dienstplichtwet, maar deze bevat geen bepalingen over de zogenoemde exterritoriale rekrutering.

Vervolgens wijst hij er op dat er in de Grondwet geen bijzondere bevoegdheden voor een noodsituatie zijn opgenomen, waardoor de Nederlandse regering geen macht meer heeft op het moment dat zij haar zetel een plaats buiten het Rijk heeft verplaatst.

Mr. Roosegaarde Bisschop is binnen de Nederlandse gemeenschap in Londen een controversiële figuur. Uit woede dat de Nederlandse regering hem afwijst als juridisch medewerker werpt hij zich in het proces Amand op als juridisch geschoolde getuige-deskundige voor Amand. Deze ‘vijandige’ houding wordt

hem door een groot deel van de Nederlandse gemeenschap in Engeland zeer kwalijk genomen.

De raadsman van de Nederlandse regering brengt in zijn betoog naar voren dat de Nederlandse wetsbesluiten rechtsgeldig zijn enkel en alleen omdat deze zijn uitgevaardigd door een door de Britse regering erkende regering.

De King's Bench Divisional Court constateert dat Roosegaarde Bisschop te streng is geweest in zijn afwijzing van regelgeving die in een noodsituatie buiten Nederland tot stand is gekomen. Het zou belachelijk zijn, zo redeneert de rechtbank, om er voetstoots van uit te gaan dat de Nederlandse regering door oorspronkelijke grondwetsartikelen wordt gedwarsboemd om maatregelen te nemen die die Grondwet juist weer van toepassing zou kunnen doen zijn. Dan zou deze regering, na te zijn verdreven door de Duitsers, ook niet meer in staat zijn om haar oude positie te herkrijgen, aldus de King's Bench Divisional Court. Op 23 mei oordeelt zij dat op grond van wetsbesluit A 10 *Amand a member of an allied force* is, waardoor zijn arrestatie volgens de Allied Forces Act (1940) als mogelijk en rechtsgeldig moet worden beschouwd.

Was onafhankelijk rechtspraak mogelijk?

Op 31 mei 1941 verschijnt in het een paar maanden eerder in Londen opgerichte Nederlandse weekblad *Vrij Nederland* een stuk van de Regeringspersdienst onder de kop: Rechtsgeldigheid van dienstplichtbesluit der Regeering. Na een korte beschrijving van het verloop van het proces eindigt het stuk met een gevoel van triomf en opluchting:

“Dit proces is voor de zaak van het Koninkrijk der Nederlanden van het grootste gewicht. De Engelse rechter heeft hier immers principieel beslist, dat de Kroon van Nederland bevoegd is bij eenvoudig Koninklijk Besluit bindende regelen vast te stellen ook met betrekking tot die onderwerpen, waaromtrent de Grondwet een regeling bij wet eist. Hij deed dit met aanvaarding van het principe van Staatsnoodrecht. Voor het gezag der Nederlandsche Kroon en Regering, immers voor de geldigheid en kracht van de reeds door haar uitgevaardigde besluiten en daarmee voor het verder voeren van de oorlog tegen de vijand, is deze beslissing wel van eminent belang”. Amands raadsman tekent onmiddellijk hoger beroep aan.

Blijft de vraag of de Britse magistraten (ook later in de beroepszaken) zich bewust of onbewust toch enigszins hebben laten beïnvloeden door verregaande consequenties voor de Nederlandse regering, indien zij Amand in het gelijk zouden hebben gesteld. Het zou de bodem hebben weggeslagen onder het ‘legaal’ functioneren van de Nederlandse regering. Die had niets meer kunnen doen en alle wetbesluiten zouden onwettig zijn geworden. Dit zou de Duitse bezetter in Nederland enorm in de kaart spelen en zou hun voornemen om Nederland bij Duitsland in te lijven vergemakkelijken.

Met wat minder welwillendheid ten aanzien van Nederland als geallieerde mogendheid had de rechtbank er op kunnen wijzen dat de kwestie van de door Amand betwiste grondwettelijk van de Nederlandse regering in Londen had kunnen worden vermeden. Immers, als zij haar zetel niet naar Londen, maar van de bestaande mogelijkheid gebruik had gemaakt door haar zetel te verplaatsen naar een niet door de vijand bezette stad binnen het (koloniale) Koninkrijk der Nederlanden, zou er van ongrondwettelijkheid geen sprake meer zijn geweest. Vermoedelijk had dit voor het vonnis in de zaak Amand, weinig uitgemaakt, want de rechtbank stoelde haar vonnis uitsluitend op de rechtsgeldigheid van de Britse Allied Forces Act (1940). De Britse rechters vermeden hierdoor angstvallig een uitspraak over de validiteit van het staatsnoodrecht.

00000000000000000000000000000000 (2457)

Bronnen:

De citaten van de getuigenissen die werden afgelegd voor de Parlementaire Enquête Commissie zijn te vinden in de complete serie met alfabetisch register. Deze zijn in te zien bij ondermeer het NIOD, maar ook bij andere nationale bibliotheken en archiefdiensten.

Mr dr P.H.J. Körver beteedt zeer uitgebreid aandacht aan het proces Amand in zijn proefschrift (Rotterdam, 2004) 'De besluitwetgeving van de Nederlandse regering in Londen in internationaalrechtelijk perspectief.

Hoofdstuk III

Wie betaalde Amands proces?

Een vraag die vooral in kringen van de Nederlandse regering in Londen wordt gesteld is hoe Amand zijn peperdure processen kan bekostigen. Hij moet zijn advocaten naar schatting tienduizenden ponden, misschien wel 100.000 Pond betalen. Dat is een hoop geld dat Amand zeker niet op zijn bankrekening heeft staan. Desgevraagd zeggen Amands zoons dat hun vader weliswaar niet het eenvoudige bloemenmannetje was dat op Piccadilly Circus zijn waren staat uit te venten, zoals dr. L. de Jong veronderstelt, maar zij zijn ervan overtuigd dat hun vader niet vermogend genoeg moet zijn geweest om een dergelijk bedrag te kunnen opbrengen. Waar hij het geld dan wel vandaan heeft is ook voor Amands zoons een raadsel.

De al eerder geciteerde mr Van Angeren schrijft daar na de oorlog in een artikel, waar dr L. de Jong in zijn standaardwerk over Nederland in de Tweede Wereldoorlog naar verwijst, iets over. “De procedure was”, aldus De Jong, “als alle procedures in Engeland, uitermate kostbaar en het staat wel vast dat de bloemenkoopman persoonlijk niet over de grote bedragen beschikte die nodig waren voor het voeren van een proces in drie instanties. De Engelse advocaat die voor de Nederlandse regering optrad 'meende te weten', schreef Van Angeren na de oorlog, 'dat achter onze tegenpartij vreemde, naar hij vermoedde, Poolse geldschietters schuilden, die de zaak als een 'test case' beschouwden, gericht niet zozeer tegen maatregelen van de Nederlandse regering als wel tegen het gezag van andere vreemde regeringen in Londen en in het bijzonder tegen het gezag van hun eigen regering.”

De Enquêtecommissie heeft ook de toenmalige minister van Oorlog A. Q. H. Dijkhoorn ondervraagd over mogelijke financiële steun aan Amand. Hij blijkt daar niet al te concreet over: “Naar mij werd medegedeeld werd hij gesteund door raddraaiers van andere geallieerden, zodat over een behoorlijke kas werd beschikt om dit proces te bekostigen, ”

De voorzitter van de Commissie vraagt Dijkhoorn of er ook groepen onder de Nederlanders waren die Amand steunden. Daar is Dijkhoorn niets van bekend. De voorzitter dringt dan verder aan met de vraag: “Maar wel dat het mensen waren van andere nationaliteiten.” Dijkhoorn: “Dit is mij indertijd gerapporteerd. Ik heb natuurlijk naar deze Amand geïnformeerd, hij bleek bollen- of bloemenhandelaar te zijn. Ik vroeg mij dan ook af hoe hij dit proces kon voeren; men deelde mij echter mede, dat er velen van andere nationaliteit waren, die zich voor dit proces interesseerden en hem financieel steunden.”

Op de vraag van de voorzitter of het proces Amand een negatieve invloed heeft gehad op de rekrutering in het Verenigd Koninkrijk antwoordt de minister (die in 1941 zou worden vervangen) bevestigend. De verwachting die hij had dat alle

Nederlanders zich enthousiast zouden aanmelden bleek, zo verklaart hij, een illusie.

Als we nog even blijven bij de mogelijkheid dat Polen Amand financieel bij zijn processen hebben geholpen, kunnen we ook een omgekeerde redenering volgen. De Vrije Poolse Regering was zwaar geïnfiltrerd door de Russische geheime dienst (NKVD). De bedoeling was om de grondwettelijkheid van deze conservatieve regering te ondermijnen. De Vrije Poolse Regering gaat er van uit dat Britse rechters Amand nooit in het gelijk zullen stellen om de simpele rede dat dit een triomf zou betekenen voor de Duitse bezetter in Nederland onder leiding van Seyss-Inquart. Bovendien zou dit de Nederlandse regering in Londen vleugellam maken met alle negatieve gevolgen voor de Geallieerde zaak. Een bevestiging van de legitimiteit van de Nederlandse regering en daarbij het recht om wetsbesluiten af te kondigen, zou een ‘aanval’ van NKVD-agenten ernstig bemoeilijken. Om die reden zou, volgens deze redenering, de Vrije Poolse Regering Amand financieel in de gelegenheid hebben gesteld om tot in de hoogste instantie door te procederen.

Mr Hans Winkel, is in die tijd als juridisch adviseur van de Nederlandse regering in Londen nauw betrokken bij het proces Amand. In zijn verhoor voor de Enquête Commissie zegt hij over aanwijzingen te beschikken dat ook Nederlanders Amand met geld hebben geholpen: “U weet misschien, dat er in Engeland een groep van Nederlandse bloembollenhandelaren was in Spalding (Lincolnshire). Amand werd gesteund door die mensen. En daardoor heeft hij het geld voor het proces kunnen opbrengen, want dat was bijzonder kostbaar.” De voorzitter vraagt Winkel niet waar hij deze wetenschap vandaan heeft, maar wil van Winkel wel weten wat voor belang de bloembollenhandelaren er bij hadden. Winkel antwoordt: “Omdat al die mensen op dezelfde manier op het punt stonden om opgeroepen te worden. Er zat volgens mij geen politieke kant aan,”

Naar alle waarschijnlijkheid bedoelt Winkel de *Spalding & District Bulb Growers' Association*, die later *South Holland Horticultural Association* is gaan heten. Van deze vereniging waren overigens ook enkele Britse bollentelers lid. Nederlandse bloembollenhandelaren en –telers kunnen na mei 1940 geen bloembollen meer importeren uit het bezette Nederland. Daardoor ligt ook de export uit Nederland naar Amerika stil. Geen nood, de Nederlandse telers in Engeland exporteren nu hun op Britse bodem geteelde bloembollen naar Amerika, dat vóór de oorlog uitsluitend op Nederlandse geestgronden geteelde producten wensten. Uit een artikel in het in Londen verschijnende Nederlandse weekblad *Vrij Nederland* (28 juni 1941) blijkt dat die export tientallen miljoenen dollars aan Amerikaanse deviezen opbrengt. Daarmee kan de Britse regering weer oorlogsmateriaal uit de Verenigde Staten kopen, aldus het blad. Tegelijkertijd is het duidelijk dat de Nederlandse bloembollentelers over meer dan voldoende kapitaal beschikken om, als Hans Winkels bewering juist is, hun collega Amand langdurig te laten procederen.

Weliswaar verliest Amand zijn zaak, maar vanwege de aanzienlijke publiciteit rond het proces krijgen zijn collega's toch hun zin. Dit blijkt uit een reactie van mr. Winkel tegenover de Enquête Commissie. Hij verklaart dat de Nederlandse regering had beslist er niet langer bij de Britse regering op aan te dringen om Nederlandse dienstplichtigen die weigeren op te komen te arresteren, ondanks het feit dat zij op grond van de dienstplichtwet daarmee een strafbaar feit plegen. "Wij lieten het lopen", zegt Winkel letterlijk. In Engeland kwam één op de twee dienstplichtigen niet op.

Het is vooral *The Times* die regelmatig verslag doet over het proces, maar ook populaire kranten als de *London Evening Standard* en een plaatselijke krant die verschijnt in de streek waar Jack Amand woont, besteden er aandacht aan. Dat doet ook de *Daily Worker*, het dagblad van de Britse communistische partij, die volledig in het spoor loopt van Moskou.

Ook in hoger beroep wordt Amand in het ongelijk gesteld. Amand en zijn advocaten besluiten in laatste instantie hun gelijk te zoeken bij de Law Lord van het Hogerhuis. Maar ook deze poging lijdt in de zomer van 1942 schipbreuk, omdat dit hoogste rechtscollege de zaak Amand beschouwt als een strafzaak, een zogeheten *criminal case*. De Law Lords redeneren dat Amand wegens desertie een strafzaak te wachten staat voor de krijgsraad. Dit betekent dat hij niet in hoger beroep had mogen gaan. De Law Lords concluderen dat zij om die reden in deze zaak geen uitspraak kunnen doen. .

Amand veroordeeld door de krijgsraad

Op 22 september 1942 eist de auditeur-militair voor de Nederlandse krijgsraad drie jaar gevangenisstraf tegen Amand. Volgens een artikel in het in Londen verschijnende weekblad *Vrij Nederland* van 3 oktober 1942 verklaart Amand tijdens deze zitting: "Ik ben blij dat ik mijn zaak verloren heb. Van nu af aan zal iedereen zijn militaire dienstplicht moeten vervullen. Ik heb mijn ouders in bezet Nederland. Mijn broers zijn daar ook. Ik hoop in staat te zijn actief deel te nemen aan de strijd tot hun bevrijding van het Duitse juk."

De verslaggever van *Vrij Nederland* ontgaat geen detail:

"De rechtszaal zag er zeer eenvoudig uit. Er hingen wat ouderwetse schilderijen en zelfs een dartboard. Ofschoon de zitting openbaar was, bestond het publiek uit slechts enkele personen, allen officieren en manschappen van de Brigade. De Krijgsraad was samengesteld uit een President en twee rechters, respectievelijk een majoor, een kapitein en een eerste-luitenant. De auditeur-militair was een kapitein. Als raadsman van den verdachte trad op een advocaat van het Nederlandsche Maritieme Gerechtshof te Londen. Militaire politie, ongewapend, was in de zaal aanwezig. Amand was met een anderen dienstplichtige die voor hetzelfde feit terecht stond, naar de rechtzaal gekomen. Zij hadden zonder bewaking gereisd.

Ter zitting werd een schriftelijke verklaring van Amand voorgelezen, waarin hij te kennen gaf uit een rede van Minister Morrison (van Binnenlandse Zaken, Justitie, Bevoorrading en Binnenlandse Veiligheid, lid van de Labourparty – PS) te hebben opgemaakt, dat "allied nationals " niet - althans op dat ogenblik - voor militairen dienstplicht in aanmerking kwamen.

Amand is met een Engelsche vrouw getrouwd en woont al 13 jaren in Engeland. In 1938 of 1939 had hij zijn naturalisatie aangevraagd, maar door het uitbreken van den oorlog kon deze niet worden verleend.

Aankankelijk had hij gevolg gegeven aan den oproep tot dienstneming. Hij zei, dat hij zoveel Nederlanders had ontmoet, die dit niet hadden gedaan, en nog steeds hun burgerlijke betrekkingen vervulden zonder gestraft te worden, dat hij een bekenden Engelse advocaat in den arm had genomen.

In zijn requisitoir zei de auditeur, dat in vreedetijd de maximumstraf voor desertie 2 jaar is, maar in oorlogstijd 7½ jaar. Hier betrof het een te ernstiger misdrijf, daar het buiten de landsgrenzen was gepleegd, waarvoor de maximumstraf 15 jaren is. “

Het verslag van *Vrij Nederland* roept zaken op die om nader commentaar vragen. Waarom is Amand in zijn spijtbetuiging zo radicaal van mening veranderd sinds hij niet van verlof terugkeerde en eindeloos begon te procederen in de overtuiging dat hij in zijn recht stond? Er kunnen daarvoor verschillende redenen zijn geweest. Amand meent oprecht wat hij zegt, of hij zegt dit op advies van zijn advocaat om een zo laag mogelijk straf te krijgen. Maar ook is het zeer wel mogelijk dat Amand met zijn uitspraak impliceert dat hij tegen zijn zin onder druk van buitenlandse belangengroepen die hem financieel steunden (wellicht de Polen die Van Angeren noemt) tot in hoogste instantie is doorgegaan.

Amand moet zich in maart 1941 niet alleen gesterkt hebben gevoeld in zijn besluit niet naar de kazerne terug te keren door kritische vragen in het Lagerhuis, maar blijkbaar ook door enkele zinsneden uit een rede van minister Morrison, al dan niet uitgesproken als reactie op parlementaire vragen.

Ook ergert Amand zich aan het feit dat dienstplichtigen die gewoon thuis blijven niet worden vervolgd. Had hij dat zelf ook maar gedaan.

Blijkbaar is er nog een deserteur, maar die is zo verstandig om onmiddellijk de handdoek in de ring te gooien na de veroordeling van Amand. Overigens had een vroegtijdiger naturalisatie Amand zeker als dienstplichtige in het Britse leger doen belanden.

Op 13 oktober wordt Amand wegens desertie veroordeeld tot een celstraf van 27 maanden. Een fractie van de maximale straf van 15 jaar. Na vermoedelijk maar een deel van zijn straf te hebben uitgezeten dient hij de rest van de oorlog als dienstplichtig militair bij de Prinses Irene Brigade en bezoekt hij, zo herinnert een zoon zich, na de oorlog nog menige reünie van oud-strijders.

Na de oorlog zet Amand een eigen bloemen- en bloembollenbedrijf op, dat na zijn dood door zijn zoon en dochter wordt voortgezet en inmiddels ook actief is in de Verenigde Staten, waar een neef van Amand het bedrijf leidt.

000000000000000000000000000000000000 (1916)

Bronnen:

Het citaat van Dr. L. de Jong komt uit deel IX van zijn standaardwerk.

De informatie over de Poolse Vrije Regering in Londen komt van Jos van der Woensel.

Zie wat betreft de Parlementaire Enquête Commissie bij Bronnen hoofdstuk I.

De in Londen verschenen nummers van *Vrij Nederland* liggen bij het NIOD.

Hoofdstuk IV

Canada

Enkele dagen nadat het Londense kabinet in augustus 1940 de nieuwe dienstplichtwet heeft afgekondigd valt het besluit een militaire missie de Atlantische Oceaan over te sturen teneinde de rekrutering van dienstplichtigen in Canada en de Verenigde Staten ter hand te nemen. De missie komt onder leiding te staan van overste G.J. Sas. Hij wordt ontheven van zijn functie als eerste commandant van het Nederlandse Legioen in Porthcawl. In 1939 en '40 werkt Sas als inlichtingenofficier op de Nederlandse ambassade in Berlijn. Van daaruit zendt hij regelmatig rapporten naar Den Haag waarin hij steeds nadrukkelijker waarschuwt dat Nazi-Duitsland eerder vroeger dan later Nederland zal binnenvallen en bezetten. Hij wordt niet geloofd en dat irriteert hem mateloos. H.J. Neuman schrijft in zijn boek *Impasse te Londen* over Sas: "Nog altijd was hij verbitterd, omdat hij van de regering zo weinig waardering had ondervonden en ook omdat hij in Londen geen woord van excuus achteraf had vernomen. Hij had weinig feuci in het Britse weerstandsvermogen en hij verwachtte eerlang in handen van de Duitsers te vallen, die hem dan gruwelijk zouden martelen. Vandaar dat hij de eis had gesteld naar Canada te mogen gaan, zodra zich daar een voor hem zinvolle taak voordeed". Sas vertrekt in september en neemt - naast zijn vrouw en zoon - acht officieren mee, die de toestand ook somber inzien en liefst zo lang mogelijk aan de veilige kant van de Atlantische Oceaan willen vertoeven. Verder onderofficieren, instructeurs en manschappen. De omvang van de missie zal oplopen tot bijna 60 man. Sas's directe chef, minister Dijkhoorn van Defensie, blijkt geen sterke figuur en geeft regelmatig lucht aan zijn zorgen over de mogelijkheid dat Engeland niet zal standhouden, laat staan de oorlog tegen Duitsland ooit zal kunnen winnen. Hij deelt dit pessimisme met premier De Geer en nog enkele ministers. Nadat De Geer in het voorjaar van 1941 is vertrokken verliest ook Dijkhoorn zijn plaats in het kabinet, waarvan P.S. Gerbrandy, tot dan toe minister van Justitie, de nieuwe leider wordt. Dijkhoorn krijgt een functie bij Defensie in Londen als coördinator van de rekrutering van dienstplichtigen.

Veel te hoge schatting

De relatief grote omvang van de missie naar Noord-Amerika is gebaseerd op een schatting van 200.000 Canadese Nederlanders, van wie er dan zes- tot zeventuizend dienstplichtig zouden zijn. Het blijken er aanzienlijk minder. De belangrijkste opdrachten voor de militaire commissie zijn het opzetten van wervingsbureaus, het maken van propaganda d.m.v. advertenties, posters en radiopraatjes, het keuren van dienstplichtigen en vrijwilligers, het opzetten van een depot waar de mannen die opkomen een uniform krijgen en een eerste twee

maanden in Canada een militaire training kunnen ondergaan voor ze scheep gaan naar Engeland en, niet in de laatste plaats, om tot een goede samenwerking te komen met Canadese en Amerikaanse autoriteiten.

De Canadese regering stelt de missie een verlaten meubelfabriek in Stratford, in het zuiden van de provincie Ontario, ter beschikking. Deze moet dienen als depot en opvang van de rekruten en heeft eerder ook al gediend als noodkazerne. Later zal het depôt worden verplaatst naar een kleinere en goedkopere behuizing in Guelph, ook in Canada. Door de welwillendheid van de regering in Ottawa krijgt de missie een lijst van alle als Nederlander geregistreerde burgers. Na schifting blijven er niet meer dan een goede 1.200 man over die binnen de categorie van 19 tot 36 jarige (later zal dat 18 tot 40 worden) dienstplichtigen vallen. Zij krijgen allemaal een oproep om zich in Stratford te melden. Van de 1.200 worden er 261 afgekeurd en 36 vrijgesteld. Van de 900 man die dan nog overblijven weigeren er 515 op te komen. Uiteindelijk bestaat de oogst uit 337 man die in drie groepen naar Engeland vertrekken. Van hen worden enkele tientallen alsnog in Engeland afgekeurd en keren naar Canada terug. Grofweg levert de groots opgezette campagne in Canada 300 man op tegenover ruim 500 weigeraars. Ongeveer 50 Nederlanders – er bestaat geen aparte registratie van – willen wel dienen, maar nemen de gelegenheid te baat dienst te nemen in het Canadese leger. Ook hen beschouwen de Nederlandse autoriteiten officieel als ‘weigerachtigen’.

Tegenover het nadeel van een blijvend stempel als dienstweigeraar, hebben de mannen die alleen maar willen dienen in het leger van hun nieuwe vaderland ook een aantal voordelen: zij zijn niet verplicht om overzee te dienen en zij zullen zich na hun dienstitijd veel sneller kunnen laten naturaliseren. De enige tegemoetkoming waartoe de Canadezen bereid zijn is de nieuwkomers erop te wijzen dat voor hen ook de mogelijkheid open staat zich bij het Nederlandse leger aan te sluiten. Men weigert echter in te gaan op het Nederlandse verzoek deze vrijwilligers te vertellen dat dienstneming in het Canadese leger hen in de opvatting van hun eigen regering toch tot dienstweigeraar bestempelt, met mogelijke sancties en straffen die dit voor hen tot gevolg kan hebben. Die sancties bestaan uit onthouding van consulaire bijstand en mogelijke strafvervolgning na de oorlog. In de praktijk bleken de gevolgen miniem.

Om aan iedere twijfel ten aanzien van mogelijke arrestatie van buitenlandse dienstweigeraars een eind te maken – Canada zelf kent in die tijd nog geen dienstplicht – verzekert de Canadese premier W.L. Mackenzie King op 1 mei 1941 in het parlement dat geen enkele maatregel zal worden getroffen tegen buitenlanders die zich niet melden voor militaire dienst bij hun eigen nationale leger. Deze uitspraak, die alle kranten haalt, leidt ertoe dat bijna 60 % van de derde groep Nederlanders die op het punt staat zich te melden thuisblijft en enkelen die al zijn ingelijfd deserteren. Hoe het met die deserteurs is afgelopen vermeldt de historie niet, maar er is wel één geval bekend van een man die

procedeert tegen zijn arrestatie en die evenals Amand in Engeland in het ongelijk wordt gesteld. In Canada is er geen Nederlandse krijgsraad.

Weigeraars persoonlijk bezocht

Campagnes met posters en oproepen via de radio blijken zo weinig effect te hebben dat ten einde raad besloten wordt er twee sergeants op uit te sturen een flink aantal adressen te bezoeken van dienstplichtigen die niets van zich hebben laten horen. Zij rapporteren de volgende resultaten:

Aantal bezochte personen	179
Hiervan bleken:	
onmiddellijk op te komen	13
genegen op te komen na kort uitstel	13
genegen op te komen doch afgekeurd	14
niet genegen op te komen	78
waren intussen genaturaliseerd	23
bleken geen Nederlander te zijn	6
bleken te oud of te jong te zijn	11
bleken onbekend op verkregen adres	7
bleken uit Canada vertrokken	2
bleken reeds in het Canadese leger te hebben dienstgenomen	7

Bovenstaand lijstje is afkomstig uit het eindrapport dat de tweede man van de missie, majoor W. Th. Carp, in 1945 ten behoeve van de minister van Defensie opstelt. De majoor kan niet goed tellen, want bij optelling komen we niet verder dan 174 bezochte adressen. Maar het kan natuurlijk ook zo zijn dat de categorie 'bleken vrouwen te zijn: 5' is weggevalen..

Veel opmerkelijker is dat het rapport met geen woord melding maakt van de motieven van de 78 bezochte weigeraars. De twee rondreizende onderofficieren zullen toch niet allen maar hebben geturfd, maar toch ook rapporten over hun dienstreizen hebben opgesteld. Carp is kennelijk van oordeel dat de minister niet wil weten waarom zo massaal dienst is geweigerd. Dit is des te merkwaardig, omdat uit naar Londen gestuurde rapporten van rekruterings-officieren en diplomaten keer op keer grote teleurstelling, verbazing en ergernis blijkt over het gebrek aan enthousiasme om te dienen onder de Nederlandse driekleur. De meeste emigranten zijn boeren die de crisis van de jaren '30 in Europa zijn ontvlucht en die zich grote inspanningen hebben getroost om in Canada een nieuw en beter leven op te bouwen. Dat wensen zij niet in de steek te laten met het risico na de oorlog weer helemaal opnieuw te moeten beginnen. Er zijn erbij die veel geld hebben moeten lenen en tot over hun oren in hypotheeklasten

zitten. De Canadese overheid komt de Nederlandse recruiteringsstaf tegemoet door het voor degenen die kiezen voor het vervullen van hun Nederlandse dienstplicht financieel aantrekkelijker te maken dan voor hen die liever toetreden tot de Canadese strijdkrachten. In het eerste geval neemt de Canadese staat hun bedrijf plus de schulden over en komen zij in aanmerking voor een Nederlandse kostwinnersvergoeding die hoger ligt dan in het Canadese leger. Hoeveel dienstplichtigen zich door deze gunstiger regeling hebben laten ompraten vermeldt Carp niet, maar met Nederlands patriottisme als drijfveer om het moederland te willen dienen had dit weinig te maken, concludeert dr Loe de Jong in zijn standaardwerk over Nederland en WO II.

Een punt dat zeker ook nog kan hebben meegespeeld om toch maar voor de Nederlandse eer te bedanken zijn de berichten dat het moreel in het Nederlandse kamp in Engeland erg laag is en dat de competentie van de officieren zeer te wensen overlaat. Die verhalen brengen de alsnog in Engeland wegens fysieke dan wel psychische ongeschiktheid afgekeurde mannen – het zijn er enkele tientallen – mee terug naar Canada.

In het rapport van majoor Carp aan de minster staat vermeld dat de hele rekruteringscampagne in Canada meer dan 220.000 Amerikaanse dollars (600.000 gulden) heeft gekost. Daar zijn dan de salarissen voor de missieleden nog niet bijgeteld, maar als we dat wel zouden doen dan komen we grofweg uit op 300.000 dollar, of tewel 800.000 gulden voor zeggen en schrijven 237 man..

000000000000000000 (1589)

Bronnen:

Getuigenissen voor de Parlementaire Enquête Commissie, onderwie overste Cas en het eind rapport van majoor Carp als bijlage bij de PEC-verhoren.

H. Neuman: Impasse in Londen. Aanwezig in NIOD-bibliotheek

Hoofdstuk V

Amerika

In de Verenigde Staten verlenen de autoriteiten aanvankelijk geen enkele medewerking aan de rekrutering van Nederlandse dienstplichtigen, om de simpele reden dat het voor alle buitenlandse regeringen bij de wet verboden is. De eerste activiteiten worden in december 1940 ontplooid door de Nederlandse consul-generaal in New York. Er komt een bureau waar dienstplichtigen en vrijwilligers zich kunnen laten registreren. In mei 1941 komen er ook dergelijke bureaus op de consulaten in Chicago, San Fransisco en Los Angeles. De Militaire Missie vraagt de Amerikanen een lijst van Nederlandse ingezetenen in de dienstplichtige leeftijd, maar ook dit wordt op grond van dezelfde wet geweigerd. Zelfs het plaatsen van advertenties in Amerikaanse dagbladen en in de *Knickerbocker*, een blad dat speciaal gericht is op Nederlanders, kan in de ogen van de Amerikaanse overheid geen genade vinden. De consul in Los Angeles tracht op voorstel van de consul-generaal in New York dagbladen ertoe te brengen een redactionele artikelen te plaatsen over de rekrutering. Of dit is gelukt vermeldt de geschiedenis niet.

Geleidelijk aan versoepelen de Amerikanen de strikte verbodsbepalingen. In de Nederlandse consulaten mogen posters komen te hangen en de Militaire Commissie mag zich richten op Nederlanders die de eerste stap hebben gedaan op weg naar naturalisatie. Dat zijn degenen die als *declarant aliens* inmiddels hun *first papers* hebben gekregen. Hoewel zij dan nog geen Amerikaans staatsburger zijn vallen zij al wel onder de Amerikaanse dienstplichtwet, maar de autoriteiten staan toe dat hen de keuze wordt gelaten om dienst te nemen in het Nederlandse leger. Slechts enkelen maken daar gebruik van.

Nadat Amerika in december 1941, na de Japanse aanval op Pearl Harbor, bij de Tweede Wereldoorlog wordt betrokken, worden deze *declarant aliens* gemobiliseerd voor het Amerikaanse leger en is kiezen voor het Nederlandse leger helemaal niet meer mogelijk. Wel trekt de Amerikaanse overheid alle beperkingen op rekruteringsactiviteiten van de Militaire Missie en de Nederlandse consulaten in, omdat Nederland nu een bondgenoot is in de oorlog. Er blijft echter één beperking: potentiële Nederlandse dienstplichtigen mogen niet langer met sancties en straffen worden bedreigd als zij zich niet melden.

De kwestie Charles de Vogel

Een kwestie die de samenwerking tussen Nederlandse rekruteringsambtenaren en de plaatselijke autoriteiten niet bevordert gaat over een Nederlandse korporaal die Amerikaans staatsburger wil worden en die in het Amerikaanse leger wil. Het gaat om Charles Emil de Vogel. Hij dient in 1939 en 1940 als korporaal in Indië en emigreert in 1940 naar Amerika, waar hij een Amerikaanse

trouwt en een jaar later naturalisatie aanvraagt. Hij ontvangt zijn *first papers* en valt dus onder de Amerikaanse dienstplichtwet. Toch kiest hij aanvankelijk, als dat nog kan, voor het Nederlandse leger, krijgt een opleiding in Canada en doet vervolgens dienst op Curaçao, waar hij tot 1943 blijft.

Dan moet hij via Canada door naar de Prinses Irene Brigade in Engeland. Hij vraagt om via Los Angeles te mogen reizen om daar nog wat persoonlijke zaken te regelen. Dit wordt toegestaan, maar in LA laat hij het Nederlandse consulaat weten in Amerika te willen blijven om over te stappen naar het Amerikaanse leger. De Nederlandse autoriteiten beschouwen dit als een daad van desertie en verzoeken de Amerikanen om De Vogels arrestatie. Dit gebeurt. In afwachting van een juridisch onderzoek blijft De Vogel in detentie. Na enige maanden komt de judge advocat general, chef van het juridisch apparaat van de Amerikaanse landmacht, tot het besluit dat De Vogel op onwettige manier is ingelijfd in het Nederlandse leger. Hij moet worden vrijgelaten en moet vervolgens zijn Amerikaanse dienstplicht vervullen.

Nederland laat het er niet bij zitten. De kwestie wordt op een hoger plan getild en er ontstaat een wat vinnige briefwisseling tussen de betrokken Nederlandse en Amerikaanse ministers. Van Amerikaanse zijde wordt gesteld dat Nederland De Vogel tegen de gemaakte afspraken in onder dreigementen met sancties heeft ingelijfd. Juridisch staat Nederland sterk, omdat op het tijdstip dat De Vogel dienst nam in het Nederlandse leger het Amerikaanse verbod op dreigementen nog niet van kracht was. De Amerikaanse autoriteiten stellen ook vast dat De Vogel nu (het is inmiddels 1944) volledig Amerikaans staatsburger is geworden, dus onmogelijk terug kan naar het Nederlandse leger. Discussie gesloten.

Deze lang slepende kwestie bevordert het toch al beperkte enthousiasme bij Nederlandse dienstplichtigen in Amerika niet. De consulaten krijgen steeds meer brieven met vragen over de mogelijke consequenties van weigering, maar ook van dienstneming. Wat zijn de straffen als ze wegblijven en in hoeverre komt hun Amerikaanse verblijfsvergunning in gevaar als zij wel als Nederlands soldaat naar Engeland vertrekken?

Volgens het eerder vermelde eindrapport van majoor Carp melden zich in de Verenigde Staten grofweg 1.500 dienstplichtigen. Van hen worden er 475 afgekeurd, 55 vrijgesteld en blijven er 640 thuis, van wie er ca. 200 liever meevechten bij de Amerikaanse strijdkrachten, vaak zonder dat zij beseffen officieel als Nederlands dienstweigeraar geregistreerd te staan.

De militair historicus Gerlof D. Holman verwijst in een beschouwing over de Amerikaanse rekruteringscampagne naar een nog hoger cijfer afkomstig van de Nederlandse regering in Londen: ruim 900 weigeraars. Het algemeen hoofd van de wereldwijde rekruteringscampagne, oud-minister van Defensie Dijxhorn, spreekt volgens Holman van ruim 700 'deserteurs'.

Duur fiasco

De hele campagne in Amerika is een duur fiasco geworden. De resultaten zijn zeer teleurstellend en het heeft allemaal ook nog handen met geld gekost. Volgens Carp alleen al in Amerika minimaal 150.000 dollar per jaar. In 1942 druppelen bij de rekruteringsbureaus de aanmeldingen van dienstplichtigen, maar ook wel van vrijwilligers (dat kan tot 50 jaar), nog maar mondjesmaat binnen. Het personeel in dienst van de militaire missie verveelt zich dood. Het wordt tijd de boel flink in te krimpen. De consequentie daarvan is dat het grootste deel van de missieleden terug moet naar Engeland. Daar voelen de meesten weinig voor. Overste Sas, die een comfortabel leven leidt met vrouw en zoon aan de veilige kant van de Atlantische Oceaan, tracht Dijkhoorn er van te overtuigen dat doorgaan met werven zeker nog zin heeft. Dijkhoorn toont slappe knieën en geeft toe. De missie blijft nog een jaar langer en wordt uiteindelijk in september 1943 opgeheven.

Sas zal na de oorlog opklimmen tot generaal-majoor en militair attaché worden in Washington. Nog geen half jaar nadat hij uitgebreid heeft getuigd voor de Parlementaire Enquête Commissie komt hij op 21 oktober 1948 om bij de ramp van de KLM Constellation "Nijmegen" op het Schotse vliegveld Prestwick. Ook de bekende vliegenier en de gezagvoerder van het vliegtuig, K.D. Parmentier, behoort tot de slachtoffers.

De Parlementaire Enquête Commissie is na de oorlog van mening dat de militaire missie in Noord-Amerika 'ernstig in gebreke is gebleven' en schrijft verder: "De Commissie kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de betrokken officieren zich te veel door persoonlijke motieven hebben laten leiden".

Loe de Jong deelt de mening van de PEC van harte en voegt daar nog aan toe dat de meeste officieren die deel uitmaakten van de missie 'de nationale zaak slecht gediend hebben'. Hij geeft Dijkhoorn ook nog een veeg uit de pan door op te merken 'dat ook te betreuren valt dat Dijkhoorn die in januari '42 volmacht had gekregen [van de minister van Defensie in Londen] om krachtig in te grijpen daarvoor teruggeschrokken is'.

Alles bij elkaar vertrekken 750 Nederlandse jongemannen uit Noord-Amerika om de gelederen van de Prinses Irene Brigade te komen versterken, plus nog ca. 150 man (onder wie ook vrijwilligers) uit kleinere landen gelegen op het Westelijk halfrond. Minstens 1.150 Canadese en Amerikaanse Nederlanders, die er niets voor voelen om als *soldaat van Oranje* te dienen in een Nederlandse legereenheid, zijn onvindbaar, of vechten liever voor hun nieuwe vaderland.

000000000000000000

Bronnen:

Gerlof D. Holman: 'Recruitment of Dutch nationals in the United States for the Netherlands Armed Forces in the Second World War'(waarin de kwestie De Vogel) Uit Medelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmacht, deel 9, Den Haag, 1986.

Het verhaal van de Nederlandse oud-strijders uit de Spaanse burgeroorlog staat vermeld in het dagboek van minister van Oorlog O.C. Van Lidth de Jeude.

Hoofdstuk VI

Zuid-Afrika

Op 29 juli 1942 vertrekt uit Kaapstad het Nederlandse motorschip *Tarakan*. Aan boord bevinden zich ongeveer vijftig in Zuid-Afrika wonende Nederlanders. Ze zijn op verzoek van de Nederlandse autoriteiten en met medewerking van de Zuid-Afrikaanse regering door de politie gearresteerd, omdat zij geweigerd hebben zich als dienstplichtigen te melden.

De deportatie is het directe gevolg van het feit dat in Zuid-Afrika tegen Nederlandse dienstweigeraars strafmaatregelen zijn toegestaan. Althans voor zover zij te vinden zijn. De meesten duiken onder, of nemen de wijk naar het aangrenzende en neutrale Portugese Mozambique.

Wat ging er aan deze dramatische gebeurtenissen vooraf? Veel.

Op 1 september 1939 verklaart Engeland Nazi-Duitsland de oorlog, nadat Adolf Hitler Polen is binnengevallen. De Unie van Zuid-Afrika is weliswaar zelfstandig, maar is nog wel als lid van het Britse Gemenebest nauw verbonden met Engeland. De vraag die onmiddellijk rijst is of de Unie neutraal zal blijven, of zich achter Engeland zal scharen en Nazi-Duitsland ook de oorlog zal verklaren. Veldmaarschalk Jan Smuts, die op dat moment vice-premier is in een coalitieregering met generaal J.B.M. Hertzog als premier, is een groot voorstander van deelname aan de oorlog. Hertzog wil dat Zuid-Afrika neutraal blijft. Het parlement moet het uitmaken.

Na een heftig parlementair debat dat dagen duurt krijgt Smuts een meerderheid van dertien stemmen achter zich. Zuid-Afrika is in oorlog met Nazi-Duitsland en het Italië van Benito Mussolini, maar, zo zal al gauw blijken, ook met zichzelf. Er is wel een beperking: Zuid-Afrikaanse troepen zullen alleen in Afrika vechten. De eerste taak is Italië te verdrijven uit Abessynië en Eritrea. Ruim 93.000 Italiaanse krijgsgevangenen worden naar Zuid-Afrika overgebracht, waar zij wegen en bruggen aanleggen. Duizenden geven er na de oorlog de voorkeur aan om in Zuid-Afrika achter te blijven om daar een bestaan op te bouwen.

Opstand

Het democratisch genomen besluit aan de oorlog deel te nemen heeft tot gevolg dat een groot deel van de Afrikaners van Neerlands stam, waarvan duizenden zijn georganiseerd in bewegingen als de Broederbond en de Ossewa Brandwag, in opstand komen. De *Stormjaers*, de gewapende tak van de OB, vormen de spil van de opstand. De Boerenoorlog, die de Britten in 1905 wonnen, ligt nog vers in het geheugen. Dus kan er in hun opvatting geen sprake zijn van solidariteit met de Britse aartsvijand, die de opstandige Boeren zo smartelijk heeft verslagen. Zuid-Afrika zou neutraal moeten blijven, De meer radicale

elementen, onder wie parlementsleden, sympathiseren openlijk met Nazi-Duitsland. Een gewapende opstand dreigt en hevige rellen breken uit in Pretoria, Johannesburg en andere steden. Afrikaanssprekende politiemannen, die de grote meerderheid van het korps vormen, en soldaten gaan elkaar letterlijk te lijf. Er vallen tientallen gewonden en een militair wordt gedood. Duizenden politiek onbetrouwbare en staatsgevaarlijke mannen worden geïnterneerd. Onder hen bevindt zich ook de latere premier tijdens de Apartheid-periode, John Vorster. Een amateuristisch voorbereide, door Duitse Nazi's geïnspireerde staatsgreep, ook bekend onder de naam Operatie Weissdorn, wordt onschadelijk gemaakt.

Nederlandse Militaire Missie

In het voorjaar van 1941 besluit de Nederlandse regering in Londen een kleine militaire missie naar Zuid-Afrika te sturen, die de rekrutering van vrijwilligers moet organiseren en dienstplichtigen gereed moet maken voor uitzending naar Engeland. Vanuit Indië is voor dit doel al schout-bij-nacht J. Bosma in Zuid-Afrika aangekomen. Vanuit Engeland komen de officier van gezondheid overste G. F. Koch en 1ste luitenant W.M. Reuhl. Van meet af aan botert het niet tussen Koch en Bosma. De laatste is hoger in rang en moet dus officieel de leider van de militaire missie worden, maar Koch wil dat niet, want hij wil zoveel mogelijk rechtstreeks onder het ministerie van Defensie werken, waar de voormalige minister van dit departement, Dijkhoorn, verantwoordelijk is voor de coördinatie van de rekrutering in de verschillende landen.

Bosma is een wat uitgebluste en krachteloze figuur, die al in 1933 met pensioen is gegaan. In Zuid-Afrikaanse politieke kringen krijgt hij de bijnaam The Old Lady. Tot zijn eigen verbazing neemt Koch zonder bezwaar van Bosma de leiding van de missie over. Koch houdt van krachtig optreden. Na Bosma is de volgende die hij op zijn weg vindt de Nederlandse gezant in Pretoria, jonkheer W.F. van Lennep.

Deze wordt door mensen die met hem werken afgeschilderd als een nogal zwakke figuur met rechtse, volgens sommige zelfs pro-Duitse, opvattingen. Wat dit beeld nog versterkt is zijn wel erg vriendschappelijke omgang met rechts-radicalen Afrikaners en Duitse Nazi-sympathisanten. De laatste ontvangt hij regelmatig op het gezantschap in de periode tussen september 1939 en mei 1940 als hij in opdracht van Den Haag voor Zuid-Afrika de diplomatieke betrekkingen met Berlijn vertegenwoordigt. Die banden waren officieel verbroken nadat Zuid-Afrika Duitsland de oorlog verklaarde.

Het verbaast niemand dat de samenwerking met de Nederlandse Militaire Missie niet bepaald harmonieus verloopt. Van Lennep voelt niets voor invoering van dienstplicht voor Nederlanders in Zuid-Afrika, maar heft zich te houden aan het in Londen genomen wetsbesluit A 10. Premier Jan Smuts is aanvankelijk ook geen voorstander van het oproepen van Nederlandse dienstplichtigen en hij wil

al helemaal niets weten van pogingen om weigerachtige dienstplichtigen door de politie te laten arresteren.

Koch zegt hierover voor de Parlementaire Enquête Commissie: “Ik ben begonnen te zeggen: ik moet eerst eens zien of het mogelijk is. De gezant heeft mij toen geïntroduceerd bij generaal Smuts. Die zei: ik vind het prachtig, maar wegens de inwendige politieke toestand hier kan ik je niet de minste sanctie geven. Als zij weigeren kunnen wij niets doen. Wij hebben toen een bespreking gehad, waarbij aanwezig waren de heer Van Lennep, die de leiding had, de toenmalige consul-generaal de heer Daubenton, die consul-generaal in Johannesburg was en later inspecteur van de geneeskundige dienst is geweest, en nog enige mensen. De heer Daubenton zei: ik geloof niet dat het zal gaan. Ik vond echter dat men een figuur zou slaan wanneer men na de kwestie besproken te hebben met generaal Smuts en de chef van de staf zou zeggen: wij durven het niet aan. Ik heb dus gemeend, gezien de omstandigheden, door te zetten. Het is ook doorgegaan. Het tegenvoorstel was om alleen vrijwilligers te laten opkomen. Dat vond ik unfair tegenover Canada en Amerika. Ik verwachtte daarvan moeilijkheden voor de regering. Op grond van de Nederlandse wetgeving was men zowel in Canada als in de Verenigde Staten verplicht te komen. In Canada wilde men echter alleen maar toestaan dat de mensen vrijwillig in dienst gingen.

Volgens de Nederlandse wetgeving was de positie echter gelijk en daarom vond ik het onbillijk wanneer men de mensen, omdat ze toevallig in Zuid-Afrika woonden, niet zou verplichten op te komen. Wij hebben toen de Zuid-Afrikaanse regering gevraagd ons inzage te geven van de lijsten van in Zuid-Afrika wonende Nederlanders. Er was echter niemand geregistreerd. Men had in Zuid-Afrika geen burgerlijke stand. Als men de een of andere moeilijkheid ondervindt, kan men gewoon naar een andere plaats verhuizen. We zijn er echter achter gekomen en hebben 2.000 dienstplichtigen gevonden.”

Smuts wijzigt zijn mening

Van die tweeduizend dienstplichtigen blijven er na keuring en vrijstelling rond 800 over. Van hen laten 200 niets van zich horen of laten blijken niet aan de oproep te zullen voldoen. De meesten verklaren dat hun weigering niet wordt ingegeven door sympathie met Nazi-Duitsland, maar dat zij eventueel wel bereid zijn bij de Zuid-Afrikaanse strijdkrachten te dienen. Ongeveer 150 man hebben dat dan al gedaan.

Als duidelijk wordt dat organisaties als Ossewa Brandwag onder Nederlanders openlijk campagne voeren om hen ertoe te bewegen geen dienst te nemen, zoekt Koch andermaal contact met premier Smuts. Koch redeneert dat wanneer tegen dienstweigeraars geen harde maatregelen kunnen worden genomen hun aantal snel zal toenemen, want een dergelijke campagne, openlijk gesteund door nationalistische dagbladen als *Die Transvaler*, *Die Vaderland* en *Die Burger* zal

een nieuw politiek wapen in handen van de Nazi-sympathisanten kunnen worden gericht tegen de regering Smuts.

Smuts laat zich door Koch overtuigen en zegt toe de politie opdracht te geven Nederlandse dienstweigeraars te arresteren. Hij stelt echter als voorwaarde dat zij dan wel onmiddellijk door de Nederlandse autoriteiten in Zuid-Afrika het land uit moeten worden gezet. Koch zegt dit toe.

Van het gesprek tussen Koch en Smuts zijn geen aantekeningen, noch notulen teruggevonden, maar er zijn genoeg aanwijzingen die er op duiden dat Koch Smuts voorspiegelt dat het belangrijkste motief van de weigeraars is dat zij pro-Duits zijn, dus ook een gevaar vormen voor de binnenlandse veiligheid. Als vrijwilligers in het Zuid-Afrikaanse leger zouden zij, meent Koch, ook een soort vijfde kolonne kunnen gaan vormen.. De Nederlandse missieleider krijgt bij Smuts voor elkaar dat alle verzoeken tot naturalisatie voorlopig niet worden afgehandeld en dat Nederlandse dienstplichtigen voortaan niet bij de Zuid-Afrikaanse strijdmacht mogen dienen. En laatste groep van 48 man krijgt eind mei 1941 nog toestemming de overstap te maken. Koningin Wilhelmina tekent daartoe een koninklijk besluit, opdat zij niet het risico hoeven te lopen hun Nederlanderschap te verliezen door in vreemde krijgsdienst te treden.

Als Zuid-Afrika in het najaar van 1939 in oorlog komt met Duitsland melden zich tienduizenden vrijwilligers. Het land kent, in verband met de rassenverhoudingen, geen dienstplicht. Er komt wel een apart zwart legeronderdeel, de Native Military Corps, dat 77.000 man telt.

Onder de blanke oorlogsvrijwilligers bevinden zich zo'n 150 Nederlanders. Ze zijn van harte welkom en de Nederlandse regering gaat ook akkoord. Eén van hen is de dan 20-jarige Chris Elsenbroek. Hij meldt zich in mei 1940 en dient voornamelijk in Noord-Afrika. Over de dienstweigeraars zegt hij: "We kenden vele Nederlanders in Pretoria (er was feitelijk een Nederlandse kolonie) en de meesten die opgeroepen zouden worden hadden wel bedenkingen, maar zijn toch gegaan. Ik vermoed dat de meeste dienstweigeraars wel politiek gemotiveerd waren, misschien waren ze NSB'ers, dat kan ik niet zeggen.

Sommige dienstweigeraars hebben waarschijnlijk wel hulp ontvangen van een organisatie hier die erg anti-oorlog was en dikwijls sabotage hebben gepleegd en moord ook. Zij zijn waarschijnlijk geholpen om de weigeraars op afgelegen plaatsen te laten schuilen. Er waren natuurlijk ook degenen die redeneerden dat ze geëmigreerd waren, omdat er in Nederland geen werk of toekomst was en waarom moesten zij dan nu die grote opoffering brengen.? Ik moet wel zeggen dat ik het optreden van de dienstweigeraars geheel en al afkeur, maar dat ik ze ook niet wil veroordelen. Vroeg in 1943 ontving ik een brief van mijn ouders uit Pretoria waarin ze me vertelden dat er een paar politie-officieren aan huis waren geweest om mij te zoeken. Gelukkig konden mijn ouders mijn militair adres in het Midden Oosten aan hen verschaffen, dus hoefden ze mij niet meer te zoeken als een voortvluchtende dienstweigeraar. Dit gebeurde nota bene nadat ik toestemming gekregen had om te gaan."

Elsenbroeks verwijzing naar een gewelddadige anti-oorlogorganisatie die dienstweigeraars hielp moet slaan op de Ossewa Brandwag en aanverwante clubs. Dat andere vaak pacifistisch-ingestelde weigeraars steun ontvingen van vredesgroepen zoals War Resisters' International, heeft Elsbroek klaarblijkelijk nooit geweten.

000000000000000000000000

Bronnen:

Verhoren Parlementaire Enquete Commissie

Smuts and Swastika, door Alexander Cambell (Londen, 1943)

South-Africans in World War II, door Peter Joyce (Kaapstad, 1989)

Correspondentie met WO II-veteraan Chris Elsenbroek

Ook naar Indië

Vrijwilligers, maar ook dienstplichtigen die zonder bezwaar willen opkomen kunnen aanvankelijk ook kiezen voor het KNIL in Nederlands-Indië. Er gaan er ongeveer hondervijftig. Hun aanwezigheid stuit in Indië onverwacht op moeilijkheden. De mensen uit Zuid-Afrika zijn gewend geraakt gekleurde mensen anders te behandelen. Indonesiërs zijn dat van blanken wel gewend, maar Indo-europeanen zijn heel gevoelig op het punt van discriminatie. Een aantal incidenten van discriminerend gedrag veroorzaakt grote opschudding. Dit leidt er zelfs toe dat een aantal Nederlandse Zuid-Afrikanen verzoekt terug te mogen keren naar Zuid-Afrika. Een handjevol wordt dit toegestaan.

De oude schout-bij-nacht J. Bosma, lid van de Militaire Missie, blijkt over deze kwestie een geheel eigen opvatting te hebben. In zijn getuigenis voor de Parlementaire Enquête Commissie verkondigt hij de mening dat onder de eind jaren '30 naar Indië uitgezonden Nederlanders geen koloniale mentaliteit meer heerste. Bosma verklaart letterlijk: "Toen kwamen de vrijwilligers uit Afrika en toen wist het Indische publiek niets en beschouwde hen nog altijd als een schurftig schaap, daar kwam het op neer. Dit heeft ook een heel slechte indruk gemaakt en het was dus ook een reden niet als vrijwilliger te gaan. Iedereen in Zuid-Afrika wist natuurlijk hoe men daar ontvangen was. "

Een tweede mogelijkheid voor dienstplichtigen, althans als zij over de juiste kwalificaties beschikken, is om als gouvernementsambtenaar naar Indië te gaan. Om deze mensen te werven – uit het bezette Nederland kunnen zij niet meer worden gehaald - is er een speciale man naar Zuid-Afrika gestuurd. Hoeveel ambtenaren deze man heeft weten te strikken is niet bekend. Wel staat vast dat de laatste groep verse koloniale ambtenaren pas in januari 1942 uit Durban naar Batavia vertrekt. De Japanse strijdkrachten zijn dan al flink gevorderd in hun opmars naar het zuiden en het risico door Duitse of Japanse duikboten te worden getorpedeerd is levensgroot. Op het moment dat dit laatste schip na een veilig overtocht in Batavia afmeert zijn sommige delen van Indië al in Japanse handen. Vijf weken later geeft Indië zich over. De meeste hulpstroepen uit Zuid-Afrika verdwijnen als snel in interneringskampen. Onder de uit Zuid-Afrika afkomstige militairen zullen er zes hun Japanse krijgsgevangenschap niet overleven. Op grond van de dienstplichtwet is een verzoek om als gewetensbewaarde te worden geaccepteerd ook mogelijk. Ongeveer 'dertig man, bijna allemaal overtuigde pacifisten en vaak actief bij War Resisters International, worden als zodanig erkend.. Dit betekent echter niet dat zij in Zuid-Afrika mogen blijven. Zij dienen toch naar Engeland te vertrekken om daar vervangende dienstplicht te verrichten.

Het Immigranten Comité

In september en oktober 1941 organiseert het Nederlands gezantschap

voorlichtingsbijeenkomsten voor potentiële dienstplichtigen. Die bijeenkomsten hebben een roerig karakter. Aanwezig zijn gezant Van Lennep en overste Koch. Er wordt eerst een propagandafilm *Living in The Netherlands* vertoond, waarbij tientallen aanwezigen de zaal verlaten. Als de missieleider een aantal vragen beantwoordt keren zij terug. Afwisselend klinkt er bijval en boegeroep, Als Koch wordt onderbroken snoert hij een interpellant ruw de mond. De sfeer wordt grimmiger. Op een vraag of weigeraars zullen worden gearresteerd antwoordt Koch ontkennend. Hen zal slechts consulaire hulp worden geweigerd. Op de vraag of dienstweigeraars zullen worden uitgeleverd aan de tijdelijke Nederlandse regering in Engeland antwoordt Koch ontkennend. Dat Koch erop aanstuurt weigeraars wel te doen arresteren en dit met Smuts al heeft geregeld, verzwijgt hij.

Op een gegeven moment neemt een man, die zich Ballast (vermoedelijk een pseudoniem) noemt het woord. Hij zegt dat men er verstandig aan doet de Nederlandse regering niet te vertrouwen, omdat zij al zo vaak beloften niet is nagekomen. Hij waarschuwt om Koch niet te geloven en zich niet te laten verleiden door ‘gekwinkeleer van de vogelaars’.

Er komt een voorstel ter tafel om een comité te vormen dat met de Zuid-Afrikaanse regering en het Nederlandse gezantschap moet onderhandelen om dienstneming in het Zuid-Afrikaanse leger mogelijk te maken. Van Lennep en Koch protesteren hiertegen, want de bijeenkomst is niet bedoeld om resoluties in stemming te brengen. Na een korte schorsing stemmen zij toch toe. Dan komt Johan van Dijkhorst naar voren. Hij is een ontwikkeld man die in 1935 naar Zuid-Afrika is geëmigreerd en als bouwkundige al een behoorlijk nieuw bestaan heeft oipgebouwd. Hij noemt drie personen die in het comité zitting moeten nemen. Het overgrote deel van de aanwezigen steunt door handopsteken de resolutie. Als dan ook al de naam van het comité wordt genoemd is het duidelijk dat de zaak goed is voorbereid. Van Dijkhorst zelf wordt voorzitter van dit Immigranten Comité.

De vergadering eindigt met een oproep van de gezant ‘om als Nederlanders in de Unie niet met gebalde vuisten tegenover elkaar te gaan staan’. Dan zingt men gezamenlijk het Wilhelmus en zijn de gemoederen voorlopig gekalmeerd. Enkele dagen later verstuurt Van Dijkhorst namens 140 bij name genoemde immigranten verzameld in het Immigranten Comité het volgende verzoekschrift aan de Nederlandse regering in Londen:

“De Nederlandse Immigranten en dienstplichtigen in Zuid-Afrika welke kennis genomen hebben van hun oproep in militaire dienst ter bevrijding van hun geboorteland, verzoeken het volgende onder uw aandacht te brengen:

1. Zij stellen voorop, dat zij alles zullen doen wat voor hen mogelijk is tot het winnen van de oorlog, daar ook zij geloven dat recht en vrijheid moet zegevieren.

2. Zij erkennen, dat zij juridisch nog steeds Nederlanders zijn en als zodanig nog steeds onderworpen zijn aan de Nederlandse wet. Zij hebben echter zeer ernstige bezwaren tegen bovengenoemde oproep, en wel op de volgende gronden:

a. Zij zijn tengevolge van overbevolking en slechte economische omstandigheden met medewerking van betrokken regeringen, naar Zuid-Afrika geëmigreerd om zich hier permanent te vestigen.

b. Deze Immigranten hebben zich na vele moeilijkheden een bestaan veroverd, hebben hier een gezin opgebouwd en maken thans deel uit van de Afrikaanse Gemeenschap.

c. De banden met het nieuwe Vaderland, zijn, door het jarenlang verblijf hier, sterker geworden dan die aan het geboorteland, b.v., door huwelijk met vrouwen van dit land, doordat hun kinderen hier geboren zijn en verder door vele factoren, zoals het overnemen van de landstaal en gewoonten.

d. De gebondenheid aan Afrika is zo sterk, dat het voor vele Immigranten bijna onmogelijk is dit land te verlaten. De gevolgen hiervan zouden schadelijk zijn voor de personen zelf en de goede Nederlandse naam.

Zij verzoeken u dan ook eerbiedigst in het licht van bovengenoemde bezwaren deze oproep te wijzigen in een vrije dienstneming of, indien dit onmogelijk is, geen sancties toe te passen.

Het IMMIGRANTEN COMITÉ is van mening, dat, indien geen sancties worden toegepast de dienstplichtigen ten volle de geallieerde zaak zullen steunen.

Het IMMIGRANTEN COMITÉ stelt zijn organisatie gaarne beschikbaar om door propaganda de dienstplichtigen en de immigranten in het algemeen op te wekken tot aansluiting bij actieve of technische dienst in Zuid-Afrika, waardoor zij ook hun aandeel kunnen bijdragen aan de geallieerde zaak. Hierdoor wordt de mogelijkheid tot naturalisatie weer geopend.”

Tegelijkertijd richt het Comité een kort verzoek aan de Unieregering van Zuid-Afrika met het verzoek zo spoedig mogelijk genaturaliseerd te worden ‘ten einde zich als vrijwilliger te melden en aangenomen te worden bij de Unie Verdedigingsmacht’. Beide verzoeken worden afgewezen, zonder enige verwijzing naar de afspraken die Koch en Smuts dan al hebben gemaakt.

Schip getorpedeerd op weg naar Engeland

Op 21 januari 1942 is het eerste contingent van ongeveer vijftig man per schip naar Engeland vertrokken. Bij aankomst in Liverpool blijkt dat de Britse autoriteiten niet door de Nederlandse regering zijn ingelicht over hun komst. Pas na dagen onderhandelen kunnen de mannen van boord. In door de Nederlandse regering verspreide persberichten wordt steevast gesproken van ‘vrijwilligers’ in plaats van dienstplichtigen uit Zuid-Afrika.

In totaal vertrekken er met tussenpozen van een paar weken twaalf contingenten naar Engeland. Het zevende contingent vertrekt aan boord van het Britse koopvaardijship *Abosso* op 8 oktober 1942 uit Kaapstad. Drie weken later, op

29 oktober, wordt het schip ten noordwesten van de Azoren door een Duitse U-boot in de grond geboord. Aan boord bevinden zich naast de dienstplichtigen ook nog 34 leden van de Koninklijke Marine afkomstig van drie in de Indische wateren verloren gegane duikboten. In Engeland zullen zij de nieuwe bemanning gaan vormen voor de onderzeeër *Haai*. Voor vertrek protesteert hun commandant bij de kapitein dat het onverantwoord is om bij een maximale snelheid van slechts 14,5 knopen, die de slecht onderhouden *Abosso* nog maar kan varen, de gevaarlijke oversteek over de Atlantische Oceaan zonder marine-escorte te wagen. De kapitein wimpelt de protesten af en vertrekt. Koch heeft tijdens de eerder beschreven voorlichtingsbijeenkomst op het gezantschap de mannen verteld: “Het transport [naar Engeland] zal zo veilig mogelijk geschieden met een troepenschip, wat sterk bewaakt zal worden”. Als Koch zijn belofte van een jaar eerder gestand had gedaan, zou hij zijn mannen nooit met de ongeëscorteerde *Abosso* hebben mogen meesturen.

Van de 393 opvarenden van de *Abosso*, onder wie ook vrouwen en kinderen, komen er bij de ramp 340 om. Niet één van de dienstplichtigen, onder hen bevinden zich ook vijf gewetensbezwaarden, behoort tot de overlevenden. Ook hun commandant verdrinkt. Het is Lt. W.M. Reuhl, tweede man van de Militaire Missie, wiens werkzaamheden in Zuid-Afrika zijn beëindigd.

Van het Nederlands onderzeebootpersoneel worden er vier gered, onder wie de commandant, die de risico's juist had beoordeeld. De *Haai* kan nu niet bemand worden. Zij wordt noodgedwongen verkocht aan de Noorse marine in Engeland. Het vergaan van de *Abosso* veroorzaakt in Zuid-Afrika diepe droefenis onder de weduwen van de dienstplichtigen, die onmiddellijk aankloppen bij de Nederlandse consulaten voor een volwaardig militair weduwepensioen. Helaas is de nieuwe pensioenwet in Londen nog steeds niet gereed omdat er geen prioriteit aan gegeven wordt. De weduwen moeten het voorlopig stellen met een bescheiden uitkering. De consuls in Zuid-Afrika spreken van een ‘groot verzuim’ van de Londense regering. Zij verstrekken de weduwen op eigen initiatief voorlopige uitkeringen om te voorkomen, aldus één van de betrokken diplomatieke ambtenaren, ‘dat zij in een kafferhutje zouden moeten wonen’.

0000000000000000000000000000000000

Bronnen

Verslagen Nederlandse Enquête Commissie

Nationaal Archief Den Haag: nummer 2.13.50, Nederlandse Militaire Missie en het Militair Bureau van het Gezantschap in Pretoria, 1941-1951.

**Over de ramp met de *Abosso* zie ondermeer website:
www.lind.org.zw/ships/dempster_line/abosso/abosso.htm**

Hoofdstuk VIII

Arrestaties

Max Dijkhorst weet zich de arrestatie van zijn vader Johan nog vaag te herinneren. “Mijn vader was lid geworden van de Civil Protection Service, een soort burgerwacht, omdat hij om principiële redenen niet wilde dienen voor het Nederlandse leger en geen soldaat meer kon worden in de Zuid-Afrikaanse strijdkrachten. Gekleed in het uniform van de CPS is hij voor onze ogen door de politie meegenomen. Ik herinner het me vaag. Ik was toen een jaar of vier. Toen ik mijn vader drie jaar later terug zag herkende ik hem nauwelijks meer. Maar wat ik mij nog heel goed herinner is dat wij het als gezin de rest van de oorlog heel moeilijk hebben gehad. De gezinnen van weggevoerde zogenaamde weigeraars kregen geen enkele financiële tegemoetkoming van het gezantschap”. Dijkhorst is van de groep, die na vele petitie's uiteindelijk wordt gedeporteerd, met zijn 35 jaar dan één van de oudste en daarmee de natuurlijke leider.

Een dochter van één van de gearresteerde weigeraars wil op voorwaarde dat zij anoniem blijft en liefst niet zal worden geciteerd wel iets vertellen over haar ervaringen, Haar vader, sinds 1936 in Zuid-Afrika en die lid van de Ossewa Brandwag, besluit de oproep om als Nederlands dienstplichtige naar Engeland te worden gezonden naast zich neer te leggen. Zijn motieven: als OB-lid is hij fel anti-Brits, bovendien moet hij ook niets hebben van het Oranjehuis. De man besluit niet onder te duiken, want hij is er vast van overtuigd dat hij toch zal worden afgekeurd wegens een zwakke gezondheid. Het blijkt een onverstandige beslissing, want voor overste Koch, hoofd van de Militaire Missie, is hij niets anders dan een gewone dienstweigeraar. Hij wordt in 1942 door de politie hardhandig opgehaald en als gevaarlijke misdadiger opgesloten in de gevangenis in Johannesburg. Met een aantal medegevangenen gaat hij onder politiebewaking in een aparte wagon die als cel in ingericht naar Kaapstad en vertrekt kort daarna in het ruim van de *Tarakan* met nog zo'n 50 dienstweigeraars naar Suriname.

Voor zijn vrouw en dochter – er is ook nog een jonger zusje - komt de arrestatie als een vreselijk schok, De achtergebleven familie maakt zich erg ongerust. Na vele maanden krijgen zij dan eindelijk een eerste brief uit Suriname, maar deze blijkt zo drastisch te zijn gecensureerd dat er nog nauwelijks iets te lezen valt. Een vreselijke teleurstelling, die het moreel van moeder en dochter nog verder aantast. De uitkering van zeven pond die zij per maand kunnen ophalen in een nabijgelegen stad is zwaar onvoldoende om van te leven. Om het hoofd boven water te houden verhuurt moeder het huis. Zelf huren zij tijdelijk steeds goedkopere en slechtere kamers met bedden vol luizen. De moeder neemt allerlei werk aan om de kost te kunnen verdienen. Zij haalt contributie op voor een organisatie, maar zij kan meer verdienen met op de naaimachine kleren te maken,

waaronder werkkleding voor een ziekenhuis. De dochter wordt als zij een jaar of 16 is werk aangeboden. Zij is ontzettend blij met een baan om als leerling-journaliste bij een uitgever van tijdschriften. Eind 1946 is haar vader weer terug bij zijn gezin, Hij krijgt weer werk, maar die moeilijke periode van meer dan vier jaar zonder vader laat bij zijn oudste dochter nog lang diepe traumatische sporen na.

Leo Hoft, de laatste overlevende ‘dienstweigeraar’

Tot de jongste van die groep behoort de 18-jarige student Leo Hoft. Hij woont tegenwoordig in de buurt van Kaapstad en gelooft dat hij met zijn 84 jaar de laatste overlevende is van de mensen die naar Suriname zijn gestuurd. Bij het uitbreken van de oorlog meldt Hoft zich bij de Zuid-Afrikaanse luchtmacht, maar wordt wegens zijn slechte ogen afgekeurd. Pogingen om later, begin 1942, een functie te krijgen bij de militaire meteorologische dienst lijden schipbreuk. “Bij die gelegenheid,” vertelt Hoft, “werd ik ‘ontmaskerd’ als Nederlandse dienstweigeraar en onder begeleiding van een lid van de Militaire Politie naar het gezantschap in Pretoria gebracht. Hier werd mij de wet op de Dienstplicht voorgelezen en werd mij verteld dat ik werd beschouwd als dienstweigeraar. Op een sluwe manier wist ik toen de op wacht staande MP te ontlopen en keerde terug naar Durban, waar ik studeerde. Mijn motieven om te weigeren waren ten eerste dat ik ervan overtuigd was dat de naar Engeland gevluchte koningin Wilhelmina niet het recht had mij op te roepen en ten tweede wilde ik absoluut niet als kanonnenvoer dienen voor een Nederlands showlegertje in Engeland”.

In juli 1942 wordt Leo Hoft in Durban gearresteerd, naar een gevangenis in Kaapstad overgebracht en opgesloten bij de andere aangehouden ‘weigeraars’. Tot op de huidige dag protesteert Leo Hoft tegen de kwalificatie van dienstweigeraar, omdat hij wel voor zijn nieuwe vaderland wilde vechten. De mogelijkheid om zich voor de Nederlandse dienst te laten afkeuren heeft Hoft ook nooit overwogen.

Het dagboek van Piet Boer

Piet Boer wordt op donderdag 2 juli 1942 gearresteerd in Transvaal en opgesloten met nog zeven andere weigeraars. Boer wil geen soldaat worden op grond van pacifistisch-christelijke gronden. Hij mag nog wel afscheid nemen van zijn vrouw en drie zoontjes. In zijn dagboek schrijft Boer op zondag 5 juli: “We hadden die noodlottige donderdagavond er nog een slachtoffer bijgekregen, ene Lettinga uit Bonnievale. Om tien uur ’s morgen gearresteerd arriveerde hij om zeven uur ’s avonds. Van beroep is hij melkboer, getrouwd met een Afrikaanse vrouw en hij heeft een kind. Hij werd weggehaald om voor zijn zogenaamde vrijheid te vechten, te moorden en nog meer ellende te scheppen. Zo is het met bijna allen die hier zitten. Zij weigeren om moordenaar te worden,

een denkbeeldige vrijheid te veroveren en ook uit politieke overwegingen en mijns inziens het allerbelangrijkste: weigeren uit gehoorzaamheid aan het Grote Gebod van Hem die het al regeert: Gij zult niet doden.”

Op 13 juli worden de mannen per vrachtwagen overgebracht naar de gevangenis aan de Roelandstraat in Kaapstad. In zijn dagboek schrijft Boer. “We stopten voor de gevangenis en zongen ‘In naam van Oranje doe open de poort’ en ineens werd de deur geopend en stonden we voor een aantal heren en beambten van de gevangenis,”

Op vrijdag 17 juli meldt Boer de aankomst van nog 40 weigeraars die zijn gearresteerd in Johannesburg, Pretoria en Durban en twee in het buurland Rhodesië. Bij deze groep zit ook Leo Hoft.

Anderen die niet durven te weigeren vanwege de aangekondigde sancties trachten wel te worden afgekeurd, zeker als bekend wordt dat die keuringen behoorlijk zwaar zijn en het voorwenden van politieke onbetrouwbaarheid ook al snel tot diskwalificatie leidt. Deze keuringen worden uitgevoerd door de Zuid-Afrikaanse Militaire Geneeskundige Dienst, omdat overste Koch, zelf officier van Gezondheid, dat als buitenlander wettelijk niet mag. Als Koch echter merkt dat er honderden potentiële dienstplichtigen op politieke gronden ongeschikt worden verklaard en zo de dans ontspringen, vraagt hij de autoriteiten of hij zelf toch ‘verdachte gevallen’ mag herkeuren. In zijn verhoor voor de Nederlandse Parlementaire Enquête Commissie zegt Koch:

“In de bepalingen van de oproep stond dat men politiek betrouwbaar moest zijn. Wanneer men dan opzettelijk kwam vertellen dat men politiek onbetrouwbaar was zat je met de moeilijkheden. Wij hebben toen weten door te drijven dat zij die zeiden dat ze politiek onbetrouwbaar waren aan de Staatspolitie konden worden opgegeven. Wij waarschuwden de mensen dat zij dan in een interneringskamp zouden komen. We hebben in het begin de mensen die politiek onbetrouwbaar waren moeten laten lopen. Zij waren actief bezig tegen ons te werken en toen hebben we hen laten oppakken als dienstweigeraars.”

Uit het hele verhaal dat Koch de Enquête Commissie voorhoudt blijkt dat in zijn visie dienstweigeraars voornamenlijk, zo niet uitsluitend, moeten worden gezien als anti-Brits en dus pro-Duits. Zij worden volgens hem opgestookt door Nazi-sympathisanten.

Klazien en Jan

Uit een brief die het linksgeoriënteerde Nederlandse echtpaar Klazien en Jan na de oorlog schrijft aan vrienden in Nederland komt een heel ander beeld naar voren. Een citaat: “De militaire attaché Koch was verre van tevreden over het optreden van zijn Engelse en Afrikaansche collega's die de keuring verrichtten. Koch werd een speciale gunst toegekend om op het Nederlandse consulaat de keuring uit te oefenen. Het optreden van deze op promotie beluste Koch heeft hem de gerechtvaardigde haat op het lijf gehaald. We betwijfelen sterk of deze

nietsontziende ijveraar, die afgekeurden weer goedkeurde, zelfs de zo begeerde lof van zijn superieuren in ontvangst heeft genomen, daar vele Hollanders direct na aankomst in Engeland in hospitalen moesten worden opgenomen. Er zijn zelfs gevallen voorgekomen dat Hollanders daar direct werden afgekeurd en met de eerste beste gelegenheid naar Zuid-Afrika werden teruggestuurd. De met woede ziedende [Nederlandse] diplomaten [in Zuid-Afrika] ontzagen zich zelfs niet om keuringsbesluiten te vervalsen. Tenminste één geval is ons bekend waarin de doktoren een Hollander afkeurden en het consulaat hem schriftelijk in kennis stelde dat hij goedgekeurd was. Die hele keuring was niets anders dan een wassen neus, dienstklopperij, het jagen naar promotie en het misbruik maken van het ambt.”

Koch was overigens geen militair attaché, noch diplomaat, maar gedroeg zich vaak wel als zodanig. Vandaar vermoedelijk de verwarring bij de briefschrijvers. Een andere populaire en effectieve manier om uit dienst te blijven is het zoeken naar een betrekking in de oorlogsindustrie. Dat betekent vrijstelling. Vooral in de wapenindustrie vallen veel plaatsen open van Zuid-Afrikanen die vrijwillig dienstnemen om te vechten aan het front. Nederlandse dienstplichtigen nemen hun plaatsen graag in. Dit tot ergernis van Koch..

Rechtszaken

Begin 1942, als de eerste weigerachtige dienstplichtigen met arrestatie worden bedreigd, beginnen een aantal van hen rechtszaken tegen premier Jan Smuts, de Nederlandse gezant Van Lennep en de chef van de Militaire Missie overste Koch. De Zuid-Afrikaanse kranten doen uitgebreid verslag van deze processen. Net als Jean Jacques Amand in Londen bestrijden ook deze mensen het recht van de Nederlandse regering in Londen om de dienstplicht af te kondigen. Smuts wordt verweten dat de Oorlogsmaatregel no. 1, die in januari '42 is afgekondigd en die deportatie mogelijk maakt, niet wettig is. De rechter bepaalt dat die maatregel pas zal worden toegepast als blijkt dat degenen die een proces zijn begonnen in het ongelijk worden gesteld. Er gloort dus een beetje hoop. Van de mensen die procederen krijgen Sjoerd Pietersma, Anton Bijsters en Leo Assendelft de meeste aandacht in de Zuid-Afrikaanse pers. Pietersma's aanklacht bevat niet minder dan 25 punten, waarbij hij dubieuze racistische standpunten niet schuwt. Zo wijdt hij de ijver van overste Koch om zo veel mogelijk dienstplichtigen door middel van sancties te dwingen dienst te nemen openlijk aan het feit dat Koch joods is.

Pietersma zegt ook te vrezen voor de wraak van Koch voor het geval hij hem te pakken krijgt. Bijsters, die bij dezelfde rechtbank gelijk met Pietersma procedeert, laat in zijn verklaring alle verwijzingen naar politieke en persoonlijke zaken weg.

Smuts, die gedagvaard is als minister president en minister van Buitenlandse Zaken, toont zich in zijn verweer uiterst gebelgd over Pietersma's politieke

argumenten, die hij beschouwt als 'politieke propaganda'. Smuts eist dat die passages worden geschrapt uit de aanklacht. De rechter weigert dit. Het dagblad *Die Burger*, die alle 25 punten van Pietersma's aanklacht in extenso afdruckt, roept haar lezers openlijk op financiële steun voor de bekostiging van het proces naar de krant over te maken.

Leo Assendelft wil van financiële steun uit rechts-nationalistische hoek niets weten. Hij wordt gesteund door progressieve kringen en traditionele anti-oorlogsbewegingen als War Resisters International. Het hierboven geciteerde progressieve Nederlandse echtpaar in Johannesburg schrijft over de processen: "In het eerste proces, dat Pietersma en Bijsters in Johannesburg begonnen, werden zodanig anti-Engelse en anti-joodse gevoelens aangevoerd dat het duidelijk was dat men hier met een Zuid-Afrikaanse nationalistische stroming te maken had die meer dan eens hun bewondering voor het Nationaal-Socialistische Duitsland hadden laten blijken. Als zodanig genoot het noch de steun noch de sympathie van de Hollanders die het proces van Leo Assendelft tot het hunne maakten en dat als zodanig als het proces van de Hollanders beschouwd kon worden. Daarvoor is door de gehele Unie gecollecteerd geworden om het tot het allerhoogste gerechtshof te voeren. Niet minder dan 3.000 pond werd voor dit proces binnen een half jaar bijeen gebracht".

De brief gaat verder: "Het proces werd in eerste instantie verloren en ook in hoger beroep leed het eenzelfde nederlaag. Er bestond hoop bij velen dat het proces gewonnen zou worden, maar de rechters vermeden zorgvuldig de al of niet wettigheid van de Nederlandse regering. Dat was, volgens hen, een kwestie die de Hollanders maar met hun eigen regering moesten uitvechten. De meer realistische begrepen vanaf het eerste moment dat het proces nooit en te nimmer gewonnen zou worden en alleen belangrijk was om tijd te winnen en een eenheid vormde van verzet."

Het procescomité heeft inmiddels een rechtskundige verklaring van mr dr H. Verloren van Themaat in handen gekregen. Omdat de Zuid-Afrikaanse wetgeving geen nieuwe beëdigde verklaringen toelaat moet er een geheel nieuw proces beginnen. Dit wordt gedaan door drie andere weigeraars. De verklaring van Verloren van Themaat luidt: "In de Nederlanden heeft er gedurende de eerste halve eeuw van het bestaan van het Koninkrijk onzekerheid geheerst omtrent de koninklijke macht. Deze onzekerheid is opgeheven door het besluit van de Hoge Raad der Nederlanden van 12 Januari 1879. In dit besluit is het Angelsaksische beginsel dat de macht van het staatshoofd op het recht moet steunen ook als grondbeginsel van het Nederlandse staatsrecht beschouwd. In de Nederlandse grondwet is de regeling van de dienstplicht van de Nederlandse onderdanen aan de wet opgedragen. Dit is dus de wet die de bevoegdheid aan de Koningin geeft om de burgers voor militaire dienst op te roepen. De mening dat de Nederlandse onderdanen gebonden zijn om een oproep tot militaire dienst dat niet op de wet berust, te voldoen, is dus niet in overeenstemming met het

Nederlands staatsrecht, zoals dit in het besluit van de Hoge Raad van 12 Jan. 1879 neergelegd is.”

Rechter Ramsbotom, die in dit allerhoogste beroep de beslissing moet nemen, bepaalt: “In normale omstandigheden wordt dit beginsel niet betwist. De omstandigheden zijn echter niet normaal. Het land is overrompeld en de Koningin kan niet met haar Staten Generaal functioneren”.

De briefschrijvers concluderen: “En dat was het einde van het proces. Honderden hadden geofferd en tientallen hadden gecollecteerd. Maar met de uitslag van het proces kwam automatisch Oorlogsmaatregel no. 1 in werking”. Deze maatregel had de Zuid-Afrikaanse regering in januari 1942 speciaal genomen om Nederlandse dienstplichtigen die weigerden op te komen te arresteren en door de Nederlandse autoriteiten te laten deporteren, hoewel zij ook voor andere nationaliteiten gold.

00000000000000000000000000000000

Bronnen:

De brieven van Klazien en Jan aan vrienden in Nederland bevinden zich in het gesloten archief van Hein van Wijk in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

De volledige tekst van het dagboek van Piet Boer werd welwillend afgestaan door zijn zoon Piet.

De Zuid-Afrikaanse kranten hebben uitgebreid aandacht besteed aan de processen van Nederlandse dienstweigeraars.

Ossewa Brandwag

Henk Haak, die in 1935 naar Zuid-Afrika emigreerde, besluit al snel dienst te weigeren. Hij beschouwt de Nederlandse regering in Londen als illegaal zonder parlementaire controle en ziet overste Koch als 'een joodse soldaat met een grote bek en zonder moraal'. Hij reist het land af om steun te krijgen voor hemzelf en andere weigeraars. Haak ontmoet een Duitser, een zekere Herman, die contacten heeft met kringen rond de Ossewa Brandwag en hem een aanbevelingsbrief meegeeft.

Haak komt terecht op een verjaarsfeestje waar nogal wat 'grijsnemden' van de Ossewa Brandwag aanwezig zijn. Zij raden hem aan om op zoek te gaan naar een zeker Danny E., een OB-leider die in het stadje Senekal (Oranje Vrijstaat) verblijft. Op weg daar naar toe komt Haak in de trein in geprek met een politiemann, die hem vertelt dat er gezocht wordt naar de daders van een dynamietaanslag op een hoogspanningsmast. In Senekal heeft Haak op straat een korte ontmoeting met Danny E., Hij laat hem de aanbevelingsbrief van Herman lezen. Danny vertelt een generaal te zijn van de OB. Hij zegt op dat moment weinig voor Haak te kunnen doen, maar zorgt wel voor logies. De ontmoeting tussen Haak en Danny is gezien door een verklikker en Haak wordt gearresteerd. Hij wordt dagen achtereen verhoord op verdenking betrokken te zijn geweest bij de aanslag op de hoogspanningsmast. Ook wil de politie weten waar die brief van Herman is gebleven. Haak heeft die inmiddels vernietigd en ontkent verder alles. Na tien dagen wordt hij vrijgelaten.

Haak gaat door en zoekt steun voor het proces dat hij en nog twee anderen willen beginnen tegen Smuts. Hij vindt twee advocaten die de weigeraars wel willen bijstaan. Intussen wordt voor het proces geld ingezameld. Op een actiebijeenkomst van weigeraars en sympathisanten ontvouwt Haak het plan om een van de kinderen van de Nederlandse gezant, jonkheer van Lennep, te ontvoeren en te gijzelen. De meerderheid van de aanwezigen wijst dit plan als te radicaal van de hand.

Om aan arrestatie te ontkomen trekt Haak de heuvels in, maar hij wordt toch door de politie gevolgd en gearresteerd en voorlopig opgesloten in een politiecel in Durban. Onder politiebegeleiding worden hij en nog twee gearresteerde weigeraars per trein naar Kaapstad overgebracht, maar ze zitten niet bij elkaar. In Kaapstad worden de drie in de gevangenis opgesloten bij een groep al eerder opgepakte weigeraars. Eén van de mede-gearresteerden die Haak onder politiebegeleiding op het perron ziet langskomen is een 18-jarige jongen. Haak verzucht: "Laat de Nederlandse regering nu ook al kinderen arresteren". Dat 'kind' was Leo Hoft. "Ik hoorde later pas van Haak", vertelt Hoft, "dat hij ook in die trein zat. Ik vertelde hem waarom de trein buiten Bloemfontein een ingelaste stop maakte. De vader van mijn vriendinnetje was stationschef van Bloemfontein en had opdracht gegeven even buiten de stad te stoppen, zodat ik

afscheid kon nemen van mijn meisje. Haak moest daar hartelijk om lachen. Dat meisje heb ik trouwens nooit meer teruggezien.”

Henk Haak heeft zijn oorlogservaringen zo'n 40 jaar later op grond van zijn herinneringen (later, als hij in hij is gedeporteerd, begint ook hij een dagboek) opgetekend. In hoeverre hij altijd de waarheid spreekt of gebeurtenissen heeft aangedikt is niet te controleren. Hij noemt zelden data, maar vast staat dat hij in zijn 77-paginas- dikke-verslag 'feiten' noemt die bewijsbaar onjuist zijn, of door officiële documenten worden tegengesproken. In ieder geval is duidelijk dat hij niet vies is geweest om steun te zoeken bij gewelddadige fascistische organisaties als de Ossewa Brandwag en daar 40 jaar later nog openlijk voor uitkomt.

Johan (bij sommige vrienden staat hij bekend als Jaap) Brouwer heeft in zijn jonge jaren nog gediend bij de Nederlandse marine. Hij weigert voornamelijk dienst, omdat hij geen enkele garantie krijgt dat zijn gezin voldoende financieel zal worden gecompenseerd voor het geval hij sneuvelt. Brouwer heeft nooit een poging gedaan om dienst te nemen bij de Zuid-Afrikaanse strijdkrachten.

Dochter Tryna Brouwer herinnert zich: “Natuurlijk hebben wij het erg moeilijk gehad toen mijn vader weg was. Na de oorlog heeft mijn vader nooit veel verteld wat hij in de oorlog heeft meegemaakt. Het enige wat hij er regelmatig over zei was: die rotzakken! Daarmee bedoelde hij [premier] 'Jannie' Smuts en Koningin Wilhelmina. Hij wilde alles zo snel mogelijk vergeten en genieten van zijn nieuwe dochter, die kort na de oorlog is geboren.”

Henk Haak en Johan Brouwer hebben elkaar na de oorlog nog regelmatig opgezocht.

Complicaties bij te vroege arrestaties

De Zuid-Afrikaanse regering wil het liefst dat de gearresteerde dienstweigeraars onmiddellijk worden gedeporteerd en dus hooguit enkele dagen in een gevangenis in Kaapstad worden gedetineerd, want die capaciteit heeft men zelf veel te hard nodig. Dus eerst moet een Nederlands schip arriveren, klaar gemaakt worden voor het transport van vijftig tot zestig gevangenen plus nog bewakingspersoneel vóór tot grootscheepse arrestatie wordt overgegaan. Zo is het ook afgesproken tussen de gezant in Pretoria en gezantschapssecretaris Gerard van Swinderen in Kaapstad. Maar Van Lennep bepaalt dat nu er in hoogste instantie uitspraak is gedaan in de processen in het nadeel de weigeraars de arrestaties kunnen beginnen. Hij vreest dat de meesten niet op hun aanhouding zullen wachten en zullen onderduiken.

Begin juli beginnen de arrestaties. In Johannesburg en omgeving verdwijnen er 43 in de gevangenis om zo spoedig mogelijk naar Kaapstad te worden overgebracht. En dan gebeurt waar de gezant al bang voor was: 25 van die 43 weten te ontsnappen. “Nadat dit bekend geworden was”, schrijft de gezant op 16 juli '42 aan zijn chef, minister Van Kleffens van Buitenlandse Zaken in Londen,

”waren de gevolgen ten eerste een stroom van nalatigheden naar de bureaux der Militaire Missie en ten tweede dreigbrieven aan de Chef der Militaire Missie en aan ondergetekende. In een, door een aan mij bekend persoon ondertekende brief, wordt mij o.a. bericht dat een aanslag op ons leven in voorbereiding is”. Of de gezant nog aangifte doet tegen de bij hem bekende persoon vermeldt Van Lennep niet. Vermoedelijk had hij het te druk met een nieuwe complicatie als gevolg van het te vroeg vastzetten van weigeraars. In een allerlaatste poging eist de gearresteerde Evert Sulman in een kort geding dat de kapitein van het Nederlandse schip dat hem en zijn lotgenoten meeneemt het recht moet worden ontzegd uit te varen zolang er geen duidelijkheid bestaat dat de kapitein het recht heeft hem in detentie te houden. Volgens Sulman is de gezagvoerder daartoe niet bevoegd..

Opnieuw paniek op het gezantschap. Van Lennep zoekt zo snel mogelijk contact met de Zuid-Afrikaanse regering. De rechter bepaalt dat dit schip moet worden beschouwd als een Nederlands oorlogsschip dat niet onder de jurisdictie van de Unie valt. Dus geen duidelijke uitspraak. Maar Pretoria komt de gezant tegemoet door Oorlogsmaatregel No. 1 zodanig te amenderen dat iedere kapitein van een buitenlands schip het recht heeft een dienstplichtige in zijn vrijheid te beperken en dat dit voor geen enkele officiële Zuid-Afrikaanse instantie aanleiding mag zijn te belemmeren dat het schip uitvaart.

De gezant meldt op 16 juli aan zijn minster: “Het werk van een zeer spannende week is daarmee, naar ik hoop, afgelopen”.

Javanen en karabijnen

De Gezant is opgelucht maar voor gezantschapssecretaris Van Swinderen, tijdelijk gestationeerd in Kaapstad, brengen die veel te vroege arrestaties extra moeilijkheden met zich mee. Tijdens zijn verhoor voor de Nederlandse Parlementaire Commissie verklaart Van Swinderen ondermeer:

“Ik heb nadrukkelijk aan de gezant gevraagd om niet aan de Zuid-Afrikaanse autoriteiten te vragen om de mensen te arresteren voordat ik een schip had. De gezant heeft daar, om wat voor reden dan ook, geen gevolg aan gegeven, voordat ik nog in de verste verte wist of ik een schip zou krijgen. Dit had tot gevolg dat ik in de gevangenis te Kaapstad 58 dienstweigeraars had zitten en niet wist hoe ik die kon wegstrijken. Want er is tenslotte een schip nodig om enige honderden mensen te transporteren. Men heeft er niet alleen een schip voor nodig, maar ook extra-wasgelegenheid, extra-latrines, zitgelegenheden en eetgerei. De mensen moesten bovendien nog onder bewaking worden vervoerd. Voor de bewaking waren 50 Javaanse matrozen bestemd, die na de val van Nederlands-Indië in de Unie van Zuid-Afrika waren terechtgekomen in een kamp bij Ladysmith. Die mensen moesten ook uit de Unie vandaan en ik heb toen gezegd: laten we dit combineren dan hebben wij de dienstweigeraars, die weg moeten, en we hebben bovendien de gekleurde matrozen, die hier niet graag

gezien worden, hier vandaan. Bovendien hebben wij dan aan boord van het schip bewaking; aan de état majeur van een gewoon koopvaardijschip kun je dat nooit opdragen. Ik heb Italiaanse karabijnen, die door de Britten waren buitgemaakt van de Britse marine geleend voor de bewaking. Tenslotte heb ik een schip gekregen, de “Tarakan” van de Stoomvaartmaatschappij Nederland. Dit schip had in vroegere tijd pelgrims gevaren en daardoor had het enige tussendecken beschikbaar. Na al deze strubbelingen is dit schip vertrokken met vijftig mensen; acht zijn er [een week] later vertrokken met de “Baarn” van de KNSM. Wanneer de order om te arresteren was afgegeven op het moment dat ik een schip beschikbaar had in Kaapstad, was er geen strubbeling geweest; dit had dan geen opzien gebaard; er was dan geen herrie geweest”.

Vrouwenprotest

Van Swinderen noemt bij zijn opsomming onder het hoofdstuk ‘herrie’ terloops ook nog een andere zaak waarmee de Nederlandse diplomaten worden geconfronteerd. Tientallen vrouwen van gearresteerde weigeraars bezetten op 25 juli '42 uit protest het erf van het Nederlands consulaat in Kaapstad en dat van het gezantschap in Pretoria. Van Swinderen weet met veel tact en overredingskracht de vrouwen te bewegen te vertrekken, maar Van Lennep lukt dat in Pretoria niet. Nationalistische dagbladen als *Die Burger* en *Die Transvaler* brengen het vrouwenprotest groot op de voorpagina. Uit deze krantenberichten blijkt dat vrouwen de vrijlating van hun dierbaren eisen en minimaal een onderhoudstoelage willen krijgen. De gezant blijft weigeren en de vrouwen blijven de hele nacht slapen op het gezantschapsterrein. De volgende dag spreekt hij kort met de vrouwen en belt daarna de politie die de vrouwen zonder geweld het terrein af begeleidt. De vrouwen hebben geen afscheid kunnen nemen van hun mannen en ze weten niet eens of de *Tarakan* al is vertrokken, want dat blijft diep geheim. Tryna Brouwer, dochter van weigeraar Johan Brouwer, weet zich nog te herinneren dat de vrouwen en kinderen, nadat de mannen met de *Tarakan* en de *Baarn* waren vertrokken, bij het Nederlandse gezantschap zijn blijven demonstreren. Uiteindelijk krijgt ieder gezin twaalf pond in de maand, of slechts zeven pond als zij een eigen woning bezitten, want dat moeten zij dan eerst maar ‘opeten’.

Klazien en Jan schrijven in hun al eerder genoemde brief aan vrienden in Nederland ook over de vrouwenactie: “Vooral in Pretoria hebben de vrouwen een actie gevoerd die niet mag worden vergeten. Zij hebben de onmiddellijke invrijheidsstelling van hun echtgenooten geëist en toen daar geen gevolg aan werd gegeven hebben zij er op aangedrongen om ook hen samen met hun geliefden te deporteren. Een verzoek tot ondersteuning werd in het beginstadium geweigerd. Het consulaat te Pretoria brandmerkte de dienstweigeraars als misdadigers en vertelde de vrouwen een beroep te doen op die mensen die zoveel geld over hadden voor [gerechtelijke] hofzaken.”

Onderduikers

Nadat de 58 weigeraars zijn overgebracht naar Suriname, blijft gezant Van Lennep jacht maken op onderduikers die trachten Zuid-Afrika te ontvluchten. Hij vermoedt dat zij Portugese koloniën in Afrika trachten te bereiken om vervolgens via Lissabon naar Nederland door te reizen. Van Lennep vraagt in oktober 1942 zijn minister in Londen de Nederlandse consulaten in Angola en Mozambique te verzoeken een oogje in het zeil te houden en voegt een lijst van twintig namen toe van nog voortvluchtige weigeraars. De administratie van de gezant lijkt niet helemaal in orde, want op de lijst komen verschillende personen voor die dan al maanden in Suriname vastzitten, onder wie de al eerder genoemde Leo Hoft.

De naar schatting 130 onderduikers worden beschermd en gevoed met behulp van enkele netwerken van sympatisanten. Het ene netwerk ontfermt zich over de 'vluchtelingen', zoals ze algemeen genoemd worden, die zich verwant voelen aan de Zuid-Afrikanen die fel anti-Brits zijn, zoals de Ossewa Brandwag. Een andere groep, voornamelijk pacifisten, kan rekenen op bijstand van organisaties zoals War Resisters' International. Die scheiding had zich ook al gemanifesteerd tijdens de campagnes voor financiële steun voor de processen die een aantal hebben gevoerd.

Nadat de Militaire Missie belast met de rekrutering zijn taak eind 1942 heeft beëindigd vermindert het zoeken naar ondergedoken dienstweigeraars aanmerkelijk. Er zijn weinig verhalen van onderduikers bekend. Max van Dijkhorst herinnert zich nog wel een verhaal van een vluchteling die zich een weg kapte door het Krüger Wildpark in een poging het aan het park grenzende Portugese Mozambique te bereiken.

Nico Korsman, wiens vader net te oud was om als dienstplichtige te worden opgeroepen, herinnert zich dat zijn oom in zijn boerderij in Oost-Transvaal vier dienstweigeraars liet onderduiken. Verder weet Korsman zich te herinneren dat een andere dienstweigeraar zich vermomde als voddenjood en door het land trok met een ezelwagentje. Vier dienstweigeraars wisten, aldus Korsman, Mozambique te bereiken, maar ze hadden het daar zo slecht naar hun zin dat ze naar Zuid-Afrika terugkeerden. Eén, een zekere Oudt, is later toch gearresteerd. Zijn naam komt niet voor op de lijst van de 58 gedeporteerden, dus vermoedelijk heeft hij weten te ontsnappen.

Joop Roeleveld schrijft op zijn onderduikadres een vlammend gedicht, dat overigens niet geheel van anti-semitische smetten vrij is.

VLUG VLUG

Er was eens een Hollandse Missie,
Het hoofd was natuurlijk een Jood,

Die kwam hier vrijwilligers halen,
En zetten ze dan op de boot.
Hij kon echter hier niets uitrichten,
Want niemand die hier graag wou gaan,
Toen ging hij ze allemaal verplichten,
Ons vrijheid die was naar de maan.

Refrein:

Vlug, vlug, Hollanders vlug.
Zoek gauw een schuilplekje op.
Vlug, vlug Hollanders vlug
Anders dan heb je een strop
Als je niet vlucht dan wordt je gepikt
En zetten je dan in de Lik.

Na nog zes coupletten eindigt Roeleveld zijn gedicht met:

Kom, kom, Hollanders kom,
De Missie is hier weer vandaan
Kom, kom Hollanders kom,
Ja kan nou naar huis toe weer gaan.
Haal af jou snor, zet af jou bril
De storm is voorbij, het is stil.

Met de 'jood' in de tweede regel wordt de leider van de militaire missie overste Koch bedoeld.

000000000000000000000000000000

Bronnen:

Het verslag van Henk Haak en het gedicht van Jaap Roeleveld komen uit het dossier van Arian Brouwer, een verre neef van de dienstweigeraar Johan Brouwer.

De rapporten en brieven van gezant Van Lennep aan zijn chef in Londen zijn te vinden in het Nationaal Archief in Den Haag onder dossiernummer 2.13.50

Hoofdstuk X

Vertrek naar Suriname

Als de *Tarakan* op maandag 29 juli 1942 met zo'n 50 'dienstweigeraars' de haven van Kaapstad verlaat, heeft Leo Hoft geen idee waar hij naartoe gaat. "Tijdens de reis, die ongeveer drie weken heeft geduurd, is ons nooit verteld wat onze bestemming was. We zaten in het ruim opgesloten. Wel merkten we dat het schip zigzagde, naar men zei om Duitse U-boten zo veel mogelijk te kunnen ontwijken. Ik kan me niet herinneren dat we slecht zijn behandeld. Die Javanen die ons bewaakten waren wel OK"

Piet Boer schrijft op 29 juli in zijn dagboek: "Die maandagnacht om vijf uur gewekt. Alles klaar maken voor vertrek om zes uur. Allen twee aan twee door de gang. In groepen van acht man in legerauto's bewaakt door acht soldaten met bajonet op het geweer naar de boot. Op het moederschip *Tarakan* door de gang en over de trappen naar het eerste laadruim; in de macht van het Nederlands Imperium [met] op elke plaats - het geweer in de aanslag - Javaanse marine-soldaten elk ogenblik gereed het dodelijk schot te lossen. Vaarwel Afrika en geliefden tot spoedig weerziens in vrijheid."

Over het leven aan boord is Piet Boer niet slecht te spreken. Contact met de bemanning is verboden, maar het eten is goed en er wordt druk gebridget, geschaakt en gezongen met gitaarbegeleiding. Bij het overschrijden van de evenaar is er zelfs een bonte avond waar twee mannen een imitatie geven van Snip en Snap. Ook wordt er regelmatig sloepenrol gehouden, omdat steeds gevaar dreigt te worden getorpedeerd door een Duitse U-boot.

De aankomst van de *Tarakan* in Paramaribo op vrijdag 14 augustus beschrijft Boer als volgt: "Stappen aan wal op Suriname onder scherp toezicht van soldaten met stenguns gewapend en gereed tot schieten. Overgebracht naar een schoolgebouw. Goed eten gekregen en een behoorlijke slaappleats met klamboes."

Leo Hoft herinnert zich: "Wij werden daar meteen na aankomst stuk voor stuk streng verhoord. We kregen nog eenmaal de kans om toch in dienst te gaan. Degenen die verhoord waren zagen wij niet terug, dus wisten we ook niet hoeveel er van ons alsnog getekend hadden. Achteraf bleken dat er drie te zijn.."

De dagboek aantekeningen van Piet Boer komen in grote trekken overeen met wat Hoft daarover te melden heeft. Boer schrijft nog wel over een jongeman voor wie het verhoor kennelijk te veel is geweest: "Hij zat te huilen, zenuwachtig van de ondervraging en de behandeling. Ik stapte op hem af en vroeg hem of we nu doodgeschoten zouden worden. Hij antwoordde mij: dat moeten ze dan maar doen." Over de drie die alsnog tekenden lezen we in Boers dagboek: "Nu arriveren de laatste onzer jongens. Er blijken er drie zo bang geweest te zijn, wat te verklaren is, want op het laatst werd verteld dat Haak doodgeschoten was. " Impliciet schrijft Boer dat de drie naar alle waarschijnlijkheid door hen te dreigen met executie door de knieën zijn gegaan.

Henk Haak eevaart zijn verhoor als buitengewoon onaangenaam. Hij wordt onbeschoft toegesproken door de verhoorcommissie die bestaat uit drie officieren onder leiding van de territoriaal commandant van Suriname, kolonel. J.K.Meyer. Dit brute drietal wordt door de mannen al gauw 'de bloedraad' genoemd.

Fort Zeelandia

Haak schrijft altijd veel meer sympathie en vriendelijkheid te hebben ondervonden van het Surinaamse gevangenis personeel. Hij maakt een uitzondering voor dominee. Mulder en de jonge priester, pater Hellings, die komen preken en met de mannen praten en die soms sigaretten uitdelen . De ca. 47 man van de *Tarakan* die dan nog overblijven worden in Paramaribo opgesloten in Fort Zeelandia, aangevuld met nog acht weigeraars uit Zuid-Afrika, die een paar weken na de *Tarakan* met het Nederlandse schip de *Baarn* in Paramaribo aankomen. Na aftrek van de drie die toch tekenen, zitten er nu 55 weigeraars uit Zuid-Afrika in Fort Zeelandia gevangen.

Over zijn verblijf in het fort, waar ook nog een stel zwaargestrafte Surinaamse misdadigers hun straf uitzitten, vertelt Hoft: "De omstandigheden waren er middeleeuws. Ik zat met elf anderen in één cel. We sliepen op stretchers, maar hadden gelukkig wel klamboes tegen de muggen. In de hoek stond een poepdoos. We hoefden niet permanent in die cel te blijven, mochten wat rondlopen en ook af en toe douchen. Het eten was verschrikkelijk slecht.

Absoluut onvoldoende. De bewaking bestond uit Surinaams gevangenis personeel dat ons redelijk menselijk behandelde. Heel vervelend was dat we na verloop van tijd bijna allemaal huid- en oogziekten opliepen."

Henk Haak noteert in zijn verslag dat vooral de blanke bewakers, afkomstig van de Prinses Irene Brigade in Engeland, vaak ruw en onbeschoft optreden. Schelden is geen uitzondering, maar als 'verzachtende omstandigheid' kan worden aangevoerd dat deze mensen door hun officieren is wijsgemaakt dat het hier allemaal gevaarlijke en fanatieke nazi-sympathisanten betreft. Aan de grove manier waarop zij optreden danken zij hun bijnaam 'die rotkerels van de urine-brigade'.

Op 30 september 1942, de 'Zuid-Afrikanen' zitten dan zes weken in Fort Zeelandia", geeft Piet Boer een korte beschrijving van het dagelijkse bestaan: "We leven hier in dit huis van bewaring met een zekere regelmaat. Om zes uur 's morgens horen we de reveille blazen door de militairen naast ons. Dan komt de zon ook op. Wij worden meestentijds gewekt door een verschrikkelijke stank. Al de tonnetjes van de kamers worden op de gang naast onze kamers geledigd. Daarna moeten we ons wassen en ontvangen wij brood met een stukje worst en koffie. Om twaalf uur komt het middageten, rijst en een beetje groenten en soep. Om half drie weer wassen, dan om vier uur weer een stuk brood net als in de ochtend. Dan echter chocolade in plaats van koffie. Tegen zes uur wordt het

schemerachtig en klappen de bewakers in de handen; het teken om onmiddellijk naar de kamer te gaan. Om negen uur moeten dan de lichten uit en liggen we te denken en te zweten onder de klamboes. Men luistert nog naar een enkele rondvliegende mug of kakkerlak en naar de bewakers die elkaar het nieuws van Paramaribo vertellen.” Boer schrijft het als ‘vernederend’ te ervaren door negers te worden bewaakt en bij wijze van douche met water uit een tuinslang afgespoeld te worden. Ook noteert Boer dat in oktober medegevangene H. Sikkel als vierde man is overgestapt naar het Nederlandse leger. Haak schrijft dit ook, noemt geen naam, maar veracht Sikkel, omdat hij zich door de militaire autoriteiten regelmatig het fort laat insturen om te pogen de gevangenen over te halen toch dienst te nemen. Sikkel lukt dat in geen enkel geval. Op het Nederlandse gezantschap in Pretoria zijn ze woedend dat Sikkel zomaar Nederlands militair mag worden, want in Zuid-Afrika staat hij bekend als een opruier die dienstplichtigen heeft aangezet tot dienswteigeren. In londen trekken ze zich niets van deze protesten aan en Sikkels overstap gaat gewoon door. In zijn dagboek klaagt Boer herhaaldelijk over het feit dat hij en zijn lotgenoten nog maar steeds geen post van huis krijgen, maar op 23 oktober ontvangt hij dan eindelijk een telegram van zijn vrouw: ‘Allen gezond, luchtpost volgt. Liefde Marie’. Een maand later heeft Boer al twee brieven ontvangen van zijn vrouw Henk Haak is een harde en maakt van zijn hart geen moordkuil, ook tegenover officieren die regelmatig de gevangenis komen bezoeken om de weigeraars om te praten. Dit leidt tot onrust onder zijn celgenoten en onderlinge ruzies. Op een gegeven moment heeft Haak hier zo genoeg van dat hij om overplaatsing vraagt naar een éénpersoons cel.. Daar begint hij serieus aan het schrijven van een dagboek. Verhalen over de gesprekken die hij voert met langgestrafte types van allerlei aard die in aangrenzende cellen verblijven wisselt Haak af met bespiegelingen en het noteren van grappige voorvallen. Zo beschrijft hij hoe een metselaar onder zijn lotgenoten aanbiedt om een cel waarvan de muur afbrokkelt opnieuw te stucen. Als de man klaar is blijkt hij er een afbeelding van een springbok, het Zuid-Afrikaanse nationale symbool, in verwerkt te hebben. Haak hoop van harte dat die er altijd zal blijven zitten als herinnering van hun verblijf in Fort Zeelandia. Tegelijk met het optekenen van de dagelijkse gebeurtenissen begint Haak ook schetsen te maken en toont die aan zijn medegevangenen. Het werkt inspirerend en ook anderen nemen de tekenstift ter hand. Het komt zelfs tot een bescheiden expositie, die geopend wordt door de gevangenisdirecteur. Op een van tekeningen is een bewaker afgebeeld, die meestal achter een tafeltje op de binnenplaats zit en regelmatig met zijn hoofd op de tafel in slaap sukkelt. De man is razend en protesteert fel, maar de directeur wil er geen zaak van maken en sust de boel. Met gezondheidsklachten kunnen de gevangenen terecht bij een arts, die zo slecht voor zijn taak berekend blijkt dat hij al snel ‘de fietsenmaker’ wordt genoemd. Haak, altijd in voor een honende grap, maakt er een gewoonte van om

als hij hem ziet luidkeels te roepen: ‘Jongens, de dokter is er weer, heeft er nog iemand een band te plakken’.

Haak heeft regelmatig kiespijn en mag dan onder geleide het fort uit om zich te laten behandelen. Hij geniet van de wandeling, altijd begeleid door een gewapende bewaker, door Paramaribo. De bevolking staart de inmiddels van een grote rode baard voorziene blanke man verbaasd na. Hij vertelt zijn vrienden enthousiast over zijn uitstapje door Paramaribo, die plotseling allemaal kiespijn hebben en ook wel eens naar buiten willen. Maar er komt al spoedig een eind aan het feest als de kampsleiding besluit de tandarts met zijn pedaalboor naar de gevangenis te laten komen. De kiespijnklachten nemen zinderogen af.

NSB'ers

Het wordt steeds voller in Fort Zeelandia. In de kamer waar Boer verblijft zitten 16 man, terwijl deze geschikt is voor zes. Het gaat echt spannen als er in het fort ook nog eens tien uit Nederlands-Indië gedeporteerde NSB-ers bij komen. Het botert allerminst tussen beide groepen. Boer: “Wij protesteren per brief dat wij er in het geheel niet op gesteld zijn en dat wij niet verantwoordelijk gesteld willen worden als er onregelmatigheden uit voortvloeien. De brief is door ons allemaal ondertekend en via de directeur ter hand gesteld aan de militaire autoriteiten. Deze NSB'ers worden beschouwd als de gevaarlijksten van alle gearresteerden in Nederlands-Indië. Het was ook verwonderlijk te zien op welke slinkse manieren zij zekere voorrechten wisten te verkrijgen bij verschillende bewakers en Irene-soldaten. Het eten voor hen bestemd was meer dan van ons. Zij ontvingen ook meer geld dan wij. Door hun ideeën en gedrag dreigde het wel eens tot een handgemeen te komen. Het protest van ons over hun opsluiting met ons had geen uitwerking, totdat een officier proces-verbaal opmaakte, omdat zij het Horst Wessellied bij het raam van het kantoor floten. Daarna werden zij overgeplaatst.”

In Suriname zit een grote groep van 146 mannen die op verdenking van lidmaatschap van de NSB, of op grond van ‘politieke onbetrouwbaarheid’ in mei 1940 in Nederlands-Indië is geïnterneerd en die in januari '42 naar Suriname is overgebracht. Zij zitten in een kamp in de Joden Savanne 50 km ten zuiden van Paramaribo. De naam heeft deze plek te danken aan het feit dat hier in de 18de eeuw een groep joden heeft gewoond, die uit Brazilië waren verdreven. De Indische NSB'ers die Boer noemt verblijven niet in het grote kamp in de Joden Savanne maar in Fort Zeelandia, omdat zij medische behandeling behoeften. Dat zij het Horst Wessellied floten is niet noodzakelijkerwijs toe te schrijven aan hun nationaal-socialistische gezindheid, maar eerder als een soort provocatie, omdat onder NSB-bestuursleden bekend was dat de militaire commandant in Suriname, kolonel J.K. Meyer, in Indië ‘geheim lid’ was geweest van de NSB. Geheim lid, omdat het sinds 1934 verboden was voor officieren om lid te zijn van deze nationaal-socialistische beweging. Hoogst waarschijnlijk heeft Meyer

zich in mei 1940 in Indië aan arrestatie weten te onttrekken, omdat hij als officier zeer goed stond aangeschreven.

Op 8 november hoort Boer schieten ergens in of buiten de gevangenis. Hij schrijft: "Later zouden er weer vier ontvluchten; NSB'ers [die] van de Joden Savanne komen. Men denkt echter nu dat zij doodgeschoten zijn, want [we hebben] schoten [gehoord]." Boer kan niet weten wat er precies is voorgevallen. Hij gaat klaarblijkelijk uit van verhalen die tot de 'Zuid-Afrikanen' in Fort Zeelandia zijn doorgedrongen. Wat gebeurde er precies?

Het gaat om een groepje van vijf mannen uit het kamp Joden Savanne. Zij hebben in de buurt van hun kamp geweigerd op commando van een Nederlandse officier graven van joden te openen op zoek naar mogelijke kostbaarheden. Zij worden hard geslagen en opgesloten in strafcellen. Vier van hen doen een uitbraakpoging, maar deze mislukt. Zij worden, na vreselijk te zijn toegetakeld, per schip overgebracht naar Fort Zeelandia en door overste Meyer bedreigd met executie. Op 4 november worden twee van hen uit hun cellen gesleept en in koelen bloede neergeschoten. Meyer stelt leugenachtig vast dat de twee 'op de vlucht zijn neergeschoten'. Eén van de geëxecuteerden is ir. L. Raedt van Oldenbarnevelt, voormalig bestuurslid van de Indische NSB, die zijn medegevangen vertelt over Meyers NSB-verleden. Vlak voor zijn executie roept hij nog tegen Meyer: "U bent nota bene zelf NSB'er geweest. Moet u dan zo rottig tegen ons doen?" Door deze laffe moorden heeft Meyer hoogst waarschijnlijk zijn superieuren willen tonen toch echt een 'goede vaderlander' te zijn, die wel raad wist met 'staatsgevaarlijke' types. Meyer is na de oorlog in Indonesië nog generaal geworden en onderscheiden met de Militaire Willemsorde. Eind 1949 emigreerde hij naar Amerika. Toen in de jaren '70 deze zaak in Nederland nog eens goed werd onderzocht en Meyers verantwoordelijkheid voor de moorden onomstotelijk werd vastgesteld, verklaarde de regering dat Meyer in Amerika niet meer kon worden vervolgd. De twee andere gestraften, onder wie J.E. Stulemeyer, weten met veel geluk en door ingrijpen van Surinaams gevangenis personeel, aan executie te ontkomen. Stulemeyer was overigens helemaal geen lid van de NSB, maar als 'staatsgevaarlijk individu' ook naar Suriname gedeporteerd, omdat hij openlijk kritiek had uitgeoefend op de vlucht van koningin Wilhelmina naar Londen. De toedracht van deze moordpartij heeft Stulemeyer in 1978 beschreven in het boek *Kamptoestanden in Nederlands Oost-Indië en Suriname 1940-1946*.

Toestand onhoudbaar, dus toch maar soldaat

In februari 1943, als de mannen een half jaar in Fort Zeelandia verblijven, en bijna iedereen wel wat mankeert of ziek is, beraden de leiders van de groep zich op de situatie. Alle protesten tegen hun gevangenneming, hun behandeling en hun pogingen langs juridische weg hun recht te krijgen zijn mislukt. Kortom, de toestand is onhoudbaar geworden en lijkt alleen nog maar te verergeren.

Begin november schrijft Boer in zijn dagboek: “We krijgen allerlei kwaaltjes welke een gevolg zijn van het slechte eten, de huisvesting, de zenuwen en de tropen. Sommige jongens liggen in het ziekenhuis en bijna allemaal zijn ze onder doktersbehandeling. Als je weer naar een dokter [buiten de gevangenis] moet, word je gehaald door een gewapende schutter, bajonet op een semi-automatische geweer. Je moet dan op de rijweg lopen en dat alles is een behandeling voor een gevaarlijke misdadiger.” De wat sombere Boer ervaart zo’n wandeliug door Paramaribo als een vernedering, terwijl Haak niet vaak genoeg voor een medische behandeling naar buiten wil om vrije Paramaribo’s se lucht te kunnen inademen.

Er lijkt nog maar één uitweg mogelijk: toch tekenen, onder protest en met de toevoeging dat zij er nog steeds krachtig de voorkeur aan geven om te dienen in het Zuid-Afrikaanse leger. Als blijkt dat 46 van de 55 mannen hiertoe bereid zijn volgt er overleg met de militaire commandant en worden de mannen één voor één gevraagd een verklaring te tekenen dat ze toch soldaat willen worden. Zes mannen, die de autoriteiten beschouwen als nazi-gezinden, van wie enkele hebben getekend, worden ongeschikt verklaard om soldaat te worden. Haak, die ook heeft getekend, behoort niet tot de groep van zes ‘politieke dienstweigeraars’, maar wordt na een paar dagen toch ingedeeld bij de principiële twijfkoppen. Hij weet zelf niet waarom, maar vermoedelijk heeft hij het te danken aan zijn grote mond. De autoriteiten zullen hebben gedacht dat zo’n eeuwige dwarsligger onder de ‘bekeerde’ soldaten alleen maar onrust zal veroorzaken.

De groep van 14 die blijven weigeren, of op politieke gronden niet eens meer mógen dienen, worden overgeplaatst naar een rooms-katholiek missieinternaat dat is uitgebreid met enkele barakken. Het ligt op ruim 15 kilometer ten zuiden van Paramaribo aan de Copieweg. In dit Kamp Copieweg, in de buurt van het plaatsje Lelydorp, zitten dan al Duitse geïnterneerden met hun gezinnen. Hier blijkt de behandeling heel wat humaner te zijn dan in Fort Zeelandia.

Wat die 14 mannen niet weten is dat de autoriteiten in overleg met majoor De Boer, het laatste nog werkzame lid van de Militaire Missie in Pretoria, een lijst hebben gemaakt met verschillende categoriën gevangenen. De groep van 14 is onderverdeeld in een groep van acht die wordt beschouwd als halsstarrige weigeraars zonder politieke motieven en een groep van zes, die er aantoonbaar nationaal-socialistische ideeën op nahoudt en die in hun verzet tegen de dienstplicht gesteund door uiterst rechtse Afrikaanse nationalist, zoals de Broederbond en de Ossewa Brandwag. Tot de eerste groep behoort ook Johan Haak. (Zie voor de volledige namenlijst onderverdeeld in categorieën de betreffende bijlage achterin dit boek.)

Leo Hoft kan zich drie medegevangenen herinneren die hun nationaal-socialistische overtuiging niet onder stoelen of banken staken. “Twee namen heb ik nog onthouden: dr. A.C. Spoel en Bijsters. Spoel beweerde econoom te zijn en staafe zijn nazi-gezindheid onderneer met economische overwegingen.

Bijsters was een ruwe bonk die zijn sympathie voor de Broederbond uitschreeuwde”. Bijsters was ook een van degenen die in Zuid-Afrika had geprocedeerd samen met Pietersma. De laatste heeft vermoedelijk weten te ontkomen. Hij komt tenminste niet meer voor op de lijst van 58 mannen die naar Suriname zijn gedeporteerd. Hetzelfde geldt voor Assendelft, die in een ander proces aan deportatie trachtte te ontkomen.

000000000000000000000000

Hoofdstuk XI

Naar Curaçao

Uiteindelijk vertrekt een groep van 43 nu dienstwilligen met een Amerikaans schip naar Curaçao, waar zij na een korte opleiding dienst zullen gaan doen bij de kustwacht om de olieraffinaderijen, die erg belangrijk zijn voor de oorlogvoering en die doelwit zijn van Duitse U-boten, maximaal te beschermen. Onder deze groep bevinden zich ondermeer Van Dijkhorst, Hoft en Boer. Over het vertrek uit Suriname naar Curaçao enkele fragmenten uit Piet Boers dagboek gedateerd 9 Mei 1943: "Omtrent half zes in de ochtend de zee op met 22 andere schepen. We varen via Trinidad. Het konvooi is in formatie opgesteld. De schepen liggen in rijen van vijf naast elkander en vier achter elkaar. Ons schip ligt in het midden in de derde rij van voren. Heel in de verte zien we voor ons twee oorlogschepen heen en weer varen en aan de zijkanten twee kleinere schepen meevaren. Zij verkennen de zee en luisteren naar eventuele duikboten met boven ons nog enkele vliegtuigen. Het geheel is een mooi schouwspel en men erkent het genie van de organisatie. Wij soldaten dragen, evenals elkeen der bemanning, de hele tijd ons zwemvest bij ons. Wij hebben de nodige instructies ontvangen, wat te doen in geval van nood: bij het luiden der elektrische bellen onmiddellijk naar de vlotten. Tien man per vlot. Nu ik hoop maar dat het niet nodig is, want onze uitrusting is maar hopeloos. Onze zwemvesten missen een fluitje en een elektrisch lampje, en ik bejammer de man die niet kan zwemmen, want zelfs een goede zwemmer zal bij die taak verdrinken.

Dinsdag; 11 Mei. "Tot nog toe is alles nog goed gegaan. Gode zij dank – moge het zo doorgaan dan komen we morgenochtend op Aruba. Om 12 uur passeerden we Curaçao en scheidten we ons af van het konvooi. Wij varen nu onder begeleiding van twee Amerikaanse oorlogschepen en komen tegen zes uur in Aruba aan. Alles staat in het teken van de olie. Het stinkt ontzettend naar olie en ook op het water drijft olie. Alles is vies en vet daarvan. Heel laat die avond mochten we aan wal, zonder een cent op zak. We zijn in de U.S.O. (de Amerikaanse kantines) binnengegaan en kregen al spoedig wat te drinken. Daarna maakten we kennis met een Hollandse Militaire Politie-man en die heeft ons verder een aangename avond bezorgd met zijn verhalen over zijn ervaringen. De volgende dag zijn we een eindje wezen wandelen op het eiland: Nu het is maar heel kaal, overal tussen de huisjes lopen bokken en geiten. Er zijn een paar behoorlijke huizen en kampen voor de werknemers. Gelukkig gaan we morgen weg. Voor geen geld ter wereld zou ik op dat eiland wonen. We ontvingen een uitnodiging van de Militaire Politie van Aruba om die avond in hun kantine te komen. We hebben het goed gehad en we waren hun er erg dankbaar voor."

Donderdag 13 mei: "Vroeg gingen we op zee naar Curaçao, ons reisdoel, waar we om twee uur aankwamen, Het eiland is veel groter en het geheel is veel schoner, meer Hollands van aanzien. We zijn die middag om vier uur in het kamp gebracht, hebben een behoorlijke ligging ontvangen, het eten is slecht en onvoldoende vergeleken bij hetgeen Amerikaanse soldaten ontvangen."

Zaterdag 15 mei. “Wij ontvingen werkpakken, helmen, schoenen en vier weken soldij: fl.48,54.”

Zoals Boer schrijft vaart het konvooi via Trinidad. Leo Hoft herinnert zich dat op dit Britse eiland de reis twee weken werd onderbroken. Hoft: “We mochten daar in volle vrijheid rondlopen. Wij hadden ons eerste soldij binnen. Ik ben er op de eerste avond voor het eerst van mijn leven straal bezopen geworden. Al tijdens de korte zeereis naar Curaçao verdwenen de huidklachten als bij toverslag. De eerste opvang op Curaçao was in de Marinekazerne Suffisant. Na een korte militaire training werden we ingedeeld bij eenheden die op de eilanden Curaçao en Aruba de kustwacht moesten helpen versterken. Hun superieuren bestonden voornamelijk uit Indische officieren van het KNIL. Er waren geen rassentegenstellingen tussen Indo-europeanen en de blanke Nederlanders uit Zuid-Afrika, noch met de plaatselijke bevolking. Ons verblijf was er aangenaam en er was geen sprake dat de nieuwkomers door de KNIL-officieren ter plaatse extra hard werden aangepakt. Behalve wat patrouillelopen en de zee afturen naar vijandelijke oorlogsschepen die het op de olieraffinaderijen hadden gemunt, was er niet veel te doen. Het eerste dat ik daar leerde was hoe ik een meerdere moest groeten”.

Leo Hoft verblijft als enige van de ‘Zuid-Afrikanen’ praktisch zijn hele periode op Aruba, waar hij veel gezelligheid ondervindt van een Nederlands gezin. Met de autochtone bevolking heeft hij weinig contact; met zwarte medesoldaten, zijn er geen wrijvingen van raciale aard. Op Curaçao ligt dat duidelijk anders. Dit blijkt uit wat Piet Boer op 3 juni ’43 aantekent in zijn dagboek: “In het begin kwamen die negers ook bij ons aan tafel zitten, doch wij stonden toen op en aten niet. Later kwam de luitenant ons vertellen dat het geregeld was en marcheerden we netjes terug en aten apart. Ook wilden zij eens hebben dat wij in de rij gingen staan tussen de negers en dat weigerden wij ook spontaan, met hetzelfde succes.”

Beroep aan Smuts recht te doen

Terwijl Piet Boer de te nadrukkelijke nabijheid van negers op Curaçao niet kan verdragen, schrijft de echtgenote van P. Van Gijlswijk in Pretoria een verontwaardigde brief aan premier Jan Smuts. Mevrouw Van Gijlswijk, wier man op dat moment noodgedwongen soldaatje speelt op Curaçao, schrikt er niet voor terug de medewerking van de Zuid-Afrikaanse regering bij de deportatie van Nederlandse dienstweigeraars naar Suriname te vergelijken met nazi-methoden. Een citaat (onderstrepen van haar) uit die brief aan de Eerste Minister, gedateerd 18 juni 1943: “Men spreekt hier op het ogenblik schandaal van Duitsland, omdat de Duitse regering alle Hollandse mannen in Nederland opgecommandeerd heeft voor deportering naar Duitsland om daar te werken. Dit is nu in [door de] Nazi’s bezet Nederland. Maar denkt u nu eens goed in wat hier met onze mannen gebeurd is. Mijns inziens is dit wat ons hier in Zuid-Afrika

aangedaan is veel erger. Denkt u nu eens in onze plaats in om als een misdadiger door de Afrikaanse politie achterna gezeten te worden, op een boot te worden gezet om naar een ander land te worden gedeporteerd en daar in de cel te worden gegooid, zonder dat daar het minste recht toe is. Zegt u nu eens eerlijk meneer Smuts, vind u dit recht?”

Mevr Van Gijlswijk vindt dat nu haar man militair is geworden zij van de Nederlandse regering een uitkering moet krijgen. Bij navraag op het Nederlandse gezantschap, zo is haar gebleken, weten ze daar van niets.. Zij besluit haar brief aan Smuts: “Ik verzoek u beleefd om een einde te maken aan de tergende manier waarop de Nederlandse [militaire] missie hier ons behandelt. Ik verzoek u beleefd deze brief niet naar het Nederlandse gezantschap te verwijzen, want wij staan hier onder Uw bescherming. U heeft onze mannen afgegeven aan die Hollandse missie die hier kwam, dus komen wij nu tot U om te vragen of wij in ons recht worden hersteld. Geachte meneer Smuts, kunt u dit met uw geweten overeen brengen wat u ons hier heeft aangedaan? De mens wikt en God beschikt. Hoogachtend, mevrouw G.M. van Gijlswijk.”

Niet duidelijk is of zij ooit antwoord heeft gekregen van Smuts. Wel staat vast dat een kopie van haar brief is teruggevonden in het archief van het gezantschap en Smuts het dringende verzoek van mevrouw van Gijlswijk haar brief vooral niet naar het gezantschap door te sturen dus in de wind heeft geslagen.

De gevangenen aan de Copieweg.

Zoals gezegd hebben de 14 achterblijvers in Suriname het in hun nieuwe onderkomen aan de Copieweg een stuk beter. De kampeiding verbiedt hen echter alle contact met de Duitse geïnterneerden. Haak zal Haak niet zijn als hij zich daar weinig van aantrekt. Hij krijgt regelmatig contact met de Duitse zendeling Joubert en hoort van hem over een ontsnapingsplan. Men is bezig een tunnel naar de vrijheid te graven, die moet uitkomen op een aangrenzende begraafplaats. Het plan lukt ten koste van enige grafschennis. Ds Joubert en twee andere Duitsers vluchten het bos in, maar worden na een paar dagen gegrepen.

De leiding van het kamp wisselt regelmatig. Sommige commandanten zijn minder streng dan anderen. Als er weer eens een wat meer menselijke kampcommandant is laat deze zelfs toe dat sommige van de ‘Zuid-Afrikanen’ onder gewapende geleide een wandelingetje mogen maken door tuinen die aan het kamp grenzen. Haak, die altijd goed kon opschieten met de bewakers, omdat hij ook belangstelling toont voor hun persoonlijk leven, verhaalt in zijn verslag: “Wij liepen daar met die Surinaamse ‘lijfwachters’ en zagen hoog in een klapperboom kokosnoten hangen. Wij vroegen of wij in die bomen mochten klimmen om die noten te plukken. Dat mocht, maar wij kwamen vanwege onze povere lichamelijke conditie niet ver. Toen zeiden onze bewakers: wij zullen wel even klimmen, als jullie onze geweren vasthouden.” Maar al snel is het

gedaan met de relatieve vrijheid als er weer een nieuwe kampcommandant is aangesteld..

Haak probeert de lethargie van het leven als gevangene te doorbreken door zich in Suriname en zijn verschillende bevolkingsgroepen te verdiepen. In zijn verslag tekent hij een bladzijdenlang 'studie' op over het land, dat hij samenstelt uit de clandestiene gesprekken met geïnterneerde Duitsers en de bewakers. De 'Zuid-Afrikanen' mogen brieven schrijven en post ontvangen, maar alles wordt degelijk gecensureerd. Een hoogtepunt van Haaks verblijf in het kamp vormt de dag dat hij uit Zuid-Afrika van een vriend, waar hij altijd lange wandelingen mee maakte, een paar gloednieuwe schoenen krijgt. Die komen heel goed van pas want het paar dat hij aan heeft sinds zijn gedwongen vertrek uit Zuid-Afrika is inmiddels tot op de draad versleten.

Brief aan de nieuwe gouverneur van Suriname

De 14 in Kamp Copieweg schrijven geregeld brieven en rekesten aan de gouverneur en andere autoriteiten met het dringende verzoek naar hun geliefd Zuid-Afrika te mogen terugkeren, of op z'n minst hun arrestatie juridisch te mogen aanvechten. Keer op keer krijgen zij nul op het rekest, maar begin 1944 gloort er hoop als er in Suriname een nieuwe gouverneur is benoemd. J.C. Kielstra is na een hooglopend conflict met de minister van Koloniën vervangen door J.C. Brons. De groep van 14 stellen in hun schrijven aan Brons dat de vorige gouverneur 'zich van de Grondwet, voor zover die op ons van toepassing was, maar bitter weinig heeft aangetrokken'.

"De Grondwet", zo stellen de briefschrijvers, "is de rots waarop de Nederlandse rechtsstaat is gebouwd. Wij hebben ons gedurende onze gehele gevangenhouding als één man aan die rots vastgeklampt, ofschoon wij dikwijls het gevoel hebben gehad, dat die rots door hen die ons gevangen houden als een strohalm wordt beschouwd. Uw voorganger heeft tegen enkelen van ons gezegd (...) dat hij lak had aan de Grondwet en dat hij zich liet leiden door het Engelse beginsel van "Right or wrong, my country first!". Nog afgezien van het verderfelijke van een dergelijke opvatting die de Nederlandse Rechtsstaat in de grond boort, moeten wij beslist bestrijden dat onze gevangenhouding in het belang is van Nederland en het Nederlandse volk".

De briefschrijvers verwachten dat mr. Brons een geheel andere houding zal aannemen en zij wijzen hem op een brief en een memorandum dat zij op 22 november 1943 hebben gestuurd aan kolonel A. van Oosten, de nieuwe territoriaal commandant in Suriname, die de brute kolonel Meyer heeft vervangen. Zij schrijven hem bij die gelegenheid hun zaak uitgebreid te hebben uiteengezet met het verzoek dit door te geven aan de gouverneur en de regering in Londen. Zij gaan er vanuit dat de nieuwe gouverneur op de hoogte is van de inhoud van dit schrijven en eindigen hun brief aan Brons als volgt:

“Kolonel van Oosten heeft onze vertrouwenslieden, toen wij nog in het huis van bewaring [Fort Zeelandia] werden aangehouden, toegevoegd dat het beter is ten halve te keren dan ten hele te dwalen. Wij zouden deze opmerking willen reciproceren. Naar onze mening strekt het niemand tot eer indien hij in een fout volhardt. Integendeel, het getuigt van ware karaktergrootheid indien men zijn fouten erkent en herstelt. Het moet voor Uwe Excellentie, die aan de eerste anderhalf jaar van onze gevangenhouding part noch deel hebt, gemakkelijk zijn om de Grondwet op ons van toepassing te verklaren. Wij eindigen dit schrijven dan ook met de hoop uit te spreken dat de frisse wind, die u door stoffig Suriname zult doen waaien, ook ons kamp zal schoonvegen en dat wij zo spoedig mogelijk zullen worden teruggezonden naar het land waar wij thuishoren: Z U I D A F R I K A !”

Het beroep op de karaktergrootheid van de nieuwe gouverneur blijkt tevergeefs. Misschien dat hij zelf wel van een ‘frisse wind’ heeft willen getuigen, maar het simpele feit doet zich nu eenmaal voor dat de Zuid-Afrikaanse regering deze als halsstarrig en politiek onbetrouwbaar bestempelde lieden voorlopig niet terug wil hebben, ook al vinden zij zelf dat zij daar thuis horen.

000000000000000000000000

Bronnen:

De brief aan gouverneur Brons bevindt zich in dossier 2.13.50 op het Nationaal Archief in Den Haag

Hoofdstuk XII

Rekest aan de koningin

Bij de ‘Zuid-Afrikanen’ die nu dienst doen op Curaçao zit men ook niet stil. De immer actieve en nog altijd verontwaardigde Johan van Dijkhorst zet zich in juni 1943 met nog enkele anderen aan het schrijven van een lijvig rekest aan koningin Wilhelmina met het verzoek namens alle ‘Zuid-Afrikanen’ zo snel mogelijk naar hun nieuwe vaderland te worden teruggestuurd. De mannen willen ‘dit beklag’ echter niet beperkt houden tot, zoals zij schrijven, ‘juridische fouten of onrechtmatigheden door hen ondervonden door Nederlandse Gezagsdragers’.

Na een korte uiteenzetting over de redenen dat zij naar Zuid-Afrika zijn geëmigreerd vervolgt het rekest: “Toen in mei 1940 het oude moederland werd overweldigd kwam bij allen de liefde voor het oude moederland boven en velen boden zich spontaan bij consulaten en gezantschap aan. Van dit aanbod werd geen gebruik gemaakt en in de loop der maanden verstilde de emotie. Iedereen ging weer aan zijn werk, velen verrichtten daarbij militaire of semi-militaire diensten ten behoeve van de Zuid-Afrikaanse Unie, want ook de Unie werd langzamerhand op de oorlog ingesteld.”

De instelling van de dienstplicht door de regering in Londen voor Nederlanders in Zuid-Afrika viel aanvankelijk in goede aarde. “Maar toen bleek”, zo gaat het rekest verder, “dat het zwaartepunt werd gelegd op het verkrijgen van zo veel mogelijk gegadigden voor een eigen show-legertje in Engeland, werd het besluit in Zuid-Afrika met algemene antipathie ontvangen. (...) En dan te gaan naar Engeland! Veel kennis van de Zuid-Afrikaanse toestanden is niet nodig om in te zien dat dit op zichzelf een verkeerde uitwerking moest hebben. En het propagandistische van een eigen Nederlands legertje sprak wel zeer weinig tot de mensen, die inmiddels meer Zuid-Afrikaans dan Nederlands waren geworden.” Van Dijkhorst c.s. verwijzen hier naar de algemene anti-Britse stemming onder Afrikaners ten gevolge van de Boerenoorlog.

De rekestranten lichten de koningin uitgebreid in over de vergeefse actie van het Immigranten Comité dat in overleg met het gezantschap en de Zuid-Afrikaanse regering streefde naar opneming van Nederlandse dienstplichtigen in de strijdkrachten van Zuid-Afrika. Zij eindigen hun betoog met de verzuchting: “Dat was het einde van de pogingen om de meest economische en de meest door de betrokkenen gewenste en de meest voor de geallieerde oorlogsvoering voordelige oplossing tot stand te brengen,”

Na een verwijzing naar de Zuid-Afrikaanse Oorlogsmaatregel no. 1, die het ‘op aandrang van de [Nederlandse] Militaire Missie’ mogelijk maakte om weigerachtige dienstplichtigen te arresteren en te deporteren, wordt de toon van het rekest een stuk grimmiger. “Tot op de huidige dag is aan rekestranten de rede niet duidelijk waarom van de ca. 2.000 betrokken Nederlanders er slechts 50 werden uitgekozen voor arrestatie. Aangenomen moest worden dat hier bedoeld is een schrikwekkend voorbeeld te geven, temeer omdat betrokkenen volkomen willekeurig zijn uitgekozen. Rekestranten achten het willekeurig uitkiezen van een aantal personen zonder naar hun persoonlijke schuld of

schuldplicht te vragen teneinde daardoor een grote massa te intimideren precies even laakbaar en gewelddadig in dit geval als wanneer de vijand hetzelfde doet. Er werden daardoor ook verschillende mensen gearresteerd op aanwijzing van Nederlandse autoriteiten die volgens alle wettelijke bepalingen in 't geheel niet dienstplichtig waren; anderen die nimmer een oproep hadden ontvangen en dus niet geweigerd kunnen hebben aan zulk een oproep gehoor te geven; weer anderen wier fysieke toestand hen zeer onmiskenbaar ongeschikt maakte voor militaire dienst, of die zelfs door de militaire missie juist waren afgekeurd. Van sommigen mocht worden betwijfeld of zij de Nederlandse nationaliteit niet verloren hadden.”

Vervolgens getuigt het rekest van de hoop van de gedeporteerden om in Suriname, dus op Nederlands grondgebied, hun recht te kunnen krijgen. “Voor zover het Suriname betreft hebben rekestranten zich deernlijk vergist. Bij hun aankomst werd hen zondermeer een stuk voorgelezen en gevraagd of ze bereid waren in militaire dienst te gaan, ja of neen! Gelegenheid tot het stellen van een vraag of het geven van een nadere explicatie werd niet gegeven. Daar niemand zondermeer “ja” wilden antwoorden, werden allen opgesloten als “dienstweigeraars” onder “voorlopig arrest”, althans werd aan hen medegedeeld. ”

Bovenstaande passage is in tegenspraak met wat Leo Hoft en Piet Boer zich herinneren over drie gedeporteerden die bij aankomst toch hebben getekend. Dan gaat het rekest in op het grote onrecht de ondertekenaars aangedaan: “Acht maanden lang zijn rekestranten in Suriname opgesloten geweest. De vraag mag worden gesteld wie hen onder voorlopig arrest heeft gesteld en op welke rechtsgrond. Indien zij inderdaad als dienstweigeraars zijn gearresteerd; wie hen in voorlopig arrest heeft doen stellen en zich dus terecht of ten onrechte als hun militaire meerdere heeft opgeworpen, of de verdere wetsbepalingen zijn in acht genomen waarom er geen verdere vervolging van de krijgsraad is geweest. Sinds wanneer toch bestaat de mogelijkheid dat Nederlanders op Nederlands grondgebied op die wijze gedurende acht maanden moreel, fysiek en financieel gedupeerd worden zonder dat daarvoor een rechtsgrond wordt aangegeven? En zonder enige kans zich te verweren?”

Hongerstaking

Leo Hoft herinnert zich zijn opsluiting in Fort Zeelandia na meer dan 60 jaar als middeleeuws en ondragelijk wegens het slechte eten en de ziekten die er uitbreken. Op het moment dat het rekest een paar maanden na hun vrijlating wordt opgesteld liggen de ex-gevangenen de ontberingen nog vers in het geheugen. In de volgende bewoordingen getuigen zij daarvan aan de vorstin: “Van 15 augustus 1942 tot 13 april 1943 zijn rekestranten opgesloten geweest in het huis van bewaring te Paramaribo. Dat is een fort uit het jaar 1784. In hokken zo klein dat de bedden tegen elkaar moesten staan, met een paar kleine spleten

ter ventilatie in die tropische hitte en een faecaliën-emmer in de hoek werden zij opgesloten. In dit tropische land werd voor 58 man één waterkraantje ter beschikking gesteld. Het binnenplaatsje dat voor het luchten werd gebruikt moest gedeeld worden met de gewone misdadigers. Het eten bestond grotendeels uit rijst en was zo slecht dat er een paar keer hongerstaking is uitgebroken. De gezondheid van rekestranten ging sterk achteruit, vrijwel allen zijn onder doktersbehandeling geweest voor ondervoeding, ingewandstoornissen, zenuwinstortingen, exzeeminfecties, malaria, oor- en kaakontstekingen enz. Door het verblijf in donkere hokken afgewisseld met een binnenplaatsje tussen witgekalkte muren in de felle tropenzon moest 25 % door een oogspecialist behandeld worden, terwijl er één nagenoeg blind is geworden. Een ander, die nog zes maanden te leven had, moest door injecties op de been gehouden worden. Hospitaalbehandelingen waren aan de orde van de dag.” Niet geheel zonder cynisme wordt daar dan aan toegevoegd: “Indien het werkelijk de bedoeling is geweest om op die wijze rekestranten fysiek tot overgave te dwingen dan kunnen de verantwoordelijke personen geluk worden gewenst. Zij hebben hun doel bereikt. De geest is echter niet gebroken.” Een ander punt dat de mannen ‘nimmer zullen vergeten en dat niet te excuseren valt’ is de beschuldiging van landverraad. “Rekestranten voelen zich op de meest simpele maar gemene wijze beledigd doordat hun welbewust het odium van staatsgevaarlijk, of NSB-neigingen werden opgedrukt.” Even verder vervolgt het rekest aan Wilhelmina: ”Vrijwel alle rekestranten zijn overtuigd gelovige mensen. Landverraad strijdt tegen hun eerste principes, doch ongetwijfeld is het voor degene die in oorlogstijd zonder goede reden zijn medemensen tracht te benadelen en te dwingen verreweg het gemakkelijkste excuus deze als anti-patriottisch voor te stellen. Zulk een odium voorkomt ieder gevraag naar een rechtsgrond, ieder protest op grond van humaniteit. Bovendien wint het de schijn van ijver en vaderlandsliefde voor zulke exponenten van het Nederlands gezag zelf. In vele opzichten werden rekestranten als geïnterneerden beschouwd; hun correspondentie werd gevoerd op gedrukte formulieren per adres Censuur, interneringsdienst Suriname, welke Censuur op haar gebrek aan bestaansredenen en common sense trachtte te camoufleren door een belachelijk royaal gebruik van de schaar, zodat corresponderen met familieleden feitelijk onmogelijk werd. Herhaaldelijk en met nadruk hebben rekestranten contact gezocht met burgerlijke zowel als militaire autoriteiten, doch zonder resultaat. Zelfs de toegang van een predikant, ds. Mulder, werd verboden.” Uit het dagboek van Piet Boer blijkt overigens dat dominee Mulder wel geregeld contact had met de ‘Zuid-Afrikanen’ in Fort Zeelandia. De ondertekenaars vragen de koningin ook soldij te mogen ontvangen vanaf het moment dat zij in dienst zijn geroepen, dus vanaf hun arrestatie op 2 juli in Zuid-Afrika en niet pas vanaf het ogenblik dat zij hebben getekend en naar de Antillen werden gebracht. Daarnaast eisen zij de onmiddellijke teruggave van alle particuliere bezittingen die hen na aankomst in Paramaribo zijn afgenomen.

Het rekest, dat eerder het karakter heeft van een beklag, is op 26 juni 1943 naar Londen verzonden. De regering heeft met haar reactie geen grote haast getoond. Op 12 april 1944 laat de minister van Defensie namens de vorstin weten dat het verzoek om zo spoedig mogelijk naar Zuid-Afrika te worden teruggezonden teneinde toe te treden tot de Zuid-Afrikaanse strijdkrachten moet worden afgewezen. Zij geeft daarbij geen motivering. Wel stemt zij in met het verzoek de achterstallige soldijen uit te betalen en belooft de teruggave van particuliere eigendommen aan de rekestranten. (Voor de volledige tekst van het rekest en antwoord zie bijlage achterin dit boek)

Over het verblijf op de Antillen weet Leo Hoft zich ook nog te herinneren dat, om de verveling te verdrijven, er op Curaçao een cabaretgroep wordt opgericht door de 'Zuid-Afrikanten' in samenwerking met Marinemensen. Hij kan helaas geen oordeel vormen over het niveau van deze bonte avonden met muziek, sketches en zang, want hij zat voornamelijk op Aruba. Hij hoort wel dat er veel belangstelling voor is, ook van de plaatselijke bevolking. Het initiatief voor een eigen club voor militairen uit Zuid-Afrika is, hoe kan het anders, afkomstig van Johan Van Dijkhorst. Uit de teruggevonden correspondentie tussen Van Dijkhorst en de algemeen militair commandant van Curaçao blijkt dat dit nog heel wat voeten in de aarde heeft gehad.

Afkeuringen

Op 28 juni vermeldt Piet Boer dat er op het ochtendappel acht namen worden voorgelezen van mannen 'wiens militaire loopbaan beëindigd is'. Ze zijn afgekeurd en moeten hun helm en wapen inleveren. Onder hen bevindt zich ook Piet Boer. "Ik denk", schrijft hij, "dat het mijn algehele gezondheidstoestand is. Ik gevoel mij hier moe van de ochtend tot de avond."

Op 5 augustus wordt bekend gemaakt dat niet acht, maar zes mensen wegens ongeschiktheid voor de militaire dienst naar Zuid-Afrika mogen terugkeren. Piet Boer toont zich verbaasd dat hij zomaar is afgekeurd. Het lijkt dat hij er weinig moeite voor heeft moeten doen. Dat was niet bij allemaal het geval, want Leo Hoft herinnert zich dat één der afgekeurden zijn 'wapenbroeder' At Schouwen was. "Hij heeft van alles geprobeerd om te worden afgekeurd. Na tal van medische testen, inclusief een zeer pijnlijk lumbaalpunctie in zijn ruggenmerg, kreeg hij het voor elkaar."

Op 19 augustus 1943 vertrekken Boer en nog drie andere afgekeurden (onder wie Boortman en Franken) aan boord van een tankschip, maar zonder militaire escorte via het Panamakanaal en een ijzige ronding van Kaap Hoorn naar Zuid-Afrika. De drie anderen zullen later volgen. Op 30 september zet Piet Boer na ruim één jaar onvrijwillig verblijf in De West in Port Elizabeth weer voet op Zuid-Afrikaanse bodem. Hij is vrij en terug bij zijn gezin. De vele gebeden van

de principiële christen Piet Boer en van zijn godvruchtige familie en vrienden thuis zijn verhoord. Daar is zoon Piet heilig van overtuigd.

00000000000000000000000000000000 (1882)

Bronnen:

De tekst van het rekest aan koningin Wilhelmina is te vinden in dossier 2.13.50 van het Nationaal Archief te Den Haag.

Hoofdstuk XIII

Naar huis

Na afloop van de oorlog keren degenen die op de Antillen dienst hebben gedaan per schip via Nederland naar Zuid-Afrika terug. Van Dijkhorst is dan inmiddels bevorderd tot sergeant, dezelfde rang die hij had bereikt aan het eind van zijn diensttijd begin jaren '30 in Nederland. Van het oponthoud in Nederland maken de mannen gebruik om familie te bezoeken. Leo Hoft kan zich niets herinneren van mogelijke excuses die de naar Suriname gedeporteerde lieden van de Nederlandse Regering hebben ontvangen. Na terugkeer in Zuid-Afrika vervolgt Hoft zijn studie economie en later rechten. Hij laat zich in 1947 naturaliseren en wordt uiteindelijk directiesecretaris bij de Zuid-Afrikaanse vestiging van het Duitse chemische bedrijf Hoechst.

De thuisreis van de 14 mannen in het Kamp Copieweg bij Paramaribo verloopt heel wat trager en gecompliceerder. De oorlog is dan wel afgelopen maar zij moeten voorlopig in het kamp blijven tot een schip hen terugbrengt naar Zuid-Afrika. Er komt in het najaar van 1945 uit Nederland zelfs een nieuwe kampcommandant, 1ste luitenant Van Ee. Er doen volgens Henk Haak verschillende verhalen de ronde over deze jonge officier. Hij zou in de oorlog lid zijn geworden van de NSB en vervolgens, om aan arrestatie te voorkomen, oorlogsvrijwilliger zijn geworden met het verzoek naar Suriname te worden gestuurd. Wat er ook van waar is, Haak merkt dat Van Ee aanmerkelijk vriendelijker is tegen de 'Zuid-Afrikanen' dan tegen de ook nog steeds geïnterneerde Duitsers.

Iedere keer als bekend wordt dat er weer een Nederlands schip in de haven van Paramaribo aanmeert stijgt de hoop dat de 14 zullen worden gerepatrieerd. Meer dan een jaar na afloop van de oorlog kunnen zij eindelijk mee met de *Maaskerk*. Zij zullen naar Nederland gaan en vandaar terug naar Zuid-Afrika. Eerst wordt Trinidad aangedaan, waar zij een paar dagen verblijven en mogen passagieren, dat wil zeggen wat rondlopen zonder een cent op zak.

Madeira

Een paar dagen na het vertrek uit Trinidad horen zij van de purser dat de kapitein instructies heeft ontvangen om de groep op het Portugese eiland Madeira af te zetten. Haak protsteert hevig, want hij heeft zich er enorm op verheugd in Nederland zijn ouders terug te zien. Het mag niet baten. De anderen hebben minder bezwaren tegen het oponthoud op Madeira, want zij zijn allemaal getrouwd en willen zo spoedig mogelijk terug naar hun gezin in Zuid-Afrika. Haak vermoedt dat zij niet welkom zijn in Nederland, omdat zij in Suriname te veel hebben meegemaakt en gezien en daar ongetwijfeld in Nederland over zullen praten.

Veertien dag na hun vertrek uit Paramaribo worden zij in Funchal, de hoofdstad van Madeira, aan land gezet. De honorair consul van Nederland op het eiland, de Portugees Humberto F. R. Alves, die Engels spreekt en als boekhouder werkzaam is bij een Engelse firma, brengt de mannen onder in een hotel en

zorgt dat zij een bescheiden zakcentje krijgen. “Deze man tracht oprecht”, zo schrijft Haak in zijn verslag, “ons verblijf op het eiland zo aangenaam mogelijk te maken.”

Een paar verzwakten en zieken onder de groep worden in het plaatselijk ziekenhuis opgenomen. De consul bezoekt de mannen regelmatig en komt een paar keer in de week naar het hotel om te vragen of hij nog wat kan doen. Haak die graag wandelt en nieuwsgierig is verkent eerst Fuchal en trekt vervolgens de heuvels in. Hij maakt lange lange tochten in gezelschap van een bediende van consul Alves, die ook Engels spreekt. Zo kan hij gesprekken voeren met, zoals hij ze noemt, de Madurezen.

Haak en zijn maats lopen nog steeds rond in hun versleten kampkieren. Dit kan de consul niet aanzien en hij stelt de mannen in de gelegenheid om met een voorschot van 150 escudo's nieuwe kleren te kopen. Op dat moment bevindt Haak zich ergens in het binnenland op een van zijn vele trektochten. Bij terugkomst in het hotel ziet hij zijn vrienden allemaal keurig uitgedost in nieuwe kleren. Over het maximum aan kleedgeld van 150 escudo's hebben zijn vrienden hem nog niets verteld als hij terstond de stad intrekt en zich voor 1.000 escudo's in de kleren steekt. Hij verontschuldigt zich bij Alves, die lachend zegt dat het in orde is, zolang hij maar een schuldbekentenis tekent. Haak heeft overigens nooit een verzoek gekregen dat geld terug te betalen.

Gravin

Op een gegeven moment komt Haak in contact met een stokoude Nederlandse gravin die om gezondheidsredenen in een groot huis op het zonnige Madeira woont. Ook haar dochter woont daar. Zij staan beiden open voor het verhaal over de deportatie en het verblijf van de mannen in een interneringskamp in Suriname. Haak vertelt hen ook dat een lotgenoot er nog steeds slecht aan toe is en is opgenomen in het plaatselijke ziekenhuis. De dochter biedt spontaan aan de man in huis te nemen en hem te verzorgen.

De sociale bewogenheid van de dochter van de gravin blijkt ook als er op de rede van Funchal een schip verschijnt met voor het Sovjet-regime gevluchte Letten, Ze zijn op weg naar Amerika. De Portugese autoriteiten verbieden het schip aan te meren om proviand in te slaan. De adellijke dame laat een sloep volladen met voedsel en vraagt Henk Haak dit persoonlijk af te leveren op het schip.

Eindelijk, na negen weken wachten, pikt het Nederlandse schip *Oranjefontein* de mannen op. “Aan boord”, schrijft Haak, “volgden we de purser naar onze verblijven. Een van onze nog steeds verzwakte vrienden die moeite had met lopen droegen wij met ons mee..Midden op het dek blijft de purser plotesling staan en trekt een luik open dat toegang geeft tot het ruim. Wij worden nog steeds beschouwd als dienstweigeraars en krijgen een slaapplek tussen touwen

en bagage. Wat een vreselijke teleurstelling. We dachten dat wij nu echt helemaal vrij waren”

De *Oranjefontein* brengt de eerste groep naoorlogs emigranten naar Zuid-Afrika. De voormalige dienstweigeraars mogen zich wel begeven onder de medepassagiers. Na een paar dagen ontdekt Haak dat de echtgenote van Sikkel zich aan boord bevindt en hij begint een gesprek met haar. Haak kent Sikkel nog als de man die al na enkele weken in Fort Zeelandia toch is overgestapt naar het Nederlandse leger. Mevr. Sikkel vraagt Haak niet meer met haar te praten, want zij vreest dat als zij met hem wordt gezien dit slecht kan zijn voor haar reputatie en die van haar man. Haak is diep ontgoocheld en noteert verontwaardigd in zijn verslag : “Hoe diep kan een mens zakken”.

Eind 1946 meert op een mistige ochtend de *Oranjefontein* af in de haven van Kaapstad. Op de kade worden de mannen opgevangen door een vertegenwoordiger van de War Resisters’ International, die hen vertelt dat er nog wat geld is overgebleven uit het steunfonds waarmee in 1942 processen zijn gevoerd om deportatie te voorkomen. Het geld, ieder 80 pond, wordt verdeeld onder acht van de 14 mannen. De zes die hun proceskosten indertijd hebben laten betalen door pro-Duitse, nationalistische Afrikaanse organisaties als de Ossewa Brandwag krijgen niets. Het zijn precies de zes die de Nederlandse autoriteiten in 1943 heeft ingedeeld in de categorie ‘nazi-gezinden’. Haak noteert nog dat de man die altijd openlijk heeft getuigt van zijn nationaal-socialistische overtuiging, de econoom dr. A.C. Spoel, weigert van boord te gaan vóór hem in Kaapstad een kamer in een hotel is toegewezen. Haak hoort later dat diens broer die hotelrekening volledig heeft moeten terugbetalen

Geen naturalisatie

De na meer dan vier jaar gedwongen ballingschap teruggekerde mannen willen zich zo snel mogelijk laten naturaliseren. Maar weer wacht hen een teleurstelling. De Zuid-Afrikaanse autoriteiten laten weten dat dit niet zomaar kan, zij dienen, net als andere nieuw-aangekomen emigranten, vijf jaar te wachten, want ze zijn te lang uit het land weggeweest. Haak pikt dit niet, Nadat zijn herhaaldelijke verzoeken voor de zoveelste maal zijn afgewezen zoekt hij het hogerop en het lukt hem toch Zuid-Afrikaan te worden. “Die andere dertien hebben nog wel vijf jaar moeten wachten”, schrijft hij. Of dit helemaal juist is valt te betwijfelen, want de dochter van een andere ex-weigeraar die tot de groep van Haak behoorde weet zich te herinneren dat haar vader enkele maanden na terugkomst is gennaturaliseerd. Het kan zijn dat Haaks succesvolle actie tot naturalisatie zonder dat hij dat weet voor een precedentwerking heeft gezorgd. Voor een kleine groep van ongeveer 150 man die als dienstplichtigen en vrijwilligers heeft gediend in Nederlands-Indië en daar jaren in Japanse kampen hebben geleden wacht bij terugkomst in Zuid-Afrika ook nog een flinke teleurstelling. Evenmin als hun andere lotgenoten van het KNIL krijgen zij hun

soldijen over de oorlogsjaren uitbetaald. De Nederlandse regering zegt daar geen geld voor te hebben. Met een beroep op de Zuid-Afrikaanse regering die Den Haag de mantel uitveegt en versluisde dreigementen uit over economisch sanctie krijgen zij hun achterstallige soldij uiteindelijk toch. In Nederland is deze kwestie bekend geworden als de Backpay-affaire, waarover tot ver in de jaren '80 is geprocedeerd en dat uiteindelijk heeft geleid tot de uitbetaling van een en hetzelfde bescheiden bedrag voor alle gedupeerden of hun nabestaanden.

00000000000000000000000000000000

'.

Hoofdstuk XIV

Acties van War Resisters' International

Tijdens het verblijf van de dienstweigeraars in De West zitten de anti-oorlogsactivisten in Zuid-Afrika en Engeland niet stil. In het najaar van 1943, als Piet Boer en nog enkele afgekeurden in Zuid-Afrika zijn teruggekeerd, duiken de eerste berichten op over hun behandeling in Suriname. Ondanks dat zij strikte orders hebben gekregen niets over hun ontberingen in Suriname te vertellen, de mannen zullen dan terstond worden gearresteerd, verneemt Elsie Clayton, die in Zuid-Afrika al jaren voor War Resisters' International werkt, toch iets over hun behandeling in Fort Zeelandia. Naast financiële steun voor de processen houden Clayton en haar medewerkers zo veel mogelijk contact met achtergebleven gezinnen van pacifistische 'Suriname-gangers' en springen financieel bij als dat nodig is. De WRI is in 1923 in Nederland opgericht. Later verhuist het hoofdkantoor naar Engeland. De anti-oorlogsorganisatie kent in de jaren '40 nationale afdelingen in 75 landen.

Clayton stuurt onmiddellijk rapporten naar de Britse advocaat H. Runham Brown, die in Engeland gespecialiseerd is in dienstweigeringszaken en die tevens voorzitter is van WRI. Vier van haar rapporten aan Brown heeft het Nederlandse gezantschap in Pretoria weten te onderscheppen. Deze geeft een aantal geselecteerde citaten daaruit door aan de Nederlandse Militaire Missie. Clayton doet haar uiterste best nog meer betrouwbare verklaringen te krijgen van de teruggekeerde mannen, maar de meesten zijn te ziek, of ze durven niet te spreken vanwege de bedreiging met harde sancties. Zij schrijft Brown over één geval van een man die wel ging praten, maar onmiddellijk hardhandig de mond werd gesnoerd.

Uiteindelijk krijgt Clayton toch een volledig verhaal in handen over de beroerde omstandigheden waaronder de weigeraars in Fort Zeelandia hebben moeten leven. Zij komt tot de conclusie dat het daar kort gezegd 'een hel' moet zijn geweest.

Clayton vraagt Brown of de getuigenis waar zij nu over beschikt als bezwarend bewijs voor een rechtbank te gebruiken zou zijn. Zij twijfelt of ze dit wel kan doen om de betreffende persoon niet in moeilijkheden te brengen. Een brief aan Brown, gedateerd 29 oktober 1943, eindigt Clayton met: "We zullen harder en sneller moeten werken dan ooit tevoren. Het is 't meest verschrikkelijke verhaal dat ik tot nog toe over de behandeling van dienstweigeraars heb gehoord. Ik zal alles doen om die mensen daar weg te krijgen. We staan tegenover een heel sterke macht, maar we zullen moeten winnen, anders zal er geen man levend terugkeren."

Clayton zou hebben moeten weten dat in oktober '43 voor de naar Suriname gedeporteerde mannen dan het ergste al voorbij. Alleen over het lot van de 14 in Suriname achtergebleven groep van onverzettelijken kan bij Clayton nog onzekerheid bestaan. Ook de na afkeuring op Curaçao teruggekeerde mensen, van wie Clayton de trieste verhalen over Fort Zeelandia heeft gehoord, weten niet dat de 14 die in hun weigering zijn blijven volharden het inmiddels een stuk beter hebben in Kamp Copieweg. De veronderstelling dat misschien 'geen man

levend terug zal komen' weerspiegelt waarschijnlijk Claytons opperste verontwaardiging over de 'meest verschrikkelijke behandeling' van de dienstweigeraars in Fort Zeeland.

Hollands Weekblad ageert tegen weigeraars

In de delen van Claytons brieven die er door het Nederlands gezantschap uit zijn gelicht vermeldt zij niet het artikel dat op 23 oktober is verschenen in het *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika*. Onder de kop Kwade Geruchten schrijft hoofdredacteur C. Plakhooy, tevens voorzitter van de Bond van Nederlandse Veteranen uit de Boerenoorlog: "Het blijkt ons uit allerlei geruchten die ons ter ore komen dat sommige elementen trachten de Nederlandse autoriteiten in verdenking te brengen van onrecht en het uitoefenen van moreel ongeoorloofde dwang op sommige van hun onderdanen. Een zeer gemengde groep die haar hoofdzetel heeft in Durban en waarvan om het zacht uit te drukken de meesten der bekende leden het erg ter harte gaat wat er met in het nauw gedreven Nazi's zal gaan gebeuren en die over genoeg middelen schijnt te beschikken om mensen op onderzoek uit te zenden over de gehele Unie, heeft deze taak op zich genomen. Het blijkt een tamelijk actieve organisatie te zijn en ze werkt onder de leus van 'bescherming van principiële dienstweigeraars'".

Het in Pretoria verschijnende blad schrijft over een 'ietwat verdacht zaakje' en waarschuwt: "Men zij daarom op z'n hoede; men late zich niet door schoonschijnende drogredenen, op oppervlakkige waarneming gegrond, naar Nazi-voorbeeld bedotten."

Verder betoogt Plakhooy in zijn *Hollands Weekblad* dat de verhalen over een onmenselijke behandeling in Suriname nooit en te nimmer waar kunnen zijn, want, zo schrijft de krant: "Ieder die het hoge rechtsgevoel van de Nederlandse Regering in alle tijden en ook dat van hoogstaande personen die thans [van] onze regering [deel] uitmaken is er zich van bewust dat niets onedels op hun orders kan zijn gedaan".

Het blad suggereert ook dat alle weigeraars zich op immorele gronden aan de militaire dienstplicht hebben onttrokken: "Slechts enkelen speelden open kaart en ontpopten zich als door de wolgeverfde NSB-ers". Zij kregen volgens de krant allemaal hun verdiende loon. Ook nu een groot deel toch in dienst is gegaan hoeft niemand medelijden met hen te hebben, vindt Plakhooy.

Het *Hollands Weekblad* citeert ook uit enkele brieven die de mannen die toch militair zijn geworden naar huis hebben geschreven. Hieruit blijkt dat ook zij zeer terughoudend zijn met mededelingen over hun behandeling, vermoedelijk omdat dit hen verboden is. Daarover, schrijven de meesten, zullen zij alles vertellen als ze eenmaal terug zijn. Slechts één gaat wat verder, zoals uit het volgende citaat blijkt, dat het weekblad haar lezers blijkbaar toch niet wil onthouden: "In Paramaribo had ik het toch niet meer langer uitgehouden. Als ik dat allemaal zou willen vertellen zouden ze zeggen, dat kan niet, of dat lieg je.

De plaats waar wij bleven was de slechtste die men maar bedenken kon. Het dateerde van het jaar 1784, dus dat zegt al genoeg. De WC was twee passen van de tafel. Je vraagt hoe we het in Suriname gehad hebben. Veel wil ik daar niet over schrijven. Het was een hel.....”

‘Kwade Geruchten’ is niet het eerste artikel van de hand van Plakhooy, waarin hij de mannen die weigeren dienst te nemen in het Nederlandse leger krachtig door hem veroordeeld en beledigd worden. Nu zijn schrijfsels ook doordringen tot de mannen op Curaçao hebben zij de behoefte er over te spreken met hun plaatselijke commandant. Hij toont alle begrip voor hun verbolgenheid, maar hij kan weinig veranderen aan het beginsel van het vrije woord zoals dat in de Zuid-Afrikaanse grondwet is verankerd.

WRI helpt gewetensbezwaarden in Engeland

In januari 1947 verschijnt in het eerste nummer van de *Vredeskrant*, orgaan van anti-militaristen in Nederland, een artikel over de Zuid-Afrikaanse dienstweigerers en de steun die WRI hen heeft verleend. Een lang citaat daar uit: “Gewetensbezwaarden waren bij elk transport [uit Zuid-Afrika naar Engeland] vijf tot tien man, bij elkaar ongeveer dertig. De WRI liet de Nederlandse regering weten de belangen van deze mannen te willen behartigen, ook ten aanzien van de Nederlands Dienstweigeringswet van 1923. Achteraf bleek dat onze Engelse vrienden deze wet beter kenden dan sommige ambtenaren op het Nederlandse departement. Aanvankelijk werden de dienstweigerers, na gehoord te zijn, vrijgelaten of buiten militaire dienst in een of ander staatsbedrijf te werk gesteld. Naarmate er meer dienstweigerers kwamen werd de behandeling strenger. Zij werden als gevangenen behandeld en het duurde veelal maanden eer hun zaak voorkwam.

Een volgend transport kreeg bij aankomst in Londen maar één dag om op verhaal te komen alvorens te worden doorgestuurd. Gelukkig vonden zij op die ene dag toch het WRI-adres. Na hun vertrek waren zij echter spoorloos. Enige tijd later kwam het bericht dat zij ondergebracht waren op een depotschip aan de Noord-westkust van Engeland. De WRI, vrezend dat ook deze jongens naar Suriname gestuurd zouden worden, verzocht haar vertegenwoordiger in de dichtbijzijnde stad poolshoogte te nemen. Verder stelden zij zich in verbinding met de Nederlandse regering. Daar gaf men de verzekering dat de jongens niet doorgestuurd zouden worden. De WRI-man in de buurt, een predikant, had door zijn ambt de gelegenheid het schip te bezoeken. Hij begreep dat dit de verdwenen dienstweigerers waren. Het verzoek met hen te mogen spreken werd afgewezen. Door het oponthoud in hun nabijheid waren de jongens vermoedelijk zelf al op de bezoeker opmerkzaam geworden. Een vriendschappelijk kloppje op de schouder van een van hen en een blik van verstandhouding tot het hele kringetje was voor hen voldoende om te begrijpen dat de vrienden uit Londen hen weer op het spoor waren.

Vier maanden gingen voorbij zonder dat hun zaak voorkwam en zonder enig teken van leven, hoe vaak de predikant ook geprobeerd had hen nog eens te mogen bezoeken en hoe dikwijls de WRI in Londen op behandeling van hun zaak had aangedrongen. Op een verzoek van een goede WRI-vriend bij een hooggeplaatste functionaris van de Nederlandse regering werd beloofd dat er spoedig een beslissing zou worden genomen.

Toen de WRI echter zijdelings vernam dat weer een groepje dienstweigeraars nu zonder oponthoud direct naar een gevangenkamp zou worden vervoerd, richtte zij zich opnieuw met een rekest tot de Nederlandse regering. Dit rekest werd mede ondertekend door verscheidene leden van het [Britse] parlement. En kijk, na twee dagen stond de nieuw aangekomen groep op vrije voeten en drie dagen later de vijf schepelingen ook. Voorlopig wel zonder bonnen en identiteitspapieren, maar dankzij de WRI kwam ook dit op den duur in orde.” Tot zo ver de *Vredeskrant*.

Een in 1944 verschenen verslag over de activiteiten van de WRI tijdens de oorlog in het Engelstalige orgaan *The War Resistor* bevat nog meer details, in het bijzonder over de moeizame contacten tussen de WRI en de Nederlandse autoriteiten in Londen.

Een belangrijk probleem blijkt dat een aantal weigeraars wel bereid is te dienen als zogeheten non-combatant, maar de Prinses Irene Brigade tot het najaar van 1944, als de eerste compagnieën van de brigade het Kanaal oversteken, uitsluitend militairen kent die niet vechten. Dit probleem wordt opgelost door deze mensen formeel als non-combatants te erkennen. Tot het moment dat één van hen een bepaald bevel op grond van zijn geweten niet wil opvolgen. De man wordt voor de krijgsraad gedaagd, maar kort voordat het proces plaats vindt begint de auditeur-militair te twijfelen. Na onderling overleg met de advocaat van de man en de mensen van de WRI wordt tenslotte van het hele proces afgezien en de man gaat vrijuit. Het heeft er alle schijn van dat de Nederlandse autoriteiten geen ongewenste publiciteit wensen en ook willen voorkomen dat, na het langdurige proces van J.J. Amand, de grondwettigheid van de Nederlandse ‘vluchtelingenregering’, zoals de *The War Resister* haar noemt, opnieuw juridisch zal worden aangevochten.

Brief van WRI aan Gerbrandy

Enkele weken nadat de WRI van Elsie Clayton uit Zuid-Afrika concrete berichten ontvangt over misstanden inzake de gedeporteerde dienstweigeraars in Suriname, schrijft WRI-voorzitter Runham Brown op 15 november 1943 een brief aan de Nederlandse regering. De brief is mede ondertekend door twee leden van het Britse Hogerhuis en elf Lagerhuisleden.

Al in de eerste zin dringen de briefschrijvers aan op ‘onmiddellijke actie ten aanzien van een zaak waar wij ons al geruime tijd grote zorgen over maken’.

In de eerste plaats vestigt de brief de aandacht op ‘tenminste acht’ mannen onder de naar Suriname gedeporteerden, van wie vaststaat dat zij al jaren bekend staan als gewetensbezwaarden. Vier van hen hebben uiteindelijk toch toegegeven. Deze mensen, concludeert de WRI, is nooit de gelegenheid geboden om gebruik te maken van hun recht gehoord te worden door de in de Nederlandse dienstplichtwet voorziene Commissie voor Gewetensbezwaarden. In alle gevallen die betrekking hebben op de mensen die uiteindelijk door de knieën zijn gegaan is nimmer sprake geweest dat zij hun standpunt hebben gewijzigd, maar dat zij toegaven omdat de mensonterende situatie in de gevangenis onhoudbaar was geworden.

De WRI onderstreept dat haar grote zorg is gebaseerd op uitgebreid onderzoek, waarbij gebruik is gemaakt van getuigenissen van al teruggekeerde afgekeurde mannen die begin 1943 onder grote druk toch in militaire dienst zijn gegaan en van de brieven die nabestaanden in Zuid-Afrika hebben ontvangen. Ondanks het feit dat deze brieven zijn gecensureerd bevatten zij voldoende gegevens over de onacceptabele manier waarop de mannen zijn behandeld. In de brief citeert de WRI enkele zinsneden uit die brieven met de toevoeging dat dit maar een topje van de ijsberg is:

“Het is in woorden nauwelijks uit te drukken wat wij in Suriname hebben doorgemaakt, maar als je wist hoe wij zijn behandeld, kun je je voorstellen waarom wij hebben toegegeven.”

“Het was daar [in Suriname] een hel en de maanden in die kleine stinkende cellen verliepen zo traag dat je op den duur je eigen vrienden niet meer kon verdragen....”.

De WRI dringt er bij de premier op aan dat een spreekverbod dat geldt voor de reeds naar Zuid-Afrika teruggekeerde mannen onmiddellijk wordt opgeheven. In de brief wordt ook ernstig bezwaar gemaakt tegen de deportatie van zieke mensen, van wie sommigen al eerder voor militaire dienst werden afgekeurd. De brief laat er geen misverstand over bestaan dat de WRI ook uiterst bezorgd is over hen die om andere dan zuiver pacifistische redenen dienst hebben geweigerd. De ondertekenaars dringen krachtig aan op een volledig onderzoek naar de omstandigheden waaronder zij van hun vrijheid zijn beroofd, waaronder de rechtspositie van alle weigeraars die op transport zijn gesteld met bestemming Suriname..

“Het is moeilijk te geloven”, aldus de brief, “dat dergelijke omstandigheden zich voordoen met de instemming van een verlichte en liberaal ingestelde regering als die van het Koninkrijk der Nederlanden.” De WRI vindt het buitengewoon vreemd dat er zo’n verschil valt te constateren tussen de betrekkelijk liberale houding die de Nederlandse regering tot nog toe heeft ingenomen ten aanzien van de Nederlandse dienstweigeraars in Engeland in vergelijking met degenen die naar Suriname zijn gezonden. In de slotzin dringen de WRI en de mede-ondertekenende leden van de Britse volksvertegenwoordiging aan op een spoedige reactie van premier Gerbrandy op ‘deze uiterst belangrijke zaak’.(De

volledige Engelse tekst van deze brief is als bijlage toegevoegd achterin dit boek.)

Op het dringend beroep op urgentie komt meer dan twee maanden later, om precies te zijn op 27 januari 1944, een hoogst onbevredigend antwoord. Niet van de eerste minister, maar van de Nederlandse ambassadeur in Londen, jonkheer mr. E.F.M. J. Michiels van Verduynen. Op 16 maart verzendt de WRI opnieuw een brief van dezelfde strekking aan de ambassadeur. Daarin verzoekt men de ambassadeur om een persoonlijk gesprek.

Op 7 juni heeft dat gesprek plaats. Runham Brown neemt het Lagerhuislid en advocaat mr. dr. Alfred Salter mee en een namenlijst van de eerder genoemde mannen die overtuigd pacifist zijn. Dat blijken er geen acht maar negen te zijn. Runham Brown en Salter willen dat deze mensen onmiddellijk worden teruggezonden naar Zuid-Afrika om daar de kans te krijgen behoorlijk te worden gehoord over hun principiële anti-oorlogsstandpunt voor de Commissie van Gewetensbezwaarden.

Ambassadeur Michiels van Verduynen blijkt weinig toeschietelijk en betoogt dat de meeste mannen ‘vrijwillig’ dienst hebben genomen, op een kleine groep na. De WRI-delegatie ontvangt van de ambassadeur ‘bepaalde garanties’, waarvan Runham Brown hoopt dat zij gestand worden gedaan, zodat verdere acties overbodig zullen blijken. Om welke garanties het precies gaat blijft onvermeld, maar wat er ook door de ambassadeur is toegezegd, de negen pacifisten in Suriname en op Curaçao gaan niet vroegtijdig terug naar Zuid-Afrika. Als eind 1944 de (zover bekend) laatste dienstweigeraar uit Zuid-Afrika in Engeland arriveert, blijkt de WRI toch weer in actie te moeten komen.

0000000000000000000000000000000000

Bronnen:

De excerpten uit de brieven van Elsie Clayton aan Runham Brown, het artikel uit het Hollands Weekblad en de brief van de WRI aan premier Gerbrandy zijn te vinden in het Nationaal Archief in Den Haag onder het dossiernummer

De Vredeskrant en The War Resistor (1944) zijn te vinden in het archief van de het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

Hoofdstuk XV

De arrestatie van Reinier Nieuwstad in Durban

In augustus 1944 wordt de Nederlanderlandse dienstplichtige Reinier Ysbrand Nieuwstad in Durban in de kraag gevat door een speciale afdeling van de Zuid-Afrikaanse politie. De man heeft stelselmatig alle oproepen om zich te melden bij het Nederlandse gezantschap naast zich neergelegd, want hij is overtuigd pacifist.

Binnen enkele dagen na zijn aanhouding verschijnt Nieuwstad voor overste De Boer van de Militaire Missie, die hem opdracht geeft zijn uniform aan te trekken en zich vervolgens gereed te maken voor een boorteis naar Engeland. Nieuwstad weigert en zegt gewetensbezwaren te hebben. De Boer raadt hem aan een rekest in te dienen bij het ministerie van Oorlog om gehoord te worden, maar Nieuwstad weigert ook dit, omdat, zoals hij het later zal beschrijven, 'ik de zaak op dat moment niet erg serieus opnam'. Het gevolg is dat Nieuwstad het land uit moet.

Na de twee transporten naar Suriname in juli en augustus 1942 worden de resterende gearresteerde dienstweigeraars in groepjes – in totaal zo'n man of twintig - meegestuurd met de contingenten dienstplichtigen die tot eind 1943 naar Engeland vertrekken. Bij Nieuwstad kan dat dus niet meer. Op 12 september 1944 gaat hij op een Brits schip vanuit de haven van Durban, via Suez naar Engeland. Juist voor zijn vertrek wordt hem nog een aanvraag tot toestemming om het land te verlaten ter tekening voorgelegd. Hij weigert, want hij wil Zuid-Afrika helemaal niet uit.

Na drie weken varen maakt het schip in Suez een tussenstop. Nieuwstad wordt daar in een cel opgesloten door de Militaire Politie. Hem wordt verteld dat hij niet als dienstweigeraar, maar als deserteur zal worden behandeld.

Uiteindelijk zet Nieuwstad na een reis van bijna zes weken op 21 oktober 1944 voet aan wal in Liverpool. Hij wordt onmiddellijk opgesloten in Sutherland House, het in Londen gelegen huis van bewaring van de Prinses Irene Brigade. Na enkele dagen moet hij verschijnen voor de rekruteringsofficier. Ook hij raadt Nieuwstad aan een rekest in te dienen. Dat doet hij.

Op 8 november heeft Nieuwstad 's morgens een onderhoud met een aalmoezenier en 's middag met een legerpredikant, beide leden van de Commissie voor Gewetensbezwaarden. Drie weken later ontvangt hij het bericht dat er op zijn rekest om als gewetensbezwaarde te worden erkend ongunstig is beschikt. Een week later krijgt Nieuwstad, na een onderhoud met de auditeur-militair zijn laatste kans om een uniform aan te trekken. Hij weigert andermaal en hij wordt opgesloten in een isoleercel in afwachting van een proces voor de krijgsraad. Toch hoort Nieuwstad iets over de lotgevallen van enkele medeweigeraars in Engeland. Hij schrijft: "Wat de andere zeven of acht dienstweigeraars in Londen aangaat, zij zijn allen na drie tot vijf maanden arrest in de burgermaatschappij aan het werk gegaan. Naar ik echter vernam hebben twee van hen zelfs geweigerd burgerwerk te accepteren, waarna hen een behoorlijke toelage werd toegekend om in hun onderhoud te voorzien. Of ook

zij reeds naar Zuid-Afrika zijn teruggekeerd is mij niet bekend.” Het is duidelijk dat Nieuwstad geen volledig beeld heeft.

Hij gaat op zoek naar een advocaat. Runham Brown en Grace Beaton zorgen ervoor dat hun collega Charles Hill in Londen als raadsman aan Nieuwstad wordt toegevoegd. Het bureau van de auditeur-militair maakt het Hill buitengewoon moeilijk om regelmatig contact te hebben met zijn cliënt en over een mogelijke datum van Nieuwstads proces hult de auditeur-militair zich in nevelen.

Naar Nederland overgebracht

In maart 1945 besluit de auditeur-militair Nieuwstad over te brengen naar een gevangenis in het al bevrijde Den Bosch, om hem daar door de krijgsraad te kunnen berechten. Nieuwstads Britse advocaat weet van niets, want Hill wordt niet toegestaan om nog vóór zijn vertrek contact op te nemen met zijn cliënt, en omgekeerd. Hill krijgt ook niet van de auditeur-militair te horen dat Nieuwstad naar Nederland is overgebracht. “De auditeur-militair deelde mij wel mede”, aldus Nieuwstad, “dat de zaak alreeds in december 1944 voorgekomen zou zijn, doch aangezien het met het oog op de internationale wetten nogal moeilijkheden met zich meebracht had men het steeds weer uitgesteld.” Dus besluit de Nederlandse krijgsraad in Engeland hem in Nederland te laten berechten. Vanaf 28 maart zit Nieuwstad onder militaire bewaking in een cel van het Bosche huis van bewaring. De Nederlandse pacifistische activiste dr. L.M. Mispelblom Beyer-van den Berg van Eysinga uit Rotterdam is er achter gekomen dat de Nederlandse dienstweigeraar Nieuwstad in Nederland zit opgesloten. Zij neemt contact op met het advocatenkantoor Runham Brown & Beaton om te vragen wat er precies is gebeurd. Grace Beaton schrijft haar: “Na ongeveer vijf maanden en het herhaaldelijk vragen om informatie door mr Hill werd zijn cliënt plotseling overgebracht naar Nederland buiten de bescherming van zijn zelfgekozen en erkende advocaat. De zaak werd door mr Hill met kracht aangepakt. Het Nederlandse ministerie van Oorlog heeft zich in deze kwestie zeer arrogant opgesteld en weigert mr Hill nu het recht zich met de zaak te bemoeien!”

Mevr. Mispelblom zorgt er voor dat Nieuwstad een Nederlandse advocaat krijgt. Het is mr. Tj. D. Schaper uit Leiden. Deze vraagt Nieuwstad zijn verhaal op te schrijven. Een deel van de citaten in dit hoofdstuk zijn uit dat verslag afkomstig. Na de beschrijving van zijn eigen wederwaardigheden sinds zijn arrestatie in Durban vermeldt Nieuwstad nog iets meer over het lot van andere uit Zuid-Afrika naar Engeland overgebrachte Nederlandse dienstweigeraars en gewetensbezwaarden: “Na hun aankomst in Engeland, ongeveer begin 1943, zijn zij door bemiddeling van de War Resisters’ International door de Commissie Gewetensbezwaren gehoord. Voor zover ik weet is van het totaal van acht of negen slechts één op grond van zijn principes vrijgesteld van

militaire dienst, waarna hij als secretaris van de reeds genoemde pater Moncke [aalmoezenier] is te werk gesteld. Ook hij is reeds naar Zuid-Afrika teruggekeerd, hetgeen ik vernam van mevr. dr. L.M. Mispelblom Beyer-Van den Berg van Eysinga uit Rotterdam, alwaar hij kortgeleden op bezoek was.”

Na de oorlog

Nederland is al lang bevrijd als op 16 oktober 1945 mr. Schaper de auditeur-militair in Den Bosch er op wijst dat R.Y. Nieuwstad nooit zal kunnen worden veroordeeld, omdat in Zuid-Afrika desertie uit Nederlandse Staatsdienst niet strafbaar is. Mr. Schaper toont dit aan aan de hand van verschillende artikelen uit het Wetboek van Strafrecht.

Nieuwstad wacht in zijn cel rustig af wat er verder zal gebeuren terwijl zijn raadsman en de auditeur-militair achter de schermen de degen kruizen. Op 22 november 1945 krijgt Nieuwstad een bemoedigend briefje van zijn advocaat. Mr Schaper schrijft: “Inderdaad is dit een afschuwelijke comédie. Men zit natuurlijk met het geval verlegen en probeert zich thans uit de impasse te redden door u alsnog op Hollandse bodem te bevelen militair te worden en militaire bevelen uit te voeren teneinde aldus tot dienstweigering te komen. Heb dus goede moed; het recht en de waarheid zegeviert tenslotte”.

Eind december komt Nieuwstad eindelijk vrij, maar hij mag nog niet terug naar Zuid-Afrika. Hij wordt opgevangen door familie in Haarlem. Begin februari heeft Schaper een juridische oplossing gevonden met het ministerie van Oorlog. Hij schrijft Nieuwstad: “Gisteren bezocht ik mr Steenbeek van het Departement van Oorlog, die mij meedeelde, dat zo door U geen verklaring wordt afgelegd, dat U de Staat vrijwaart om het instellen van een schadevergoedingsactie, de strafzaak doorgang moet vinden”. Anders gezegd, als je afziet van schadevergoeding hoef je niet terecht te staan en ben je vrij.

Schaper stelt ook mevrouw Mispelblom op de hoogte van het bereikte compromis. Op 13 februari 1946 legt hij haar uit hoe de vork in de steel zit: “Juridisch zou de krijgsraad (of het Bijzonder Gerechtshof) tot een veroordeling komen, zowel omdat de gewetensbezwaren door personen als ds. Meerlo en ds. Van Dorp zijn gewogen en te licht bevonden, als omdat het Besluit Buitengewoon Strafrecht zo is geconstrueerd, dat men gepoogd heeft feiten als gewoon militaire dienstweigering, ook als zij buitenlands zijn begaan, te straffen”. In gewoon Nederlands: dienstweigering, ook als deze in het buitenland is gepleegd, valt voortaan onder de Bijzondere Rechtspleging, een rechtsstelsel dat onmiddellijk na afloop van de oorlog is ingesteld en is gericht op de berechting van oorlogsmisdadigers en landverraders.

Nieuwstad kiest eieren voor zijn geld en ziet af van schadevergoeding van de Staat. In april 1946 keert hij opgelucht terug naar Zuid-Afrika.

Late consequenties

Degenen die in de oorlog dienst weigeren en tegen wie op dat moment geen sancties mogelijk zijn krijgen de waarschuwing mee dat zij ook na de oorlog nog consequenties mogen vrezen voor hun daden. In Zuid-Afrika moet zich een dergelijk geval hebben voorgedaan. De al eerder geciteerde Klazien en Jan uit Zuid-Afrika schrijven op 22 april 1946 aan hun vrienden in Nederland: “Veertien dagen geleden ben ik nogal uitvoerig geweest met mijn verslag van het verzet van de Hollanders tegen de oproep voor militaire dienst. Een paar dagen geleden is er juist een Hollander op het consulaat gearresteerd geworden toen hij een nieuwe pas aan kwam vragen. De juffrouw die hem te woord stond vroeg hem natuurlijk naar zijn oude paspoort en toen vertelde hij dat hij zijn paspoort vernietigd had als een compromitterend stuk toen hij voor militaire dienst was opgeroepen en geen gehoor gegeven had. De juffrouw was nog zo welwillend om hem te waarschuwen aan welke gevaren hij zich bloot stelde, maar hij sloeg de waarschuwing in de wind en toen hij dan voor de consul kwam stelde die zich in verbinding met de politie en werd hij gevangelijk weggevoerd. (...) Wij zullen natuurlijk alles wat in ons vermogen is in het werk stellen om een herhaling van het gebeurde te voorkomen, in de eerste plaats door de mensen te waarschuwen niet naar het consulaat te gaan en ten tweede door dit bureaucratisch optreden in Holland bekend te maken, daar het slachtoffer bedreigd is om naar Holland vervoerd te worden. In dat geval kan het niet anders of hij zal voor de krijgsraad moeten verschijnen en het is van heel veel belang, niet alleen voor hem, maar voor tientallen anderen hier, dat het Nederlandse volk eens ingelicht wordt over het machtsmisbruik dat de heren hebben toegepast. Ik ben er van overtuigd dat als het gekoppeld wordt met de actie tegen het zenden van een militaire macht naar Oost Indië het volksgeweten weldra in opstand zal komen tegen de verrotte bureaucratie die blijkbaar alleen door de lagere instincten van wraak gedragen wordt om nog meer ellende te veroorzaken.”

Gezien de afloop van het geval Nieuwstad, lijkt het weinig waarschijnlijk dat deze man zonder paspoort naar Nederland is overgebracht en daar is berecht.

Hein van Wijk overweegt proefschrift

De brieven van Klazien en Jan, maar ook het materiaal over de zaak Nieuwstad komt uit het archief van mr Hein van Wijk en berust bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. Van Wijk, die zijn hele leven is opgekomen voor het recht van het individu om niet deel te nemen aan welke oorlog dan ook, raakt zo geboeid door deze Zuid-Afrikaanse kwestie, dat hij plannen koestert er op te promoveren. Zeer waarschijnlijk heeft Van Wijk Grace Beaton en Runham Brown uitgebreid gesproken over deze zaak als zij in 1946 enkele dagen Nederland bezoeken. Verder kunnen zijn plannen om er een proefschrift over te schrijven zijn versterkt als hij in 1947 Johan van Dijkhorst in

Haarlem ontmoet. De voormalige ‘leider van de Surinamiegangers’, is dan voor familiebezoek in Nederland. Van Wijk vraagt Dijkhorst zo veel mogelijk relevante documenten op te sturen.

Terug in Zuid-Afrika vindt Van Dijkhorst de advocaat R. Wigboldes bereid Van Wijk nog meer gegevens te verstrekken op grond van gesprekken die hij heeft gehad met Henk Haak en H. Sikkel. De laatste is de man die al na een paar weken in Suriname toch militair wordt. Eén passage uit die brief gedateerd 2 september 1949, bevestigt nog eens op welke valse argumenten de 58 weigeraars naar Suriname zijn gedeporteerd. “Het bleek aan één der gedeporteerden (mede ondergetekende H. Sikkel) die later in Suriname een militaire rang verkreeg, dat de Zuid-Afrikaanse regering niet de toestemming tot deportatie of uitlevering gegeven had op grond van ‘bewezen dienstplicht’, maar op grond van door de Militaire Missie ingeleverde ‘verklaringen van Nazi-gezindheid’.” Haak voegt hier bijwijze van post scriptum nog de mededeling aan toe: ‘volkomen onwaar’.

De brief van Wigboldes gaat dan verder: “Een hooggeplaatste vriend te Paramaribo gaf hem [Sikkel] inzage van gedeporteerde’s eigen papieren en toen zag hij de beëdigde verklaring van ‘Nazi-gezindheid’ door het hoofd van de Nederlandse Militaire Missie en twee Nederlandse inwoners van Kaapstad (blijkbaar persoonlijke vijanden). De Zuid-Afrikaanse regering was blijkbaar niet in staat om de Nederlanders uit te leveren op grond van de uitspraak van de Zuid-Afrikaanse gerechtshoven. Een uitweg werd gevonden door de onwilligen ‘staatsgevaarlijk’ te doen verklaren.”

Van een proefschrift komt uiteindelijk niets, want Van Wijk, die later nog acht jaar als senator voor de PSP in de Eerste Kamer zit, heeft zijn handen vol met een nieuwe, actuele zaak, die Klazien en Jan ook al danig bezighoudt: dienstplichtigen die weigeren naar Indonesië te gaan. Deze zaak zal die van de Zuid-Afrikaanse weigeraars geheel overschaduwden, tot zo’n 60 jaar later een Nederlandse journalist in ruste er toch nog een boekje over open doet.

00000000000000000000000000000000

Bronnen:

Al het materiaal in dit hoofdstuk komt uit het archief van Hein van Wijk bij het IISG.

Hoofdstuk XVI

Analyse en conclusies

In de voorgaande hoofdstukken heb ik mij beperkt tot het verhaal van de Nederlandse dienstplichtigen die om tal van redenen weigerden te dienen in wat velen van hen beschouwden als ‘het Nederlandse showlegertje in Engeland’. Ik heb mij daarbij doelbewust zo veel mogelijk onthouden van persoonlijk commentaar, mij baserend op het al bijna ouderwetse journalistieke beginsel van scheiding van feiten en meningen. In dit slot hoofdstuk analyseer ik de feiten en vervlecht die met mijn eigen commentaar.

Was de Prinses Irene Brigade inderdaad een showlegertje? Het had er inderdaad alle schijn van. Generaal buiten dienst J. de Jonge, die als jonge soldaat in mei 1940 uitweek naar Engeland en deel uitmaakte van het Nederlandse Legioen, zoals de Prinses Irene Brigade later heette, is daar in een recent interview duidelijk over. Hij stelt vast dat de opleiding en vooral de discipline lange tijd ernstig te wensen overlieten en dat de soldaten vooral opvielen als ze voor de zoveelste maal hun aanwezigheid moesten ‘showen’ door met de Nederlandse vlag voorop te paraderen voor geallieerde hotemetoten. Hun militaire opleiding was na bijna vier jaar opleiding zo beperkt dat de gevechtskracht van de Prinses Irene Brigade ongeschikt werd geacht om te worden ingezet bij de invasie van Normandië in juni 1944. Paraderen konden deze soldaten van Oranje als de besten. De Prinses Irene Brigade is nooit meer geweest dan een zeer bescheiden bijdrage aan de geallieerde oorlogsvoering.

Volgende vraag: had de Nederlandse regering in ballingschap dan maar beter kunnen afzien van een eigen legereenheid en er beter aan gedaan om ‘vrije’ Nederlanders als vrijwilliger te laten dienen bij andere geallieerde onderdelen? Als bijdrage aan de gevechtskracht van de geallieerden die Europa van nazi-Duitsland wilden bevrijden was dat beter geweest. Dit zagen de Nederlandse mannen die zich in de oorlog als vrijwilliger meldden bij het leger van hun nieuwe vaderland beter in dan de grondwettelijk omstreden Nederlandse regering in Londen. Voor deze heren was vlagvertoon blijkbaar belangrijker, met als gevolg dat zij via een omstreden dienstplichtwet (wetsbesluit A10) veel jonge Nederlandse emigranten dwongen dienst te nemen als Nederlands militair. Dat de animo onder jonge Nederlandse emigranten die net met veel moeite een nieuw bestaan hadden opgebouwd uiterst gering was, mag als een grote beoordelingsfout en dus als een falend beleid worden gezien.

Het besluit van de Nederlands regering in Londen om in juli 1940 op wankel juridische basis over te gaan tot invoering van de dienstplicht getuigt van volstrekt gebrek aan kennis. Men wist niets – en zelfs dat besef was er niet - van de mentaliteit onder de emigranten die vaak verbitterd over hun vernederende behandeling als werklozen tijdens de crisisjaren in Nederland als economisch vluchteling hun vaderland voor goed de rug hadden toegekeerd. Niemand binnen het Nederlandse kabinet is op het idee gekomen eerst maar eens te onderzoeken hoe groot de bereidheid onder de emigranten was om huis en haard te verlaten ten einde het vaderland, waar men vaak bittere herinneringen aan had, als militair te dienen. Voor zover bekend is niemand op het idee gekomen

om via de Nederlandse ambassades het effect te onderzoeken van een beroep op het patriottisme van deze landgenoten in den vreemde. Het afkondigen van de dienstplicht, of een mogelijke werving van vrijwilligers, had ook best, na een gedegen onderzoek door de ambassades, kunnen worden genomen. Men zou dan al snel tot de conclusie zijn gekomen dat sancties om mensen te dwingen Soldaat van Oranje te worden onmogelijk waren, of, indien dit wel zou kunnen, tot onvoorspelbare toestanden zou kunnen leiden. Al eind 1940 had men in Londen tot de conclusie kunnen komen dat het veel beter was geweest om vrijwilligers te werven, mits men hun een aantrekkelijke en reële financiële vergoeding zou kunnen bieden ter compensatie van verliezen op hun bedrijf of maatschappelijk carrière.

Nee, dit is allemaal niet gebeurd en de oorzaak daarvoor moet gezocht worden in de uiterst onbekwame regeringsploeg waarmee premier De Geer, geheel onvoorbereid, naar Londen was gevlucht. Helemaal te verwonderen valt dit niet gezien het volstrekte gebrek aan reële plannen voor een zeer waarschijnlijke bezetting door Duitsland. De enige die daar wel op was voorbereid, maar daar een diep stilzwijgen over bewaarde, waren koningin Wilhelmina en haar familie. De koningin ging zelfs zo ver om aan de vooravond van de Duitse inval te verklaren dat zij Nederland nooit zou verlaten. Het is nog steeds onbegrijpelijk en kenmerkend voor het kabinet De Geer dat men de situatie zo volkomen verkeerd heeft beoordeeld. Men was er in Den Haag van overtuigd dat Duitsland respect zou tonen voor het beleid van neutraliteit. Een openlijke voorbereiding voor een 'zetelverplaatsing' naar Engeland na een bezetting van Nederland door 'een buitenlandse mogendheid' zou door Hitler immers als vijandig kunnen worden beschouwd. Zelfs met de voorbereiding van een oorlogswet werd geen haast gemaakt, noch was er een geheim plan om zodra de Duitsers de grens waren overgestoken het parlement bijeen te roepen om een mandaat te krijgen voor een zetelverplaatsing van de regering naar een plaats buiten het Rijk. De regering had de volksvertegenwoordiging alleen maar hoeven vragen art. 21 van de grondwet, dat vestiging van de regering buiten het Rijk verbiedt, tijdelijk buiten werking te stellen. De Noren hadden dit, begin april 1940, toen de Duitsers Noorwegen waren binnengevallen, dus een maand voor Nederland werd overweldigd, wel goed geregeld. Maar niemand in Den Haag werd hierdoor wakker geschud. Als de Duitsers komen houdt Nederland het nog minstens een maand vol want we hadden toch de Hollandse waterlinie, dus er is dan nog tijd genoeg. Gaat u maar rustig slapen, had Colijn eerder gezegd en dat adagium heerste blijkbaar nog steeds in de opvatting van de 'heren' in Den Haag. Het gebrek aan politiek realisme zette zich voort in Londen, door te verwachten dat zich na de instelling van de dienstplicht, duizenden Nederlanders spontaan zouden melden om het vaderland te helpen heroveren. Onbekwaamheid alom dus.

Vals spel in Zuid-Afrika

Toen in 1941 al snel bleek dat er tegen dienstweigeraars in Amerika en Canada niets kon worden ondernomen, had men een jaar later bij de werving en rekrutering van dienstplichtigen in Zuid-Afrika met zekerheid kunnen weten dat daar de bereidheid om als dienstplichtige op te komen nog veel geringer was. Heerste een soort binnenlandse oorlog tegen Smuts' besluit zich aan de zijde van Engeland te scharen en Duitsland en Italië de oorlog te verklaren. Het lag voor de hand dat weigeraars, al dan niet met hun instemming, alle steun zouden krijgen van het fanatieke en niet zelden gewelddadige anti-Britse front van de Afrikaanders. Wat de reden is geweest om een man als overste Koch naar Zuid-Afrika te sturen om daar de dienstplicht desnoods met harde middelen af te dwingen is onduidelijk.

De oorzaak van Kochs vasthoudendheid om zo veel mogelijk dienstplichtigen naar Engeland te kunnen verschepen en het dienstweigeraars zo moeilijk mogelijk te maken, heeft bijna zeker te maken met zijn grenzeloze ambitie. Misschien maakte hij zichzelf ook wel wijs dat 'onpatriottisch' gedrag gelijk stond aan heulen met de vijand. De arrestatie en deportatie van zo veel mogelijk dienstplichtigen die weigerden de Nederlandse troepen in Engeland te komen versterken en die dus 'fout' waren moest dienen als een afschrikwekkend voorbeeld.

Koch heeft de regering in Pretoria er heel slim op gewezen dat het vrijuit laten gaan van de Nederlandse dienstweigeraars voor het toenemende geweld van nazistische militanten slechts een extra stimulans was om Nederlandse dienstplichtigen te blijven steunen in hun weezin gedwongen dienst dienst te nemen in het Nederlandse leger. Dit zou er zelfs toe kunnen leiden dat Nederlandse dienstweigeraars zich bij het binnenlandse verzet zouden aansluiten. Omdat niet bekend is in welke bewoordingen Koch eerst de minister van Binnenlandse zaken en vervolgens Smuts van zijn stadpunt wist te overtuigen, weten we niet met volledige zekerheid of hij daarbij de dienstweigeraars als nazisymphisanten heeft voorgesteld. Vast staat dat hij dienstweigeren als 'een wandaad' beschouwde.

Het optreden van Koch valt ook de Nederlandse regering, die hem carte blanche gaf, ernstig te verwijten. Koch heeft na zijn afspraak met Smuts de weigeraars te laten oppakken en te deporteren nog maar enkele weken de tijd gegund toch te tekenen. Omdat zij in meerderheid te kennen hadden gegeven wel in het Zuid-Afrikaanse leger te willen dienen, was een eventueel beroep om als gewetensbezwaarde te worden erkend ook niet mogelijk. Zij zaten na 15 januari 1942 in de val en konden geen kant meer op.

Koch had de 'dienstweigeraars' duidelijk de consequenties van hun weigerachtige houding moeten schetsen: dienst nemen bij het Nederlandse leger of deportatie naar Suriname met alle gevolgen voor hun gezin, dat niet kon rekenen op enige financiële ondersteuning. Maar Koch was er blind op uit om van de rekrutering in Zuid-Afrika een 'groot succes' te maken. Hij deinsde er

daarbij niet voor terug een groot aantal mannen, die om principiële redenen weigerden hun leven te wagen voor Oranje, hard te treffen. Zijn verklaring voor de Parlementaire Enquête Commissie dat het unfair was tegenover de Nederlanders in Amerika en Canada die wel moesten opkomen klinkt huichelachtig en oneerlijk. In Noord-Amerika stonden de regeringen geen sancties tegen Nederlandse dienstweigeraars toe, dus het aandringen op sancties in Zuid-Afrika had in zijn redenering dan ook achterwege moeten blijven en Koch had er bij Pretoria op moeten wijzen dat in Canada en Amerika de mogelijkheid open stond om als vrijwilliger dienst te nemen bij de strijdkrachten van hun nieuwe vaderland.

In dat geval had Smuts eigen militaire keuringsdienst zelf kunnen vaststellen of deze Nederlandse vrijwilligers inderdaad zo politiek onbetrouwbaar waren als Koch hem naar alle waarschijnlijkheid had voorgespiegeld. Desnoods had hij degenen die werden afgewezen wegens pro-nazidenkbeelden kunnen dreigen met opsluiting in Zuid-Afrikaanse interneringskampen voor staatsgevaarlijke elementen. Door de Nederlandse dienstweigeraars in handen te geven van de Nederlandse autoriteiten ontliiep Smuts zijn verantwoordelijkheid ten aanzien van het welzijn van buitenlanders, die op grond van het feit dat zij rechtmatig in Zuid-Afrika gevestigde burgers waren dezelfde rechten hadden als de rest van de blanke bevolking.

Ongetwijfeld heeft de dreiging met arrestatie en deportatie een groot aantal Nederlanders, die daar in principe niets voor voelden, toch doen besluiten zich niet aan de dienstplicht te onttrekken. Met als gevolg dat het percentage weigeraars in Zuid-Afrika aanzienlijk lager uitviel dan bijvoorbeeld in Canada en Amerika. Nu gingen er als gevolg van de methode Koch-Smuts 600 van de 800 naar Engeland. Een 'succes' met een heel bittere bijmaak.

Dwang

De slechte behandeling van de 'dienstweigeraars' in Fort Zeelandia, die naar het schijnt een doelbewuste poging was om de mannen te dwingen toe te geven, lijkt op het lijf geschreven van de brute kolonel J. K. Meyer. Deze uit Indië weggezonden ex-NSB'er, voorman van de 'bloedraad' en moordenaar van twee politieke gevangenen, moest zich als troepencommandant in Suriname bewijzen als oprechte vaderlander. Hij zou die 'landverraders' uit Zuid-Afrika wel met concentratiekamp-methodes op de knieën krijgen

Het zou logisch zijn geweest als de naar Suriname gedeporteerde mannen die uiteindelijk toch tekenden de zwaar onderbemande Prinsen Irene Brigade in Engeland zouden komen versterken. Maar de Nederlandse legerleiding besloot deze 'bekeerlingen' op Curaçao te stationeren. De reden daarvoor ligt nogal voor de hand. Zij zouden in Engeland ongetwijfeld hun dienstmaten hebben verteld over hun gruwelijke ervaringen in Fort Zeelandia en waarschijnlijk zouden zij met steun van War Resisters' International processen zijn begonnen

om alsnog hun recht te halen. Dit wilde de Nederlandse regering, die op dit punt al zo veel boter op haar hoofd had, coute que coute vermijden. De regering is altijd te laf geweest om ook maar één dienstweigeraar, met uitzondering van de ‘deserteur’ J.J. Amand, voor de krijgsraad te dagen.

Doofpot

Kochs eigen minister van Oorlog O.C.A. van Lidth de Jeude had eerst nog weinig vertrouwen in Kochs missie. Hij vond hem er niet geschikt voor. Dat Koch het toch voor elkaar kreeg regeringsleider maarschalk Jan Smuts met een kromme redenering dwangmiddelen toe te staan tegen Nederlandse dienstweigeraars moet Van Lidth toch positief hebben gestemd ten aanzien van Kochs capaciteiten. Van Lidth doet er in zijn uitgebreide dagboek, waarin de lezer tot vervelends toe wordt geplaagd met de beschrijving van de zoveelste lunch in een dure Londense clubs, het zwijgen toe. Helemaal niets over de deportatie van Nederlandse dienstweigeraars naar Suriname, noch over hun ‘wonderbaarlijke bekering’ na een zware internering in Fort Zeelandia. Het kan zijn dat Van Lidth door Koch, gezant Van Lennep en kolonel Meyer in Suriname onvoldoende is ingelicht over wat er precies is gebeurd. Maar ook als Van Lidth namens de koningin het beklag in de vorm van een uitgebreid rekest van de groep tot militaire dienst gedwongen mannen uit Zuid-Afrika leest en beantwoordt wijdt hij er in zijn dagboek geen letter aan. In het gunstigste geval zou je als reden kunnen aanvoeren dat hij het liever niet wilde weten. Laf dus. Het heeft er echter veel meer de schijn van dat deze zwarte bladzijde uit de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog niet alleen door hem, maar door alle geschiedschrijvers doelbewust is weggemoffeld. Onze nationale geschiedschrijver over WO II, dr. Loe de Jong, noemt de deportatie naar Suriname wel, maar hij heeft zich daar duidelijk niet in verdiept. Over de beroerde behandeling in Fort Zeelandia die de ‘weigeraars’ op de knieën moest krijgen geen woord en verder wemelt het van onjuistheden. De Jongs ‘behandeling’ van deze duistere episode beperkt zich tot de volgende zinssneden: “Van de dienstweigeraars werden 58 in augustus in Suriname opgesloten, samen met de daar al aanwezige NSB’ers uit Indië; werden 14 onder dwang naar Engeland en werd één op gelijke wijze naar Ceylon gezonden”. In een voetnoot, die overigens alleen voorkomt in de wetenschappelijke uitgave van de serie, vermeldt De Jong nog: “Eind ’43 dienden de meeste van deze Zuid-Afrikaanse groep een rekest in bij de koningin: zij wilden in de gelegenheid gesteld worden dienst te nemen bij de Zuidafrikaanse strijdkrachten. Van Lidth adviseerde dat men hun niet verder tegemoet zou komen dan door af te zien van hun vervolging. Aldus werd besloten. De groep bleef voorshands in Suriname. ”

Het aantal onjuistheden is te veel om op te noemen, maar één ding is duidelijk, De Jong heeft het rekest nooit gelezen, of wel gelezen, maar overduidelijk geen

aandacht besteed aan de inhoud. Hij weet slechts te melden dat zij om een overstap vragen naar het Zuid-Afrikaanse leger. Over de door de autoriteiten in Suriname geforceerde dienstname en vertrek naar Curaçao lezen wij helemaal niets. Waarom De Jong deze kwestie slechts met enkele zinnen, die ook nog zo veel fouten bevatten, heeft afgedaan, kunnen we hem niet meer vragen. Er is geen bewijs voor een doelbewuste veronachtzaming of verdraaiing van de feiten, maar die indruk wordt wel gewekt.

Laten we het dan maar houden op gemakzucht als gevolg van het feit dat De Jong zich in zijn geschiedschrijving bijna blind liet leiden door de verslagen en de conclusies van de Parlementaire Enquête Commissie. Deze commissie hoort wel een aantal Nederlandse consulaire ambtenaren in Zuid-Afrika die belast waren met de arrestatie en de deportatie van dienstweigeraars naar Suriname, maar blijkt totaal niet geïnteresseerd in het droevige lot, noch in de ware motieven van deze mensen. Als de leden van de PEC het rekest van de mannen op Curaçao onder ogen hebben gehad, had het toch voor de hand gelegen over de inhoud nadere vragen te stellen aan minstens één van de 39 ondertekenaars, of anders aan dominee Mulder, die Fort Zeelandia regelmatig bezocht. Het is nog erger, want in haar conclusies stelt de PEC dat Koch met zijn kleine Militaire Missie in Zuid-Afrika veel betere resultaten heeft geboekt dan de tientallen geldverslindende rekruteerders in Canada en Amerika. Over Kochs hoogst dubieuze methoden geen kwaad woord.

Overigens vermelden De Jong en de PEC geen van beiden ook maar iets over de activiteiten van War Resisters' International ten behoeve van de Nederlandse dienstweigeraars en gewetensbezwaarden in Engeland en Suriname.

Die deftige minister van Defensie Van Lidth de Jeude, de Parlementaire Enquête Commissie en dr Loe de Jong hebben geen oog gehad voor het onrecht dat de naar Suriname gedeporteerde dienstweigeraars is aangedaan. Zijn hier doelbewust onaangename historische feiten genegeerd, of hebben we hier te maken met een heuse doofpotaffaire?

Geen twijfel bestaat daarentegen over het schaamteloze handelen van het Nederlandse oorlogskabinet. Voor het vaderland weg beroofde deze regering achteloos tientallen landgenoten doelbewust van hun vrijheid en hun grondwettelijke rechten.

Dit gebeurde zonder dat er op hun dringend verzoek werd ingegaan om in de gelegenheid te worden gesteld hun inlijving als dienstplichtigen voor een Nederlandse rechtbank, of de krijgsraad in Suriname aan te vechten.

Dit alles heeft onder de weggevoerde mannen een bittere stemming jegens Nederland tot gevolg gehad, terwijl hun in Zuid-Afrika achtergebleven vrouwen en kinderen in armoede werden gedompeld en niet zelden door ernstige en soms blijvende psychische problemen zijn getroffen.

Geen enkele naoorlogse regering heeft deze mensen voor dit aangebrachte leed verontschuldigen, noch enige vorm van smartengeld aangeboden

00000000000000000000000000000000

Bronnen:

Dr de Jong vermeldt de deportatie van de dienstweigeraars in deel IX, pag 704 (wetensch. editie).

Het geannoteerde dagboek van Van Lidth de Jeude en de verslagen van de PEC bevinden zich in de bibliotheek van het NIOD.